

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**HÂRÛNÜRREŞİD'İN ŞAİRLİĞİ VE ÇEVRESİNDEKİ
ŞAİRLER**

Doktora Tezi

**Hazırlayan
Harun Reşit SEYYAH**

**Danışman
Doç. Dr. Muhammed Fatih TURAN**

ARALIK 2024, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

“Hârûnürreşid’in Şairliği ve Çevresindeki Şairler” adlı “**Doktora**” tezim tarafımda incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim. Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Harun Reşit SEYYAH

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Program Adı : Doktora

Tez Başlığı : Hârûnürreşid'in Şairliği ve Çevresindeki Şairle

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 146 sayfalık kısmına ilişkin 31/12/2024 tarihinde *IThenticate/Turnitin* intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %19' dur.

Filtrelemeye alıntılar dâhil edilmiştir. Filtrelemede yedi (7) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 31/12/2024

Danışman: Doç. Dr. Muhammed Fatih TURAN

Öğrenci: Harun Reşit SEYYAH

KILAVUZA UYGUNLUK

“Hârûnürreşîd’in Şairliği ve Çevresindeki Şairler” başlıklı Doktora Tezi,
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak
hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Harun Reşit SEYYAH

Danışman

Doç. Dr. Muhammed Fatih TURAN

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Muhammed Fatih TURAN danışmanlığında **Harun Reşit SEYYAH** tarafından hazırlanan “**Hârûnürreşîd’in Şairliği ve Çevresindeki Şairler**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda **Doktora Tezi** olarak oy birliği/oy çokluğu kabul edilmiştir.

31/12/2024

JÜRİ:

Danışman	: Doç. Dr. Muhammed Fatih TURAN	İmza
Üye	: Doç. Dr. Ramazan ÖNAL	İmza
Üye	: Doç Dr. Yaşar Fatih AKBAS	İmza
Üye	: Doç. Dr. Yusuf AKÇAKOCA	İmza
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi İsmetullah SAMİ	İmza

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... / 2024

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Şiir, insanlık tarihinin her döneminde beğeni ve ilgi görmüştür. Şiir, özellikle Abbâsî halifelerinden Hârûnürreşîd zamanında edebiyatçılar tarafından söylenmekle kalmamış devletin en üst kademesindeki halifenin, hatta halkın her kesiminden yetenekli kişilerin kıymet verip uğraştığı bir sanat olmuştur. Bu dönemde, halifenin şairleri maddi olarak cömertçe ödüllendirmesi, şiirin aynı zamanda bir kazanç vesilesi olmasına sebep olmuştur. Böylece bu alanda güçlü, maharetli kişilerin öncülüğünde çok farklı konularda güzel şiirler ortaya çıkmıştır.

Siyasi, sosyal, ekonomik ve dinî alanlarda kaydedilen ilerlemelerle Abbâsîlerin en parlak dönemine adını yazdıran Halife Hârûnürreşîd tarihte farklı meziyetlere sahip, hitabeti güçlü, ulemanın elinde yetişmiş ve ilim meclislerinden kopmamış ilim ve hikmet aşığı bir insan olarak bilinmektedir. Halife Hârûnürreşîd'in dikkat çeken en önemli özelliklerinden biri şairleri cömertçe desteklemekle beraber kendisinin de şiir yazmasıdır. Bu çalışma tarihe damgasını vurmuş büyük bir liderin şairlik yönünü ve çevresindeki şairleri araştırmayı amaçlamaktadır. Yaptığımız çalışmada şiirin kişiyi, toplumu ve siyaseti ne yönde etkilediğinin ortaya koyulması amaçlanmış olmakla beraber Hârûnürreşîd'in şiirlerindeki ölçü, kâfiye ve edebi sanatlar verilerek edebi güzelliklerin yansıtılması ve şiirlerindeki esintilerin ve renklerin günümüze taşınması hedeflenmiştir. Aynı zamanda Hârûnürreşîd'in güçlü kişiliği ve başarılı devlet idaresinin bir sonucu olarak döneminde farklı alanlarda önemli şahsiyetlerin yetişmesinde nasıl bir etkisi olduğu da çalışmanın hedefleri arasındadır.

Bu çalışmanın ortaya çıkması aşamasında göstermiş olduğu sabır ve pozitif yönde motive edici rehberliğinden aynı zamanda konu tahlillerindeki katkılarından dolayı danışman hocam Doç. Dr. Muhammed Fatih TURAN' a araştırmanın konusunu belirlemede büyük katkısı olan Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ' ye, görüş ve tavsiyeleriyle katkılarını esirgemeyen Doç. Dr. Ramazan ÖNAL'a ve Doç. Dr. Zeynelabidin HAYAT'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Harun Reşit SEYYAH, Erzincan, 2024

HÂRÛNÛRREŞİD'İN ŞAIRLİĞİ VE ÇEVRESİNDEKİ ŞAIRLER

Harun Reşit SEYYAH

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Tezi, Aralık 2024

Danışman: Doç. Dr. Muhammed Fatih TURAN

ÖZET

Bu çalışmada Abbâsî devletine siyasi, ekonomik, kültürel olarak her alanda parlak dönemini yaşatmış olan en meşhur halifesi Hârûnürreşîd'in şairlik yönü ve çevresindeki şairler incelenmiştir.

Çalışma, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte araştırmanın önemi, amacı, sınırları, metodu ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde genel olarak dönemin sosyal, ekonomik, ilmi ve edebi durumu ile Hârûnürreşîd'in hayatı; ailesi, eğitimi, kişiliği ve halifeliği ele alınmıştır.

İkinci bölümde Hârûnürreşîd'in şiirleri, muhteva, şekil ve üslup bakımından açıklanarak konularına göre tasnif edilmiştir. Şiirlerinde kullandığı bahirler ve edebi sanatlar örnekleriyle gösterilmiştir. Hârûnürreşîd'in çevresinde yaşamış, özellikle halifeliği döneminden başlayarak vefatına kadar geçen zaman içerisinde Abbâsî sınırları içerisinde bulunmuş önemli şairlerden bahsedilmiştir. Bu şairler; meşhur şairler, asıl şöhretleri farklı alanlarda olmakla beraber kayda değer şiirleri olanlar ve bayan şairler olmak üzere üç başlık altında izah edilmiştir.

Sonuç olarak ise elde edilen bilgi ve bulgular değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerde Hârûnürreşîd'in Arap edebiyatında aruz ilmini, şiir yazabilecek ölçüde bildiği ve şiirlerinde belâgat ilimlerini maharetle kullanabildiği anlaşılmıştır. Özellikle şiirin toplumda şairlerle kalmayıp tüm kesimler tarafından önemsendiğinde sevgi, saygı, zarafet, heyecan, uyum ve duygudaşlık gibi birçok üstün meziyetlerin o toplumda tekâmül ettiği, böylece maddi ve manevi kalkınmışlığa katkı sağladığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hârûnürreşîd, Vezin, Belâgat, Şiir, Şâir.

HÂRÛNÛRREŞÎD'S POETRY AND THE POETS AROUND HIM

Harun Reşit SEYYAH

Erzincan Binali Yıldırım University

Graduate School of Social Sciences

PhD Dissertation, December 2024

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Muhammed Fatih TURAN

ABSTRACT

In this study, the poetic side of the most famous caliph Harunürreşid giving the Abbâsîd state a brilliant period in every field politically, economically, culturally, and the poets around him are examined. The study consists of introduction, two chapters and conclusion. In the introduction, information about the importance, purpose, limits, method and sources of the research is given.

In the first chapter, the social, economic, scientific and literary situation of the period and the life of Harunürreşid, his family, education and caliphate are discussed.

In the second chapter, Harunürreşid's poems are explained in terms of content, form and style. The poems are classified according to their subjects. The meter and literary arts he uses in his poems are shown with examples. Important poets living around Harunürreşid within the Abbâsîd borders, especially from the caliphate period until his death, have been mentioned. These poets are explained under three headings: famous poets, those who have notable poems although their main fame is in different fields, and female poets.

As a result, the information and findings obtained were evaluated. In these evaluations, it was understood that Harunürreşid knew the science of aruz in Arabic literature to the extent that he could write poetry and was able to use the sciences of rhetoric in his poems. Especially when poetry is cared for not only by poets but by all segments of society, it has been seen that many superior virtues such as love, respect, elegance, excitement, harmony and empathy develop in that society, thus contributing to material and spiritual development.

Key Words: Hârûnürreşîd, Meter, Rhetoric, Poem, Poet.

İÇİNDEKİLER

HÂRÛNÜRREŞİD'İN ŞAİRLİĞİ VE ÇEVRESİNDEKİ ŞAİRLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TRANSKRİPSİYON	xii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
TABLolar LİSTESİ	xv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xvi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HÂRÛNÜRREŞİD'İN YAŞADIĞI DÖNEM VE HAYATI

1.1. Dönemin Sosyal Yapısı	6
1.2. Ekonomik Yapısı	7
1.3. İlmi ve Edebi Yapısı	8
1.4. Hârûnürreşîd'in Hayatı	32
1.4.1. Doğumu ve Ailesi	32
1.4.2. Eğitimi	34
1.4.3. Gençliği.....	35
1.4.4. Fiziksel Özelliği ve Kişiliği	36

1.4.5. Halifelîği	44
1.4.6. Vefatı	49
1.4.7. Hârûnürreşîd Hakkında Bazı İddialar	49

İKİNCİ BÖLÜM

HÂRÛNÛRREŞÎD'İN ŞAİRLİĞİ VE ÇEVRESİNDEKİ ŞAİRLER

2.1. Hârûnürreşîd'in Şiirlerinde Muhteva	53
2.1.1. Gazel	53
2.1.2. Risa'	59
2.1.3. Medih	60
2.1.4. Hicâ	61
2.1.5. Fahr	63
2.1.6. Hikmet	63
2.1.7. Firâk	65
2.1.8. Nefsini Kınama	65
2.2. Hârûnürreşîd'in Şiirlerinde Biçim	66
2.2.1. Uzunluk Bakımından Şiirleri	66
2.2.2. Şiirlerinde Kullandığı Vezin ve Kafiye	66
2.2.2.1. Tavîl (الطويل)	79
2.2.2.2. Basît (البسيط)	80
2.2.2.3. Vâfir (الوافر)	82
2.2.2.4. Kâmil (الكامل)	83
2.2.2.5. Hezec (الهزج)	85
2.2.2.6. Recez (الرجز)	86
2.2.2.7. Remel (الرمل)	88
2.2.2.8. Serî' (السريع)	89

2.2.2.9. Münserih (المنسرح).....	91
2.2.2.10. Hafif (الخفيف)	92
2.2.2.11. Mütekârib (المتقارب)	94
2.3. Hârûnürreşid'in Şiirlerinde Üslup	95
2.3.1. Kelime ve Cümle Tercihleri	95
2.3.2. Edebi Sanatlar.....	100
2.3.2.1. Teşbîh (التشبيه).....	100
2.3.2.2. Mecâz (المجاز).....	100
2.3.2.2.1. Mecâz-ı aklî (المجاز العقلي)	101
2.3.2.2.2. Mecâz-ı lugavî (المجاز اللغوي)	101
2.3.2.2.2.1. Mecâz-ı Mürsel (المجاز المرسل)	102
2.3.2.2.2.2. İsti'âre (الاستعارة)	103
2.3.2.4. Kinâye (الكناية).....	103
2.3.2.5. Cinâs (الجناس).....	104
2.3.2.6. Reddû'l-'Acuz 'ale's-Sadr (رد العجز على الصدر)	105
2.3.2.7. Teşfîr (التشطير).....	105
2.3.2.8. Tasrî (التصريح).....	106
2.3.2.9. Lüzûmu mâ lâ yelzem (لزوم ما لا يلزم).....	106
2.3.2.10. İktibâs (الاقتباس).....	107
2.3.2.11. Telmîh (التلميح)	108
2.3.2.12. Tıbâk (الطباق)	108
2.3.2.13. Mukâbele (المقابلة)	110
2.3.2.14. Mürâât-ı Nazîr (مراعات نظير).....	110
2.3.2.15. Îhâm-ı tenâsüb (إيهام التناسب).....	111
2.3.2.16. İrsâd (الارصاد)	111

2.3.2.17. Tenvriye (التورفة).....	112
2.3.2.18. Cem‘ (الجمع).....	112
2.3.2.19. Taksîm (التقسيم).....	113
2.3.2.20. Makbûl Mübâlağa (المبالغة المقبول)	113
2.4. Hârûnürreşîd’in Çevresindeki Şairler	114
2.4.1. Şiir Sanatıyla Meşhur Şairler.....	114
2.4.2. Asıl Şöhretleri Farklı Alanlarda Olmakla Beraber Kayda Değer Şiirleri Olan Kişiler	134
2.4.3. Bayan Şairler	141
SONUÇ	145
KAYNAKÇA.....	147
ÖZ GEÇMİŞ	152

TRANSKRİPSİYON

Bu çalışmada, aşağıdaki transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır:

Sesliler:

اَ ، اِ ، اُ	â	—	a
يَ ، يِ	î	—	i
وُ	û	—	u

Sessizler:

ء	'	ض	Ḍ, ḍ
ب	B, b	ط	Ṭ, ṭ
ت	T, t	ظ	Ẓ, ẓ
ث	Ṣ, ṣ	ع	‘
ج	C, c	غ	Ġ, ġ
ح	H, h	ف	F, f
خ	Ḥ, ḥ	ق	Q, q
د	D, d	ك	K, k
ذ	Ẓ, ẓ	ل	L, l
ر	R, r	م	M, m
ز	Z, z	ن	N, n
س	S, s	ه	H, h
ش	Ş, ş	و	V, v
ص	Ş, ş	ي	Y, y

Yukarıda verilen transkripsiyon sistemi şahıs isimleri, eser adları ve künyeler için gerekli durumlarda da bazı kelimelerin telaffuzlarını göstermek için kullanılmıştır. Arapça kitap ve müellif isimleri dışında transkripsiyon uygulanmamıştır. Tamlama olan ya da bileşik isimlerde Arapça okunuş esas alınmış ancak kolaylıkla okunabilmesi için tamlamalar kesme işaretiyle ayrılmadan mesela “Abdu’r-Rahmân” yerine, doğrudan

“Abdurrahmân” şeklinde verilmiştir. Harf-i tariflerin yazımında mesela “el-Edeb” kelimesinin yazımında olduğu gibi küçük harf kullanılmış, cümle başlarında ya da dipnotlardaki isimlerin başlangıcında da bu usul gözetilmiştir.

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e.** : Adı geçen eser
- b.** : İbn, bin
- bk.** : Bakınız
- bs.** : Basım, baskı
- bnt.** : Binti
- c.** : Cilt
- d.** : Doğum, doğumu
- DİA** : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- h.** : Hicrî
- haz.** : Hazırlayan
- Hz.** : Hazreti
- m.** : Miladî
- md.** : Madde
- nşr.** : Neşreden (tahkik eden)
- ö.** : Ölüm tarihi
- s.** : Sayfa
- (s.a.v.)** : Sallallâhu ‘aleyhi ve sellem
- sy.** : Sayı
- trc.** : Tercüme, tercüme eden
- thk.** : Tahkik eden
- ts.** : Tarihsiz
- vb.** : Ve benzeri
- yay.** : Yayınları
- yy.** : Yüzyıl

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. Bahirler ve Aslî Tef'ileleri	70
Tablo 2.2. Sebeb, Vetid ve Fâsılaların Tef'ilelerde Gösterimi	72
Tablo 2.3. Hârûnürreşîd'in Kullandığı Bahirler, Kafiyeleler ve Beyit Sayıları	77
Tablo 2.4. Hârûnürreşîd'in Şiirlerinin Bahirlere Göre Dağılımı	78

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1: Dâiretü'l-muhtelif	68
Şekil 2.2: Dâiretü'l-mü'telif.....	68
Şekil 2.3: Dâiretü'l-müctelib.....	69
Şekil 2.4: Dâiretü'l-müştebih.....	69
Şekil 2.5: Dâiretü'l-müttefik.....	70

GİRİŞ

1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Arap edebiyatında şiirin önemli bir yeri vardır. Şiirin vezinli ve kafiyeli aynı zamanda duygu, düşünce ve hisleri kabartacak şekilde olması en önemli özelliklerindendir. Bu yönleriyle şiir, insanın içindeki coşkun duyguları güçlü bir şekilde estetik ve ölçülü olarak dışa vurarak okuyucu ve dinleyicilerin zihinlerine ve gönüllerine tesir eden bir edebi sanat türü olarak kabul edilmektedir. Bu sanatı icra edenler; bilgi, seziş, duygu ve heyecanlarını ölçülü ve ahenkli biçimde ortaya koyan şairlerdir. Bu yüzden de genellikle şairler toplumda kendilerine saygı, sevgi ve hayranlık duyulan şahsiyetler olmuşlardır.

İslam toplumunda şiir yazma sadece kendisini bu sanata adanlarla sınırlı kalmamış; esnaf, fakih, muhaddis, müfessir, mutasavvıf, dil bilimci, halife, padişah, vezir ve devletin memurları gibi farklı görev ve meşguliyetleri olan birçok kişinin bu sanatı icra ettiği görülmüştür. İslam tarihine baktığımızda döneminin güçlü devletine sahip olan Abbâsî halifeleri şiire önem verip kendileri de şiir yazmışlardır. İslam tarihinde her daim edebiyata önem verilmiş devlet idarecileri de şiir sanatıyla yakından ilgilenmişlerdir. Bunun en güzel örneği yine kendi döneminin güçlü devleti olan, üç kıtada hüküm sürmüş, dünya tarihi ve medeniyetine büyük ölçüde yön vermiş bazı Osmanlı padişahlarıdır. Mesela Fatih Sultan Mehmed “Avnî”, Sultan II. Bâyezîd “Adlî”, Yavuz Sultan Selim “Selimî”, Kanunî Sultan Süleyman “Muhîb, Muhibbî, Meftûnî”, Sultan III. Murad “Murad, Muradî”, Sultan I. Ahmed “Bahtî”, Sultan II. Osman “Farisî”, Sultan II. Ahmed “Necîb”, Sultan III. Selim “İlhamî, İlham, Selim, Selimî”¹ gibi mahlasları kullanan Osmanlı padişahları ağır görev ve sorumluluklarına rağmen şiir yazmaktan geri kalmamışlardır. Hatta Kanuni Sultan Süleyman’ın üç bin (3000) civarında şiirinin olduğu nakledilmektedir.²

Abbâsî devletinin kurulması ve başşehrin Şam’dan Bağdat’a taşınmasıyla birlikte Arap edebiyatının gelişme seyrinde yeni bir dönem açılmıştır. Abbâsîlerin

¹ Coşkun Ak, *Şair Padişahlar* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001), 103-323.

² Ak, *Şair Padişahlar*, 172.

hüküm sürdüğü dönem, Arap uygarlığı ve edebiyatının altın çağı olarak kabul edilmiştir.³

Bu uygarlık ve edebiyatın oluşmasında büyük etkisi olan Abbâsî devletinin 5. Halifesi Hârûnürreşîd daha çok devlet yöneticisi ve tarihi bir kişilik olarak araştırmalara konu olmuştur. Şimdiye kadar Hârûnürreşîd'in şairlik yönünün akademik anlamda incelenmediğini, edebi yönden şiirleri üzerinde durulmadığını gördük. Bu eksikliğin giderilmesini amaçlayarak çalışmamızı şekillendirdik. Bu yüzden Hârûnürreşîd'in şiirlerinin edebi sanatlar yönüyle ilk kez inceleniyor olması çalışmamızı diğer çalışmalardan ayıran önemli yönünü oluşturmaktadır. Zamanının en büyük ve güçlü devletini idare eden aynı zamanda ömrünün önemli bir kısmını savaşlarla geçirmiş bir halife neden şiir söylemiş olabilir? Duygusal yönü mü, entelektüel kişiliği mi yoksa çevresindeki şairler mi etkili olmuştur? Şiirlerindeki muhteva, şekil ve üslup nedir? Çevresindeki şairler kimlerdir? Şiirdeki kabiliyeti nasıldır? Şiire ilgi duyması, şairlere değer vermesi, şiir söylemesi halifelik görevini icra ederken ne gibi etkiler bırakmıştır? Bu sorulara ve bunun benzeri sorulara yaptığımız çalışma ile cevap aramaya çalıştık. Önceki çalışmalarda sadece şiirde muksirun (çok şiir söyleyen) şairler tercih edilmiş ya da edebi alanda şiirleri çok kullanılan şairlerden bahsedilmiştir. Biz ise çalışmamızı biraz daha genişleterek o dönem şiirde maharetli olan şairlerin hepsine yer vermeye çalıştık.

Abbâsî devletinin en önemli halifelerinden biri olan Hârûnürreşîd tarihteki en büyük devletlerden birini yönetmiştir. Vefat edinceye kadar yaptığı savaşlarla ülkesinin sınırlarını genişletmiş; siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda yaptığı yeniliklerle ülkesine en güçlü dönemini yaşattmıştır. Böyle başarılı bir idarecinin şiir yazmış olması kendisini birçok devlet adamından ayıran önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira arûz vezninde şiir yazabilmek için bilgi, yetenek ve geniş bir duygu dünyasına sahip olmak gerekmektedir. Duygu dünyası zengin olan idarecilerin çevresi ve halkıyla iyi bir iletişim kurması çok kolaydır. Duygu dünyası fakir olan idarecilerin ise çevresi ve halkıyla uyum sağlamaları ve iyi bir idarecilik yapmaları mümkün olmamaktadır.

³ Mehmet Yalar, ‘‘Arap Şiiri’’, *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*, ed. İsmail Güler (İstanbul, İsam Yayınları, 2015), 340.

2. Araştırmanın Planı ve Metodu

Araştırmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde Hârûnürreşîd'in dönemini sosyal, ekonomik, ilmi, edebi ve kültürel yönünü ortaya koymaya çalıştık. Hârûnürreşîd'in hayatını ailesi, eğitimi, kişiliği ve halifeliliği yönleriyle ele aldık. Şiirin tanımını ve Abbâsîlere kadar gelişimi ve değişimini de ele alarak konunun daha iyi anlaşılmasına gayret ettik.

İkinci bölümde ise çalışmamızın asıl konusunu oluşturan Hârûnürreşîd'in şairliğini ele alırken öncelikle şiirler, konularına göre tasnif edilerek örnekleriyle verilmiştir. Yine şiirlerinde kullandığı mütekârib, kâmil, basît, tavîl, hafif, vâfir, recez, remel, hezec ve serî' gibi bahirler örneklerle birlikte izah edilmiştir. Çalışmamızda ayrıca Hârûnürreşîd'in çevresini oluşturan özellikle hilafeti döneminden başlayarak vefatına kadar süren dönemde Abbâsî devleti sınırları içerisinde yaşamış şairlerden bahsedilmiştir. Bu dönemin meşhur şairlerinin çoğu Hârûnürreşîd'in sarayının bulunduğu Bağdat ve Rakka şehirlerinde yaşamış ya da belli bir süre bu şehirlerde bulunmuşlardır. Bu şairleri tanımamız dönemin sosyal, kültürel ve edebi seviyesini anlamamıza da yardımcı olacaktır.

Çalışmamızda tarihsel araştırma (historical research) modeliyle konumuza ait dokümanlar incelenmiştir. Yorumlama (Hermeneutics) modeliyle insanın ürettiği sanatsal ürünlerin, davranışların ve sözlerin ne anlama geldiği yorumlanmıştır. Kavram Analizi (Concept Analysis) ve Derleme-Meta Analiz (Review-Meta Analysis/Syntesis) ile konumuz alanında öncelikle şairin Divan'ında yer alan bütün şiirleri taranmış, araştırmanın amaçlarına ulaşmak için en uygun örnekleri seçilmiştir. Elde edilen bulgular edebi yönden incelenip ve sentezlemeler yapılmıştır.

3. Araştırmanın Kaynakları

Konu ile ilgili araştırmamızı yaparken birçok kaynaktan istifade ettik. Temel tarih kitapları başta olmak üzere gerek Hârûnürreşîd dönemine yakın zamanda yazılmış eski kaynaklardan başlayıp günümüze kadar yazılmış her türlü kaynağa ulaşmaya gayret ettik. Hârûnürreşîd'in şiirlerinin bizim ele aldığımız şekliyle bahirlerinin tefileleri ve şiirlerdeki edebi sanatların örneklerle gösterilmesine dair bir çalışmaya rastlayamadık. Çalışmamızın temelini oluşturan Hârûnürreşîd'in şiirleri Sa'dî Dânnâvî'nin *Divânu Hârûnürreşîd* adlı eserinden alınmıştır. 1998 yılında Beyrut'ta Dâru Sâder yayınevi

tarafından birinci baskısı yapılmış olan bu eser 286 sayfadan oluşmuştur. Kitabın birinci bölümünde Hârûnürreşîd'in hayatı, ikinci bölümünde çeşitli kaynaklardan derlenmiş şiirlerinden oluşan divanı ve üçüncü bölümünde ise on dört fâsıla halinde edebi hayatı işlenmiştir. Çalışmamızda Hârûnürreşîd'in hayatı hakkında bilgi verilirken en çok istifade ettiğimiz kaynaklar ise Taberî'nin *Târîhu't-Taberî*, Haţîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*, İbnu'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târîh*, İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân*, İbn Tabâta'ba'nın *el-Fahrî*, Muhammed b. Şâkîr el-Kutubî'nin *Fevâtu'l-Vefeyât*, İbn Keşîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, es-Suyûtî'nin *Târîhu'l-Hulefâ*, Hayruddîn ez-Ziriklî'nin *el-A'lâm*, 'Omer Rıdâ Kehhale'nin *A'lâmü'n-Nisâ' fî 'Âlemeyi'l-'Arab ve'l-İslâm* adlı eserleri olmuştur.

Hârûnürreşîd dönemine kadar olan Arap şiirinin gelişimini anlayabilmek, onun şiirlerinin tahlilini yapabilmek ve çevresindeki şairler hakkında bilgi elde edebilmek için elimizde bulunan ve ulaşabildiğimiz birçok eseri taradık. Bunlar içerisinde en çok istifade ettiklerimiz; Muhammed b. Sellâm el-Cumahî'nin *Tabakâtu Fuḥûli's-Su'arâ*, Câhiz'in *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî'nin *eş-Şi'r ve's-Su'arâ*, İbn Mu'tezz'in *Tabakâtü's-Su'arâ fî Medḥi'l-Hulefâ' ve'l-Vüzerâ'*, Mes'ûdî'nin *Murûcu'z-Zeheb*, Ebu'l-Ferec el-İşfahânî'nin *el-Egânî*, Merzubânî'nin *Mu'cemu's-Su'arâ* 'Abdulkâdir el-Bağdâdî'nin *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-'Arab*, Râfî'î'nin *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, Aḥmed el İskenderî ve Aḥmed Emîn ve 'Ali el-Cârim ve 'Abdulaziz el-Bişrî ve Aḥmed Dayf'ın ortak hazırladığı *el Mufaşşal fî Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî*, 'Omer Ferrûh'un *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî: el-'Usûru'l-'Abbâsiyye*, Şevkî Dayf'ın *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî: el-'Aşru'l-'Abbâsiyyü'l-Evvel* ve Şevkî Ebu Halîl'in *Hârûnürreşîd* adlı eseri olmuştur. Şiirlerdeki edebi sanatlarla ilgili kullandığımız bazı kaynaklar ise, Haţîb el Kazzînî'nin *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâga* ile *Telhîşü'l-Miftâh*, 'Abdurrahmân Habenneke'nin *el Belâğatu'l-'Arabiyye*, Ahmed Matlûb'un, *Mu'cemu'l-Mustalahati'l-Belâğîyye*, Ğazî Yemût'un, *Buhûru's-Şi'ri'l-'Arâbî*, Muştafâ Harekât'ın *Evezânü's-Şi'r* adlı eserlerdir.

Çalışmamızda faydalandığımız bazı sözlükler ise Halîl'in *Kitâbu'l-'Ayn*, Cevherî'nin *Tâcu'l-Luğa*, İbn Manzûr'un *Lisanu'l-'Arab*, İbrâhîm Muştafa ve diğerlerinin *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, Mecdi Vehbe-Kâmil el-Muhendis'in *Mu'cemü'l-Muştalahâti'l-Arabiyye fî'l-Luğa ve'l-Edeb*, Cebbûr

‘Abdu’n-Nûr’un *el-Mu‘cemu’l-Edebî*, Emil Bedî‘ Yakûb, Mîşâl ‘Âşî’nin *Mu‘cemu’l-Mufaşşal fî’l-Luġa ve’l-Edeb* adlı eserleridir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÂRÛNÜRREŞİD'İN YAŞADIĞI DÖNEM VE HAYATI

Tarihte iz bırakmış kişileri yaşadıkları zaman ve toplumdan soyutlayarak değerlendirmek eksik sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Bu nedenle Hârûnürreşîd'in şiirlerini incelemeye geçmeden önce onun yaşadığı dönem ve hayatına dair verilerin ve ana hatlarıyla edebi kişiliğinin incelenmesi önem arz etmektedir. Böylelikle kendisini daha iyi tanıma fırsatımız olacaktır.

1.1. Dönemin Sosyal Yapısı

Hârûnürreşîd'in dönemi Abbâsî devleti sınırlarının geniş olduğu bir zamana rastlar. Çin sınırından Afrika'nın batısına kadar ulaşmış olan Abbâsî sınırları I. Abbâsî asrının sonlarında Arap, Fars, Mağribliler (Fas) gibi birçok halkı ve sosyal tabakayı barındırıyordu. Abbâsîlerin ilk dönemlerinde Farslar devlet kademelerinde söz sahibi olsalar da zamanla Farsların siyasi güçleri zayıflamıştır. Daha önce orduda istihdam edilen Türkler, Hârûnürreşîd'in oğlu Mu'tasım zamanında idari mevkilere getirilmesiyle Türkler'in siyasi gücü artmaya başlamıştır.⁴ Bu dönemde ülke sınırlarında diğer halifelerin zamanlarına nazaran daha huzurlu bir sosyal yapı mevcuttu. Dışarda Abbâsîleri yenecek güçte bir devlet yoktu, içerde de devlete karşı olan isyanlar başarılı bir şekilde bastırılıyordu. Böylece ilim ve sanat erbabı bu dönemde daha rahat çalışacağı bir ortama ve eserlerini güzel hazırlayabileceği iyi imkânlarla kavuşmuşlardı. Özellikle Bağdat ilim ve edebiyat erbabının akın akın geldiği kutsal bir mekân gibiydi.⁵ Nitekim Arap edebiyatının önemli isimlerinden biri olan İbn Tabataba da bu durumu

⁴ Hasan İbrâhîm Hasan, *Târîhu'l- İslâm* (Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1996), 3: 430.

⁵ Hasan İbrâhîm Hasan, *Târîhu'l- İslâm*, 2: 45.

“Reşîd’in devleti, devletlerin en güzeli, en vakarlısı, en parlak olanı, en hayırlısı ve alan bakımından en genişiydi”⁶ ifadeleriyle özetlemiştir.

Abbâsîler, Emevîler gibi mevâlîlere (Arap asıllı olmayan müslümanlar) ikinci sınıf gibi davranmamış, mevaliyi gerektiği gibi taltif etmiş ve hatta vezirlik makamı da dâhil olmak üzere önemli devlet görevlerine getirmişlerdir. Hârûnürreşîd’in döneminde, mevalinin en üst konumda olanları da Bermeki ailesiydi.⁷

O zamanlar savaş esirlerinden oluşan köleler de toplumun önemli bölümünü oluşturmaktaydı. Halk gibi halifeler de birçok cariyeye ediniyorlardı. Mesela es-Seffâh (ö. 136/754), el-Mehdî (ö. 169/785) ve el-Emîn (ö. 198/813) dışında diğer halifelerin hepsinin annesi cariyeydi. Bunların bazılarının çocuk doğurmaları ve yönetimde bulunmaları sebebiyle devletin idari yapısı zamanla Arap olmayan kişilerden oluşmaya başlamıştı. Halk içinde de cariyeye edinme normal karşılanan bir davranıştı. Sosyal sınıflardan biri de Yahudi ve Hristiyanlardan oluşan zimmîlerdi. Bunlar devlet himayesinde dinlerinde özgürce yaşayıp ibadetlerini serbestçe yapabiliyorlardı.

Abbâsîlerin birinci döneminde köle edinmek çok yaygın olduğundan köleler İslâm toplumu içinde büyük bir topluluk oluşturmaktaydı. Abbâsî halifelerinin çoğunun anneleri kölelerden olması etkisiyle de kölelere kötü ve aşağılayıcı davranılmamıştır. Halifeler ve üst düzey devlet adamları Arap olmayan cariyeleri elde etmeye düşkündüler.⁸

1.2. Ekonomik Yapısı

Hârûnürreşîd devrinde ekonomi; zenginlik, refah yönüyle de en yüksek zamanını yaşamıştır. Onun döneminde Bağdat, medeniyet ve bayındırlık alanında yüksek bir seviyeye ulaşmıştı. Burada yüksek köşkler bina edilmişti. Ticaret gelişmiş gelirler artmıştı. Zira en uzak ülkelerle ticaret yapılıyordu. Hârûnürreşîd ülkenin sınırlarını daha da genişletmek istiyordu. Öyle ki Akdeniz ve Kızıl denizi birleştirme düşüncesi dahi vardı. Ancak Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî onu bu fikrinden vazgeçirmişti. Hârûnürreşîd zamanında vergi gelirleri yüksek miktarlara ulaşmış, hazine vergilerden sağlanan para ve mallarla dolup taşmıştı. Vergi hususundaki titizliği sayesinde mesela toprak ürünü

⁶ Muhammed b. Ahmed b. Tabaṭaba el-‘Alevî, *el-Faḥrî* (Beyrût: Dâru’l-Ḳalem el- ‘Arabî, 1997), 195.

⁷ Feyza Betül Köse, *Harun Reşîd* (İstanbul: Ensar Neşiyat, 2022), 123.

⁸ Hasan İbrahim Hasan, *Târîḫü’l- İslâm*, 3: 433.

olan hububat cinsinden alınan aynı vergilerin dışında gelirler yetmiş iki milyon dinarı bulmuştur. Hatta tarihi kaynaklarda Hârûnürreşîd'in sırt üstü yattığında geçen bulutlara bakarak şöyle dediği de nakledilmektedir: “İstedığınız yere gidiniz verginiz bana gelecektir”⁹

1.3. İlmi ve Edebi Yapısı

Hârûnürreşîd döneminde ilim, kültür ve edebiyat kendisinden önceki dönemlere göre en parlak zamanını yaşamıştır. Halifenin dini ilimlere, tıp ilmine, edebiyata, fen bilimlerine, sosyal bilimlere çok önem vermesi sosyal yaşantıyı da olumlu yönde etkilemiştir. Kadı el-Fâdıl Hârûnürreşîd'in ilme verdiği önemi şu ifadeleriyle özetler: “Reşîd'ten başka bir Melik'in ilim öğrenmek için yola çıktığını bilmiyorum. O ise iki oğlu Emin ve Me'mun ile Malik'in (r.a.) Muvatta'sını dinlemek için yolculuk yaptı. Reşîd'in Muvatta'nın aslını dinlemesi Mısırlıların hazinesi kadar değerliydi. Sonra onu dinlemek için İskenderiye'ye Selâhaddin b. Eyyûb'a gitti ve onu Ebû Tâhir bin Avf'dan da dinledi üçüncüsünü bilmiyorum.”¹⁰

Hârûnürreşîd tıp alanında da birçok hizmetlerde bulunmuştur. Bağdat'a tıp eğitimi için büyük bir hastane yaptırmış ve içini ilmi eserlerle de zenginleştirmiştir.¹¹

Bilindiği üzere Abbâsî devletinde adaletin gerçekleşmesi için Kādîlkudât'lık müessesesini kurmuştur. Kādîlkudâtlar, devletin merkezinde bulunur, büyük yerleşim merkezlerine kendi adına görev yapacak kadıları atardı. Bu müesseseyi ilk kuran kişi Hârûnürreşîd, Kādîlkudât ünvanı ilk alan, günümüzün deyişiyle Adalet Bakanlığı görevini yerine getiren “Kitâbü'l-Harâc” yazarı İmâm Ebû Yûsuf olmuştur.¹²

Abbâsî devrinde şiirin manaları, mevzuları ve üslupları hususunda yeni metotlar ortaya koyan birçok şair yetişmiştir. Hatta bu şairler kendilerinden önceki Müslüman şairler ile Muhadramun ve Cahiliye şairlerine göre daha da ileri gitmişlerdir.¹³

Yine bu dönemde özellikle Hârûnürreşîd zamanında Bizans'ın bazı büyük şehirleri fethedildikten sonra tercüme faaliyetleri daha fazla artmıştır. Hârûnürreşîd'in ve Abbâsîlerin ilk dönemlerinde başta vezirlik olmak üzere çeşitli makamlarda bulunan

⁹ Hasan İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, 2: 55.

¹⁰ Celâlüddîn es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ* (Beyrût: Dâru'l-Minhâç, 2013), 469.

¹¹ Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, 2: 290;

¹² Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, 2: 239; Muhammed Fatih Turan, *Ebû Yûsuf* (İstanbul; Siyer Yayınları, 2023), 34.

¹³ Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, 2: 278.

Bermeki ailesinin de tercüme işiyle uğraşanları teşvik ederek onlara bol ücret vermesi sayesinde Yunanca, Pehlevîce, Sanskritçe ve Süryanice eserler Arapçaya çevrilmiştir. Bu tercüme faaliyetleri vasıtasıyla Helenistik felsefe ve bilimle Hint ve Sâsânî mirası İslâm dünyasına geçmiştir.¹⁴ Yine o dönemde “Beytü’l-Hikme”, tercih edilen görüşe göre temelini Hârûnürreşîd’in oluşturduğu ondan sonra da Me’mûn’un muhtelif kitap ve musannefatla çoğaltmaya çalıştığı, Abbâsî asrının en büyük kütüphanelerinden biri olmuştur.¹⁵

1.3.1. Hârûnürreşîd Döneminde Yaşamış Bazı Meşhur Kişiler

Hârûnürreşîd döneminde farklı alanlarda tarihe iz bırakmış, birçok kişinin olması dikkat çekicidir. Hârûnürreşîd bir devlet başkanı olarak ilime ilgi duymuş, her alanda ilim adamlarını desteklemiş ve cömertçe ödüllendirmiştir. Döneminde uzun yıllar ilim adamlarının çalışmaları için güvenli bir ortam sağlanmıştır. Bu da onun kişilik yönünü ve dönemini tanımamıza cüzî de olsa katkı sağlayacağından dönemin bazı meşhur kişileri aşağıda kısaca verilmiştir.

Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî: (ö. 175/791) Nahiv ve aruzu sisteme kavuşturan meşhur dil ve edebiyat âlimidir. O, Araplara ait kelimelerin asıllarını içeren, sözlük olarak kabul edilen *Kitâbü’l-‘Ayn* isimli kitabın da sahibidir.¹⁶

Leys bin Sa’d: (ö. 175/791) Döneminde Mısır halkının fıkıh ve hadisde imamı olarak kabul edilmiştir. İmam Şâfiî; Leys’i Mâlik’den daha fakih olarak görmektedir.¹⁷

Mufaddal ed-Dabbî: (ö. 178/794 [?]) Kûfe mektebine mensup Arap dili ve edebiyatı âlimi, şiir râvisi ve eleştirmendir. Az kullanılan Arapça kelimeler, Arap grameri, Arapların soy bilimi, eski Arap savaşları ve kadim arap şiiri üzerine olan bilgisiyle meşhurdur.¹⁸

¹⁴ Hasan, *Târîhu’l- İslâm*, 2: 283; Muhittin Macit, “Tercüme Hareketleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 499-500.

¹⁵ Hasan, *Târîhu’l- İslâm*, 2: 284.

¹⁶ İbnü’l- Mu‘tez, *Tabakâtu’ş-Şu‘arâ*, 95-96.

¹⁷ Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A‘lâm* (Beyrût: Dâru’l-‘İlmi li’l- Melâyîn, 2002), 5: 248.

¹⁸ Hüseyin Elmalı, “Mufaddal ed-Dabbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30: 362.

Mâlik b. Enes: (ö. 179/795) Dört mezhebdendir biri olan Mâlikî mezhebinin imamıdır. İslam dünyasında ana hadis kitapları olarak bilinen Kütüb-i sitte içerisinde kabul görmüş *el-Muvatta* hadis kitabının müellifidir.¹⁹

Ebû Bişr Sîbeveyhi: (ö. 180/796) Nahivcilerin imamı olarak adlandırılmıştır. Arap dili gramerine dair ilk hacimli eserin yazarıdır.²⁰

Abdullah bin el-Mübârek: (ö. 181/797) Tebeu't-tâbiîn'in ileri gelenlerinden olup Türk asıllı muhaddis, zâhid ve fakih'tir.²¹

Ebû Yûsuf: (ö. 182/798) Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesidir. Ebû Yûsuf müctehid hukukçu ve ilk kâdîkudât'tır.²²

Mûsâ el-Kâzım: (ö. 183/799) İsnâaşeriyye'nin yedinci imamıdır. İbadetlerine düşkün ve çok iyiliksever bir kişiliğe sahiptir.²³

İbnü's- Semmâk: (ö. 183/799) İlk dönem vâiz ve zâhidlerindendir. İbnü's- Semmâk vaazlarını zühd, takva ve güzel ahlak üzerine yapıyordu. Onun havf ve recâ görüşünü ortaya koyan sözlerinden biri şöyledir: “Sanki hiç itaat etmemiş gibi Allah'tan kork ve yine sanki hiç günah işlememiş gibi Allah'tan umutlu ol.”²⁴

Behlûl-i Dâna: (ö. 183/799 [?]) Behlûl-i Dâna sûfî ve hakîm olarak ifade edilmekle birlikte şahsiyeti meçhul olarak da zikredilmektedir.²⁵

Râbia el-Adeviyye: (ö. 185/801 [?]) Basralı bir kadın sûfidir.²⁶

Fudayl bin İyâz: (ö. 187/803) Horasan'ın ilk büyük sûfilerindendir. Âbid ve zahidlerin önderlerinden biridir.²⁷

¹⁹ Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Beyrût: Mektebetü'l- Me'arif, 1990), 10: 174.

²⁰ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10: 176-177.

²¹ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10: 177-179.

²² İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10: 180-182.

²³ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10: 173; Ebû'l-'Abbâs Şemsüddîn Aḥmed b. Muḥammed b. Ebî Bekr b. Ḥallikân, *Vefeyâtu'l-'Ayân*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrût: Dâru's-Şadr, ts.), 5: 308.

²⁴ İbn. Ḥallikân, *Vefeyâtu'l-'Ayân*, 4: 301-302.

²⁵ Süleyman Uludağ, “Behlûl-i Dâna”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul TDV Yayınları, 1992), 5: 352.

²⁶ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10: 186-187.

²⁷ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10: 198-199.

Cerir b. Abdülhamit: (ö. 188/804) Hadis âlimidir. Hadis ilmiyle uğraşan birçok kişi onun ilminin genişliğinden dolayı uzaklardan yanına gelirlerdi. Cerir'in güvenirliliği konusunda âlimler ittifak etmişlerdir.²⁸

Ebû İshak el-Fezârî: (ö. 188/804 [?]) Muhaddis ve fakih olup, *Kitâbü's-Siyer* adıyla bir eser kaleme almıştır. Bu eser İslâm devletler hukukuna dair ilk eserlerdendir. İmam Şâfiî "Siyer (devletler hukuku) konusunda benzeri yazılmamıştır" ifadeleriyle bu kitabı övmüştür.²⁹

Ali b. Hamza el-Kisâî: (ö. 189/805) Meşhur yedi kıraat imamından biri olup dil ve nahiv âlimidir. Hârûnürreşid'in oğlu Emin'in eğitimiyle de görevlendirilmiştir.³⁰

Muhammed bin Hasan eş-Şeybânî: (ö. 189/805) Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi olup, eserleriyle Hanefî mezhebinin görüşlerini kayıt altına alan müctehittir. Ebû Yûsuf vefat edince başkadılığa getirilen Şeybânî, hayatının sonuna kadar bu görevde kaldı.³¹

Muhammed b. İbrâhîm el-Fezârî: (ö. 190/806) İslâm dünyasında ilk usturlabı yaparak kullanan astronomi âlimidir.³²

Câbir b. Hayyân: (ö. 200/815) Kimya alanında yaptığı çalışmalarla meşhur olan Câbir b. Hayyân, tabiat filozofu ve çok yönlü bir âlimdir. Sûfî olarak da bilinir.³³

Ma'rûf el-Kerhî: (ö. 200/815-16 [?]) Bağdat şehrinde yaşamış zâhid ve sûfidir. Tasavvufun kurucularından sayılmaktadır.³⁴

İmam Şâfiî: (ö. 204/820) Şâfiî mezhebinin imamı ve büyük müctehittir. Yedi yaşında Kur'an'ı ezberlemiş, on yaşında Muvatta'yı ezberlemiş ve on beş yaşında da fetva vermeye başlamıştır.³⁵

Ya'kûb el-Hadramî : (ö. 205/821) Kırâat-i aşere imamlarındanıdır.³⁶

²⁸ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2: 119.

²⁹ Hasan Güleç, "FEZÂRÎ, Ebû İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul TDV Yayınları, 1995), 12: 539.

³⁰ İbn. Hallikân, *Vefeyâtü'l-'Ayân*, 3: 295; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4: 283.

³¹ Aydın Taş, "ŞEYBÂNÎ, Muhammed b. Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 38-39.

³² Cevat İzgi, "FEZÂRÎ, Muhammed b. İbrâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 540.

³³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2: 103-104.

³⁴ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7: 269.

³⁵ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10: 251-254.

Vâkıdî: (ö. 207/823) Siyer ve megâzî üzerine eserler yazan ilk İslam tarihçilerinin en meşhurlarındandır. Hadis hafızlarından biri olan Vâkıdî aynı zamanda Bağdâd kadılığı yapmıştır.³⁷

Nefise bint Hasan: (ö. 208/824) Hz. Hasan'ın torunu Hasan b. Zeyd'in kızı olup, tefsir ve hadiste bilgi sahibidir. İbadetlerine önem verir, zühd üzere yaşar ve çok hayır yapardı.³⁸

Ma'mer b. el-Müsennâ: (ö. 209/824 [?]) Arap dili ve edebiyatı, tefsir ve ahbâr âlimidir. Bu alanlarda birçok eser telif etmiştir. Câhız onun hakkında şöyle söylemiştir: "Yeryüzünde bütün ilimleri ondan daha iyi bilen yoktur."³⁹

Cebraîl b. Bahtîşû':(ö. 213/828) O dönemin tanınmış hekimlerinden biridir. Hârûnürreşîd'in doktoru aynı zamanda birlikte vakit geçirdiği dostudur.⁴⁰

Abdûlmelik b. Kureyb el-Asmai: (ö. 216/831) Ahbâr ve şiir râvisi olmakla birlikte dil ve edebiyat alanında dönemin en çok bilgi sahibi olanlarındandır.⁴¹

Bişr el-Hâfi: (ö. 227/841) İlk devir sûfîlerindendir. Zühd üzere yaşamıştır.⁴²

İbrâhîm en-Nazzâm: (ö. 231/845) Basra Mu'tezile ekolünün ileri gelen kelimcilerinden olup, görüşlerini benimseyenlere kendisine nisbetle Nazzâmîyye denilmiştir.⁴³

Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf: (ö. 235/849-50 [?]) Mu'tezile mezhebinin imamlarından olup kelim ilminde şöhret kazanmıştır.⁴⁴

Ahmed b. Hanbel: (ö. 241/855) Hanbelî mezhebinin imamıdır. el-Müsned adlı meşhur hadis kitabının müellifidir. Hadis ve fıkıh alanında geniş bilgi sahibidir.⁴⁵

³⁶ ez-Zirikli, *el-A 'lâm*, 8: 195.

³⁷ ez-Zirikli, *el-A 'lâm*, 6: 311.

³⁸ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, 10: 262.

³⁹ ez-Zirikli, *el-A 'lâm*, 7: 272.

⁴⁰ ez-Zirikli, *el-A 'lâm*, 2: 111.

⁴¹ ez-Zirikli, *el-A 'lâm*, 4: 162.

⁴² İbn Keşîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, 10: 297.

⁴³ ez-Zirikli, *el-A 'lâm*, 1: 43.

⁴⁴ ez-Zirikli, *el-A 'lâm*, 7: 131.

⁴⁵ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, 10: 325-327.

1.3.2. Hârûnürreşîd Dönemine Kadar Şiirin Gelişimi

“Şiir” kelimesi, Arapça شعر / şe-‘a-ra kökünden mastar olarak gelmiştir. Aslen bilmek manasını taşımakla birlikte akletmek, anlamak, özellikle hissetmek, şiir söylemek gibi manaları da ihtiva etmektedir.⁴⁶

İstılah olarak ise şiir, vezinli ve kafiyeyle söz olarak ifade edilmektedir. Şiirde iki rûkûn olduğu kabul edilmektedir. Bunlardan birincisi, hisleri ve duyguları kabartmasıdır. İkincisi ise, hususi ölçülerinin olmasıdır.⁴⁷

Eski ve köklü diller arasında sayılan ve zengin bir yapısı bulunan Arap dili, edebiyata özellikle şiire uygun bir dil özelliği taşımaktadır. Arap şiirinin en eski biçimi aynı kafiye de iki mısradan oluşan recez bahrinde (vezninde) söylenmiş şiirlerdir. Bunlar deve çobanlarının ezgileri, ninniler, savaşçıların meydan okumaları, kadınların savaşanlara seslenişi gibi konularda âni ilhamın ürünleri olarak irticâlen söylenmiş şiirleridir. Başlangıçta bir sanat ürünü sayılmadığı için önde gelen şairler bu alanda eser vermemiştir. İlk defa recez şiirini uzatarak “urcûze” adı verilen kaside çıkırmı açan şair Ağleb el-İclî’dir (ö. 21/642). Urcûze mesnevi / müzdevice gibi bazı önemli nazım şekillerinin doğmasına yol açmış, daha sonra tarih, gramer, akaid gibi ilim dallarında çok uzun didaktik şiirlerin yazılmasına imkân sağlamıştır.⁴⁸

Arap savaşlarının çok uzun sürmesine rağmen Cahiliye döneminde yazılan şiirlerde uzun savaş sahneleri aktarılmamıştır. Hâlbuki harplerdeki olaylar için nazımlı şiirler dizilmiş olsaydı en uzun şiirler Arapların olurdu. Aslında destan, edebiyat tarihi çeşitlerinden bir çeşit olup şiir kalıbında bir tarih anlatımıdır. Ancak Araplar destan türü şiiri çok kullanmamışlar, sade ve az sayıda savaş sahnesi aktarmışlardır.⁴⁹

Amr b. Gülsüm’ün Muallakatında yer alan şiir bunlardan biridir:⁵⁰

أَبَاهِنْدُ فَلَا تُعْجَلْ عَلَيْنَا وَأَنْظِرْنَا نُخْبِرَكَ الْيَقِينَا
بَأْنَا نُورِدُ الرِّايَاتِ بَيْضَا وَنُصَدِرُهُنَّ حُمْرًا قَدْ رَوَيْنَا

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır 1993) 4: 409; İbrahim Muştafâ vd., *el-Mu‘cemu'l-Vasîf* (Kâhire: Mektebetu’s-Şurûku’d-Düveliyye, 2004), 484.

⁴⁷ el İskenderî vd., *El Mufasssal fî Tarihi'l-Edebi'l-‘Arabi*, 45.

⁴⁸ İsmail Durmuş, “Şiir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul TDV Yayınları, 2010), 39: 147.

⁴⁹ el İskenderî vd., *el Mufaşşal fî Târihi'l-Edebi'l-‘Arabi*, 50-51.

⁵⁰ el İskenderî vd., *el Mufaşşal fî Târihi'l-Edebi'l-‘Arabi*, 51.

“Ey Eba Hind acele etme, bize fırsat ver gerçeği sana söyleyeceğiz.

Biz bayrakları beyaz götürür, (düşmanların) kanına bulanmış kıpkızıl olarak geri getiririz.”

Cahiliye şiirinde hicâ’ (hiciv) ise en çok söylenen ve içerisinde belâgat sanatı en çok kullanılan bir türdü. Daha önce ifade ettiğimiz gibi kabileler arasındaki harpler devamlı yaşanmaktaydı. Şairler yoluyla yapılan dil harbi, kılıç seslerinden bir seda ve okların isabet etmesi gibiydi. Bir kabiledeki şair başka kabilelerin yaptığı işleri hicveder, onların ve kabile fertlerinden vaki olan şeyleri ayıplardı, işlemediği suçları onların üzerine uydurur yalanlar düzerdi. Diğer kabilenin şairleri de kendilerini yeren şairin yaptığı işi yapar, onun söylediklerini nakzeder (bozar), hemen peşine yaptıkları büyük işlerden ve menkıbelerden örnekler vererek kendini ve kavmini övmeye başlardı.⁵¹

Araplar, yazdığı gazel türü şiirlerde ise kadınları metheder, onların güzelliklerini vasıflarlardı. Bununla birlikte bazı şairler gazel türü şiirlerinde ahlaki olmayan ifadeleri kullanmaktaydı. Mesela İmriül Kays bu tarz şiir yazar şairlerden biri olarak kabul edilir. Bunun aksine Antere b. Şeddâd ve Züheyr gibi bazı muallaka şairlerinin söylediği gazellerin içeriğinde ise sıklıkla ahlâkî ifadelere rastlanılmaktadır. Şenferâ, Züheyr b. Ebi Sülmâ gibi bazı şairler de hikmetli sözler kullanmışlar, hayata dair tecrübelerini, âleme olan bakış açılarını ve ahlâkî olayları şiirlerinde işlemişlerdir.⁵²

Cahiliye dönemi şairleri çevrelerindeki manzaraları tasvir etmede oldukça başarılıydı. İmriül Kays’ın geceyi, Lebîd ve Tarafe’nin deveyi, Şenferâ’nın aç kurtları, Nabiğa’nın Fırat nehrini, Antere’nin mızrakları tasvir ettiği şiirler bunlardan bazılarıdır. Bu tasvirlerde oldukça başarılı teşbihler kullanılmıştır. Bununla birlikte tamamen hayali vasıflamalarda bulunulmamış ve gerçeklikten uzaklaşılmamıştır.⁵³

Cahiliye dönemi şairleri, İslamiyet’in gelmesiyle Kur’an’ın insanları ahlaksızlığa, haktan saptırmaya yönelik söylenmiş şiirleri eleştirmesinden dolayı şiir söylemekten çekinmişlerdir. Fakat bir süre sonra Peygamberimizin sözlerinden de destek alarak şiirler yazmaya başlamışlardır. Gerek yüce kitabımız Kur’an’ı Kerim

⁵¹ el İskenderî vd., *el Mufaşşal fî Târîhi’l-Edebi’l-‘Arabî*, 52.

⁵² el İskenderî vd., *el Mufaşşal fî Târîhi’l-Edebi’l-‘Arabî*, 52-53.

⁵³ el-İskenderî vd., *el Mufaşşal fî Târîhi’l-Edebi’l-‘Arabî*, 53.

gerekse peygamberimiz şiirin hoş olmayanına, çirkin ve hayâsızca yazılanlarına karşı çıkmıştır. Şiirin iyi, güzel ve faydalı olanına engel olmamıştır.

Peygamberimizin (لِحُكْمَةٍ) “Şüphesiz beyanın şehir gibi tesirli olanı ve şiirin de hikmetli olanı vardır.”⁵⁴ ve الشَّعْرُ بِمَنْزِلَةِ الْكَلَامِ حَسَنُهُ كَحَسَنِ الْكَلَامِ وَ قَبِيحُهُ كَقَبِيحِ الْكَلَامِ “Şiir söz menzilesindedir. İyisi iyi söz, kötüsü de kötü söz gibidir.”⁵⁵ gibi şiirle ilgili sözleri onun şiire bakışını net olarak ortaya koymaktadır.

İslâmıla birlikte şairler şiir sanatını daha da ileri seviyelere taşımışlardır. Söyledikleri güzel şiirlerle halkın ve sultanların gönlünde hak ettikleri yeri almışlardır. Arap edebiyatçıları klasik Arap şiirinin belli başlı mevzularını genel olarak; övme, övünme, mersiye söyleme, hicvetme, kadından ve aşktan bahsetme, özür, af ve şefkat dileme, tasvir, yiğitlik, kahramanlık, bahadırılık, zühd, edeb, hikem, kadın ve şaraba dair konular olarak saymışlardır.⁵⁶

Meşhur *Hizânetü'l-Edeb* kitabının yazarı Abdülkâdir el-Bağdâdî (ö. 1093/1682) gibi Arap edebiyatı alanında eser vermiş birçok müellif, şairleri dil ve edebiyat üzerine çalışmaları açısından tabakalara ayırmakla birlikte şiirleri de devirlere ayırmışlardır. Şairlerin taksimi genel olarak aşağıdaki gibi yapılmıştır:

1- Câhiliyyûn (Câhiliye şairleri): İslamiyetten önce gelmiş şairlerdir. İmri'ül Kays, en-Nabiğa ve el-A'sa gibi şairler bu tabaka içerisinde sayılmışlardır.

2- Muhadramûn (Muhadram şairler): Cahiliye devrinin sonlarına doğru gelmiş, İslâmî devirde yaşamış şairlerdir. Lebîd, Hassân, Ka'b b. Zuheyr gibi şairler bu tabakada sayılabilecek en önde gelen isimlerdir.

3- İslâmiyyûn, Mutekaddimûn (İslâmî şairler): Bütün hayatları İslâmî devirde geçmiş ve Emevi devrinin sonlarına kadar yaşamış şairlerdir. Cerîr ve Farazdak gibi.

4- Muvelledûn, Muhdesûn (Yeni şairler): Abbâsî devrinde yetişen ve bedevilerin aksine yerleşik, şehirli veya yeni şairlerdir. Beşşar b. Bürd, bu şairlerin ilki sayılmaktadır. Ebû Nüvâs da muvelledûn şairlerdendir.

⁵⁴ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvud*, “Edeb” 94 (Beyrût: Müessesetü'r-Risâletü'n-Nâşirûn, 2013), 1054.

⁵⁵ Muhammed b. İsmâ'il el-Buḥârî, *el-Edebu'l-Mufred*, Hadis no: 865 (Cübeyl: Dâru's-Sıddîk, 2000), 301.

⁵⁶ Nihat M. Çetin, “Arap” (Edebiyat), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 290.

5- Asriyyun(Çağdaş): Muhdes şairlerin de üzerinden zaman geçince, Arap edebiyatı müellifleri kendi zamanlarındaki şairlere genellikle “asriyyun” demişlerdir.⁵⁷

İlk üç gruptaki şairler topluca Kudemâ diye de adlandırılmışlardır.⁵⁸

Abbâsî dönemini inceleyen Arap edebiyatı tarihçileri Abbâsî şiirini ise dört aşamada ele almışlardır. Devletin 132’de (750) kurulmasından Mütevekkil-Alallah’ın hilâfetine (232/847) kadar olan dönem birinci devre, Büveyhîler’in Bağdat’ı zaptına (345/956) kadar olan süre ikinci devre, Büveyhîler’in yıkılmasına (454/1062) kadar olan müddet üçüncü devre, Abbâsî Devleti’nin Hülâgû tarafından yıkılmasına (656/1258) kadar geçen süreyi dördüncü devre olarak açıklamışlardır.⁵⁹

Abbâsî döneminde hilafet merkezi Bağdat’a taşınmasıyla birlikte çeşitli kültürlerin toplumsal hayatı etkilemesi şiirde konu, vezin ve kafiye bakımından bazı değişiklikler meydana getirmiştir. Konu bakımından gazel, hiciv, zühdiyyât hikemiyyât türü şiirler artarak devam etmesiyle birlikte siyasi ve mezhepsel çekişmeler yine bu dönemde de şiire yansımıştır. Sarayların, göz alıcı bağ ve bahçelerin çoğalmasıyla tasvir türü şiirlerin içeriğin de genişleme olmuştur. Bu dönemde ilmi meselelerin kolay öğrenimi için ta’lîmî (didaktik) türü şiirler ve belâgat sanatının çokça kullanıldığı bedî’ türü şiirler ise bu dönemde ortaya çıkmıştır. Abbâsî devleti topraklarının genişlemesiyle farklı kültürler çoğalmış böylece manastırlar üzerine yazılan şiirler, Nevruz bayramı içerikli şiirler, Hritiyanların “Palmiye Pazarı” günü ve yeni tür çiçekler üzerine şiirler yazılmıştır.⁶⁰ Vezin olarak hezec, müctes, muktedab gibi kısa bahirlerle vâfir, kâmil, basît ve hafif bahirlerinin meczû vezinleri tercih edilmiştir. Kasidede geleneksel tek kafiye düzeninden çok kafiye sistemine geçilmiş, recez bahirlerinden müzdevic (mesnevi) tarzı gelişerek yaygınlık kazanmıştır.⁶¹

⁵⁷ ‘Abdulkâdir b. ‘Omer el- Bağdâdî, *Hizânetü’l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni’l-‘Arab*, thk. ‘Abdusselâm M. Hârûn (Kahire: el-Mektebetü’l-Hâncî, 1997), 1: 5-6; Nihat M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2021), 5-6.

⁵⁸ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 6.

⁵⁹ İsmail Durmuş, “Şiir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 149.

⁶⁰ Aḥmed Emîn, *Hârûnürreşîd* (Kâhire: Müessesetü Hindâvî lit’-Ta’lîmi ves-Şekâfe, 2012), 72.

⁶¹ Durmuş, “Şiir”, 39: 149.

1.3.3. Dönemin Şiir Türleri

Hârûnürreşîd döneminde Arap edebiyatında, cahiliye döneminden Abbâsî devletinin birinci dönemi (750/847) sonuna kadar birçok şiir türü gelişmişti. Bu şiir türlerine kısaca değinmek istiyoruz.

Gazel:

Sözlük anlamı olarak genç erkeklerin genç kızlarla sohbet etmesi,⁶² kadınlarla konuşmak⁶³ gibi anlamlara gelen gazel; bir edebiyat terimi olarak kadınlarla eğlenmek üzere söylenmiş veya onlarla ilgili ince duyguları içeren şiirlere verilen addır.⁶⁴ En eski edebi sanatlardandır, lirik şiir olarak da adlandırılır.⁶⁵ Bu tür için gazel isminden farklı olarak nesîb,⁶⁶ teşbîb⁶⁷ isimleri de kullanılmıştır. Gazeli “lehv” (oyun, eğlence) türü içerisinde gösteren edebiyatçılar da olmuştur. Genel görüş bu tabirlerin gazelle eş anlamlı olduğu yönündedir.⁶⁸ Ancak kimi edebiyatçılar bu görüşü kabul etmemişler ve söz konusu kavramların gazelden farklı manalar ifade ettiğini, dolayısıyla bu tabirlerin gazelle aynı anlamda kullanılmasının doğru olmayacağını belirtmişlerdir.⁶⁹ Abbâsî döneminde; şairlerin samimi aşk hislerini dolaylı, hoş ve ahlaki kurallar çerçevesinde anlattıkları iffetli gazeller ile birlikte bazen müstehcen ifadeler de kullanarak aşk duygularını açıkça anlattıkları sarîh (hissi) gazeller mevcuttu.⁷⁰ Bu dönemde yeni yeni ortaya çıkan cariyelere ve mevâlîlere yazılan gazeller, erkeklerin güzelliklerinin

⁶² el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 2003), 3: 279.

⁶³ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî 2011), 1117.

⁶⁴ Mecdî Vehbe, Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-Muştaḥâti'l-'Arabiyye fî'l-Luğa ve'l-Edeb* (Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1984), 265.

⁶⁵ Cebbûr 'Abdunnûr, *el-Mu'cemü'l-Edebî* (Beyrût: Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, 1984), 186.

⁶⁶ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, 138.

⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1: 481.

⁶⁸ Ebu'l-Fereç Kudâme b. Ca'fer, *Naḳdu's-Şi'r*, thk. Muhammed 'Abdilmün'im El Hâfâcî (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, ts.),134; Hassân Ebû Rahhâb, *el-Gâzel 'Inde'l-'Arab* (Kâhire: Maṭba'atu Mısır, , 1947), 9; Ebû 'Alî el-Hasen b. Reşîk el-Ḳayrevânî el-Ezdî, *el-'Umde fî Meḥasini's-Şi'ri ve Âdâbihî ve Naḳdihî*, thk. M. Muḥyiddîn 'Abdulḥamîd (Dâru'l-Cil,1981), 2: 117.

⁶⁹ Muştafâ Sâdîk er-Râfî'î, *Târîḫü Âdâbi'l-'Arab* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 2000), 3: 85.

⁷⁰ Vehbe, el-Mühendis, *Mu'cemü'l-Muştaḥâti'l-'Arabiyye fî'l-Luğa ve'l-Edeb*, 266.

anlatıldığı ğulâmiyyat, el-ğazel bi'l-muzekker ve et-teğazzul bi'r-ricâl olarak adlandırılan gazeller de eklenmiştir.⁷¹

Ebu'l-'Atâhiye'nin aşktan ne hale geldiğini anlattığı aşağıdaki beyitleri geçmiş dönemlerdeki edebiyat otoriteleri tarafından çok beğenilmiştir. Ebu'l-'Atâhiye'nin bu beyitleri gazel türüne örnektir:⁷²

وَلَقَدْ طَرَبْتُ إِلَيْكَ حَتَّى
يَجِدُ الْجَلِيسُ إِذَا ذَنَّا رِيحَ الصَّبَابَةِ مِنْ ثِيَابِي

“Sana coşkuyla bağlandım ve sonunda aşk acısından o hale geldim ki,
Benimle oturan kişi bana yaklaştığı zaman elbisemden aşk kokusunu hisseder.”

Medih:

Hicvin zıddı olup güzel övgü anlamına gelmektedir.⁷³ Övgü, cahiliye döneminde planlı kasidenin en önemli mevzularından biriydi ve methedilen kişinin övülmeye layık görülen vasıfları; cesaret, kahramanlık, cömertlik, himaye, yardım, hissiyatına hâkim olma ve sebat gibi sıfatları içermekteydi. Medih şiirinde bir şahsın, taşıdığı taç, zinet gibi arızı taraflarıyla değil, cesaret, cömertlik ve bilhassa adalet, iffet gibi sıfatlarıyla övülmesi esastır.⁷⁴ Buna göre şairin; kişiyi akıl, iffet, adalet ve şecaat erdemleri ile övdüğünde isabet ettiği, bunun dışında insanı sadece fiziksel özellikleri, güzelliği ve zineti ile övdüğünde ise yanıldığı kabul edilmiştir.⁷⁵ Arap dili ve edebiyat âlimi Ebû Hilâl el-'Askerî'de (ö. 400/1009) bu görüşü desteklemektedir.⁷⁶ Şair ve edip olan İbn Raşîk (ö. 456/1064) ise kişiyi insani erdemlerle övmenin daha güzel olacağını benimsemekle birlikte güzellik, zenginlik ve kabilesinin kalabalık oluşu gibi niteliklerle

⁷¹ Şevkî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel* (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 1995), 177-178; Vehbe, el-Mühendis, *Mu'cemü'l-Muşâleḥâtî'l-'Arabiyye fi'l-Luḡa ve'l-Edeb*, 266.

⁷² Ebu'l-'Atâhiye, İsmâ'il b. el-Kâsim, *Ebu'l-'Atâhiye: Eş'ârûhu ve Ahbârûhu*, der: İbn 'Abdi'l-Berr en-Nemerî el-Endelusî, tah: Şukrî Fayşal (Dimeşk, Maṭba'atu Câmi'ati Dimeşk, 1965), 490-491.

⁷³ el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 3: 126.

⁷⁴ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 73.

⁷⁵ Kudâme b. Ca'fer, *Naḳdu's-Şi'r*, 185.

⁷⁶ Ebu Hilâl el-Ḥasen b. 'Abdillâh el-'Askerî, *Kitâbu's-Şinâ'ateyn*, thk. 'Ali Muḥammed el-Becâvî-Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm (Beyrût: Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-'Arabiyye, 1419/1998), 98.

övlmesinde de bir mahzur görmemiştir.⁷⁷ İbn Raşîk'in bu bakış açısına göre medih türü şiirin kapsamı da genişlemiş oluyordu.

Ebü'l-'Atâhiye'nin şu beyitleri methiye türü şiire örnektir:⁷⁸

يَا مَنْ تَبَعَى زَمَنًا صَالِحًا صَالِحُ هَارُونَ صَالِحُ الزَّمَنِ
كُلُّ لِسَانٍ هُوَ فِي مُلْكِهِ بِالشُّكْرِ فِي إِحْسَانِهِ مُرْتَهَنٌ

“Ey iyi bir zaman isteyen! Hârûn'un iyi olması zamanın iyi olması demektir.

O hükümdarlık yaparken, her dil onun ihsanlarına karşı teşekkür borçludur.”

Mersiye (Risâ):

Sözlükte mersiye kelimesi, “ölenin iyiliklerini saymak ve ona ağlamak”⁷⁹, birisine karşı ince olmak, şefkat göstermek⁸⁰, gibi anlamlara gelmektedir. Mersiye; ölen kişiye ağlamak ve onun cömertlik, iyilik, kahramanlık gibi erdemlerini saymakla söylenen şiirlere denir.⁸¹ Mersiye ile hem vefat eden kişiye duyulan üzüntü dile getiriliyor hem de hatıraları ölümsüzleştiriyor, onların akıllarda, gönüllerde yaşaması sağlanıyordu. Arap edebiyatında mersiye'nin başlangıcı Cahiliye döneminde kadınların cenaze törenlerinde secili ve ahenkli sözlerine kadar dayandırılmıştır. Abbâsî döneminde mersiye şiiri gelişme kaydetmiş, alanları genişlemiş, şairler halifelerin, vezirlerin ve komutanların ölüm haberini şiirlerine konu edinmekle beraber arkadaşlara, dost ve yakınlarla yönelik mersiye şiiri nazmedilmesi de yaygınlık kazanmıştır.⁸²

Ebü'l-'Atâhiye'nin Asmaî ile arkadaşlığı vardı. Asmaî vefat ettiğinde ona olan üzüntüsünü dile getirdiği şu beyitler mersiye türü şiire örnektir:⁸³

أَسِفْتُ لِفَقْدِ الْأَصْمَعِيِّ لَقَدْ مَضَى حَمِيدًا لَهُ فِي كُلِّ صَالِحَةٍ سَهْمٌ
تَقَضَّتْ بِشَاشَاتِ الْمَجَالِسِ بَعْدَهُ وَودَعْنَا إِذْ وَدَّعَ الْأَنْسُ وَالْعِلْمُ

⁷⁷ el-Ķayrevânî, *el-'Umde*, 2: 135.

⁷⁸ Ebü'l-Ferec 'Alî b. el-Hüseyn el-İşfehânî, *el-Eğânî*, thk. İhsân 'Abbas, İbrahim es-Sa'âfin, Bekir Abbas (Beyrût: Dâru Şadr, 2008), 4: 35.

⁷⁹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Ķâmûsü'l-Muĥîṭ*, 1387.

⁸⁰ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemü Meĳâyisi'l-Luĳa*, thk; 'Abdüsselâm Muĳammed Hârûn (Dâru'l-Fikr, 1979), 2: 488.

⁸¹ Vehbe, el-Mühendis, *Mu'cemü'l-Muṣṭaleĳâtü'l-'Arabîyye fî'l-Luĳa ve'l-Edeb*, 176.

⁸² Kenan Demirayak, *Arap edebiyatı Tarihi-IV* (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2021), 153-154.

⁸³ Ebu'l-'Atâhiye, *Ebu'l-'Atâhiye: Eṣ'ârûhu ve Aĳbârûhu*, 635.

“Asmaî’yi kaybetmekten dolayı üzüldüm. Övülerek gitti; onun her iyi işte bir payı vardır.

Meclislerin neşesi ondan sonra yok oldu. Bize veda ettiğinde, dostluk ve ilim veda etti.”

Hicâ (Hiciv):

Sözlükte hiciv; medhin zıddı olarak yermek, eleştirmek anlamlarına gelmektedir.⁸⁴ Hicâ olarak da ifade edilen kelime; bir lafzı harflerini sayarak ve heceleyerek okumak, bir kişinin veya toplumun ayıp ve kusurlarını sayıp dökmek, yermek anlamlarında kullanılmaktadır. Hiciv, bir şahsın, bir kabilenin veya bir topluluğun adalet ve yiğitlik ölçülerine ters düşen vasıflarını kınamak amacıyla yazılan şiirlerdir. Hiciv, cahiliye döneminden beri Arap şiirinin başlıca konuları arasında yer almaktadır.⁸⁵

Burada verdiğimiz beyitler Ebu’l-‘Atâhiye’nin çevresindeki insanlara söylediği hiciv türü şiire örnektir.⁸⁶

أرى قوماً وُجُوهُهُمْ حِسَانٌ إِذَا كَانَتْ حَوَائِجُهُمْ إِلَيْنَا
وإن كانت حَوَائِجُنَا إِلَيْهِمْ يُقَبِّحُ حَسَنُ أَوْجُوهُهُمْ عَلَيْنَا

“Bir takım insanlar görüyorum, bize ihtiyaçları olduğu zaman yüzleri güzel.

Bizim onlara ihtiyaç duyduğumuz da ise bize karşı yüzlerinin güzelliği çirkinleşiyor.”

Fahr:

Sözlükte fahr, atalarını yâd etme⁸⁷, sahip olduğu özelliklerle övünme, birisine üstün gelme⁸⁸ gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Fahr, eş-şi‘ru’l-ğınâi’nin (lirik şiir) bölümlerindendir. Araplar cahiliye döneminden beri şiirin bu türüyle şöhret bulmuş, kendi faziletlerini saymada ve üstün olduğu özelliklerini ortaya koymada adeta

⁸⁴ İsmâ‘îl b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh Tâcü’l-luğa ve şihâhu’l-‘Arabiyye*, thk Ahmed ‘Abdulğafûr ‘Atâtâr (Beyrût: Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, 1979b.2) 6: 2533.

⁸⁵ Vehbe, el-Mühendis, *Mu‘cemü’l-Muştalehâti’l-‘Arabiyye*, 422.

⁸⁶ Ebû ‘Omer Ahmed b. Muhammed b. ‘Abdirabbihî b. Habîb el-Endelüsî. *el-‘İkdü’l-Ferîd*, thk. Müfid Muhammed Kumeşha (Beyrût, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1983), 2: 192.

⁸⁷ el-Cevherî, *eş-Şihâh*, 2: 779.

⁸⁸ el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhtâ*, 486.

yarışmışlardır. Bazıları gücünü kuvvetini övmüş, bazıları da şiirdeki üstünlüğünü övmüştür ya da ailesinin, kavminin, atalarının yiğitlik ve cömertlik gibi üstün özelliklerini yazmışlardır.⁸⁹

Bekr b. En-Nettâh'ın şu beyitleri fahr türü şiire örnektir:⁹⁰

وَمَنْ يَفْتَقِرُ مِنْنا يَعْشِ بِحُسَامِهِ وَمَنْ يَفْتَقِرُ مِنْ سَائِرِ النَّاسِ يَسْأَلِ
وَنَحْنُ وَصِفْنَا دُونَ كُلِّ قَبِيلَةٍ بِأَسْ شَدِيدٍ فِي الْكِتَابِ الْمَنْزِلِ
وَإِنَّا لَنَلْهَوُ بِالْحُرُوبِ كَمَا لَهْتِ فَتَاةٌ بَعِثْتُ أَوْ سِخَابٌ قَرْنُفُلِ

“Bizden kim fakirleşse keskin kılıcı sayesinde yaşar, diğer insanlardan kim fakir düşse dilenir.

Başka kabileleler dışında biz Kur'an'da, çok güçlü olarak vasıflandırılmışız.

Genç kızların gerdanlık veya karanfilden yapılmış kolyeyle oyalandığı gibi bizde savaşlarla oyalanırız.”

Zühhd:

Zühhd, Arap şiirinde önemli bir yere sahiptir. Sözlükte zühhd “bir şeye rağbet etmemek, ondan yüz çevirmek” gibi anlamlara gelir. Malı az olan kişiye müzhid, az olan şeye zehîd denir.⁹¹ Edebiyat terimi olarak ise dünyadan yüz çevirme, dünya ve onun büyüleyici özelliklerine değer vermeme gibi dinî konuların işlendiği şiir sanatlarından bir türdür.⁹²

Ebu'l-Atâhiye'nin şu beyitleri zühhd içerikli şiire örnektir:⁹³

تَعَلَّقْتُ بِـ_____ آمَالِ طُـ_____وَالِ أَيِّ آمَالِ
وَأَقْبَلْتُ عَلَى الدُّنْيَا مُلْحًا أَيِّ إِقْبَالِ
أَيُّهَا هَذَا جَحَّزْ لـ_____ فِرَاقَ الْأَهْلِ وَالْمَالِ

⁸⁹ ‘Abdunnûr, *el-Mu‘cemü'l-Edebî*, 189.

⁹⁰ İbn Reşîk, *el-‘Umde*, 2: 145.

⁹¹ el-Cevherî, *eş-Şihâh*, 2: 481.

⁹² ‘Abdunnûr, *el-Mu‘cemü'l-Edebî*, 137; Vehbe, el-Mühendis, *Mu‘cemü'l-Muştalehâti'l-‘Arabiyye*, 192.

⁹³ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 4:11.

فَلَا بُدَّ مِنَ الْمَوْتِ عَلَى حَالٍ مِنَ الْحَالِ

“Uzun emellere bağlandım, hem de ne emeller!

İsrarla dünyaya yöneldim, hem de ne yönelme!

Heey! Aile ve maldan ayrılmaya hazırlan.

Hiçbir halde ölümden kaçış yok.”

Hikmet:

Şiirde hikmet, derin düşünceyi, delalet ettiği manaya uygun ince lafızla özetlemektir veya az beyitlerin büyük manalar içermesidir. Araplar bu metoda “cevâmi‘ul kelim” adını verirler.⁹⁴

Bunun en güzel örneklerinden biri kabul edilen beyitler, Abbâsî ilk dönem şairlerinden olan Beşşâr b. Bürd’ e ait şu beyittir:⁹⁵

تَرْجُو غَدًا وَغَدٌ كَحَامِلَةٍ فِي الْحَيِّ لَا يَدْرُونَ مَا تَلِدُ

“Yarının ne getireceğini umuyorsun. Yarın, kabiledaki gebe gibidir.

Kabile halkı onun ne doğuracağını bilemez.”

Şekvâ:

Şekvâ sözlükte şikâyet etmek, hastalık vb. duyulan elemlerden şikâyet etmek anlamlarında kullanılır.⁹⁶ Genel olarak kişinin acizliğini, düştüğü zor durumu şikâyet etmesi manasına gelmektedir.

Abbâsî döneminde yeni hayat şartlarına bağlı olarak gelişen “Şekvâ’z-zaman (zamandan şikâyet)”, “ed-Dehriyyât (felekten şikâyet)”, “Şekvâ mine’l-esdikâ (dostlardan şikâyet)”, “Şekvâ min nedrati’l-vefâ (vefasızlıktan şikâyet)”, Şekvâ min ihtifâi’l-ma‘rûf beyne’n-nâs (insanlar arasından iyiliğin unutulmasından şikâyet)” gibi şekvâ şiirleri nazmedilmiştir. Bu açıdan şekvâ şiirleri, insanın yorgunluk, kişisel sorunlar, sosyal gerçekler, beşerî sıkıntılar gibi hususları en içten anlatan en samimi şiir

⁹⁴ Ğâzî Tuleymât, ‘İrfân el-Eşkar, *el-Edebu'l-Câhilî* (Hıms: Dâru'l-İrşâd, 1992), 208.

⁹⁵ Ebû Muâz Beşşâr b. Bürd, *Dîvânü Beşşâr b. Bürd*, nşr. Muhammed Tâhir b. ‘Âşûr (Kâhire: Maṭba‘atu Lecneti’t-Te’lif ve’t-Terceme ve’n-Neşr, 1957) 3: 63.

⁹⁶ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muḥîṭ*, 1402.

türüdür. Bu şiir türü Abbâsîler döneminde ortaya çıkmış yeni bir tür değildir, ancak Abbâsîler dönemi yaşanan sosyal, kültürel, dini ve ekonomik hayat bu şiir türüne ayrı bir renk ve çeşitlilik katmıştır.⁹⁷

Hârûnürreşîd dönemi meşhur zühd şairlerinden olan Ebû'l-Atahiye'ye bir adam yüzüğüme ne işleyeyim diye sorduğunda, Ebû'l-Atahiye “Allah’ın laneti insanların üzerine olsun.” yazdırmasını ister.⁹⁸ Ebû'l-Atahiye’nin çevresindeki insanlardan şikâyetini gösteren şu beyitler şekvâ türü şiire örnektir:⁹⁹

بَرِمْتُ بِالنَّاسِ وَ أَخْلَقَهُمْ فَصِرْتُ أَسْتَأْنِسُ بِالْوَحْدَةِ
مَا أَكْثَرَ النَّاسَ لَعْمَرِي وَمَا أَقَلَّهُمْ فِي حَاصِلِ الْعِدَّةِ

“İnsanlardan ve huylarından bıktım. Artık yalnızlıktan hoşlanırdım.

Yemin olsun ki, insanların çoğu da azı da aynı.”

Ta’lîmî (Didaktik):

Arap dili ve edebiyatı araştırmacılarının çoğu didaktik Arapça karşılığının “et-ta’lîmî” olduğunu ifade eder ve didaktik şiir için “eş-şi’ru’t-ta’lîmî” terimini kullanır. Bu tür şiirler çeşitli ilimlerin ve bilgilerin ezberini kolaylaştırmak için nazmedilmiştir. Abbâsîler döneminde ilim ve kültür düzeyinin artması ve insanların eğitim öğretime önem vermesi bu türün oluşmasında rol oynamıştır.”¹⁰⁰ Arap dili ve edebiyat âlimi Şevkî Dayf *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî el-‘Aşru’l-‘Abbâsiyyu’l-Evvel* adlı eserinde şu ifadeleriyle bu tür şiirin Abbâsî döneminde ortaya çıktığını vurgulamaktadır. “Abbâsî şairlerinin oluşturduğu bir şiir sanatına şimdiye kadar değinmedik ki o da daha önce görülmeyen ve Abbâsîlerin birinci dönemindeki entellektüel hayatın ortaya çıkardığı ta’lîmî şiirdir”.¹⁰¹

Bu alanda hikâye, tarih, din, bilim ve hikmet gibi konularda birçok eserler verilmiştir. Halil b. Ahmed’in nahiv, Muhammed b. İbrahîm el-Fezârî’nin astronomi, Ebân b. Abdulhamîd’in fabl ve fıkıh, Bişr b. Mu’temir’in milel ve nihâl, Asma’î’nin

⁹⁷ Demirayak, *Arap edebiyatı Tarihi-IV*, 233.

⁹⁸ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 4:31.

⁹⁹ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 4:31.

¹⁰⁰ Dayf, *el-‘Aşru’l-‘Abbâsiyyu’l-Evvel*, 192; Muhammed Muştafa Heddâre, *İtticâhâtü’s-Şi’ri’l-‘Arabî fi’l-‘Karni’s- Şâni’l-Hicrî* (Kâhire: Dâru’l-Ma’ârif, 1963), 354.

¹⁰¹ Dayf, *el-‘Aşru’l-‘Abbâsiyyu’l-Evvel*, 190.

tarîh, Ebu'l-Atâhiye'nin hikmet ve mesel konusundaki şiirleri ta'limî (didaktik) türünde yazılmıştır.

Fezârî' nin birçok eseri olmakla birlikte şairlik yönüyle ilgili *el-Ğaşîde fî 'İlmi 'n-Nücûm* isminde astronomiye ait didaktik şiirleri vardır.

Müzdevicenin baş tarafını oluşturduğu anlaşılan iki örnek şöyledir:¹⁰²

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْأَعْظَمِ ذِي الْفَضْلِ وَالْمَجْدِ الْكَبِيرِ الْأَكْرَمِ

الْوَاحِدِ الْفَرْدِ الْجَوَادِ الْمُنْعِمِ

“Hamd en büyük olan yüce Allah’a mahsustur.

Fazilet ve kerem sahibi, en büyük cömert odur.

Birdir, tektir, çok cömerttir, nimeti de boldur.”

الْخَالِقِ السَّبْعِ الْعُلَى طِبَاقًا وَالشَّمْسُ يَجْلُو ضَوْؤُهَا الْإِغْسَاقًا

وَالْبَدْرَ يَمْلَأُ نُورُهُ الْأَفَاقًا

“Yaratıcısıdır O, kat kat yedi göğün.

Işığışu karanlığı aydınlatan Güneş’in,

Ve nuru ufukları doldurmuş olan dolunayın.”

Hamriyyât:

Hamriyyât Arap Edebiyatı’nda, içki ve özelliklerini övme üzerine söylenilen şiirlere denir. Abbasîler döneminden önce yaşamış şairlerin şiirlerinde şarap tasvirlerinin konusunu şarabın rengi, saflığı, kokusu, tadı, yılanmışlığı, kadeh, içki satıcısı, sâki, içki arkadaşları, çalgıcı kadın, içki meclisleri, içkinin içen üzerindeki etkisi gibi unsurlar oluşturuyordu. Bu unsurlar Abbâsî döneminde de şarap tasviri yapan şairlerin şiirlerinde devam etmiştir.¹⁰³

¹⁰² Yakût el-Ğamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, thk. Dr. İhsân ‘Abbas (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993), 5: 2295.

¹⁰³ Demirayak, *Arap edebiyatı Tarihi-IV*, 211.

Abbâsî döneminde yaygınlık kazanan hamriyyat şiirlerini nazmedenlerin başında Ebû Nüvâs gemektedir. İran asıllı olan Ebû Nüvâs, aynı zamanda bu türe bağımsızlık kazandıran ilk şairdir.¹⁰⁴

Aşağıdaki şiir bu türe bir örnek olarak gösterilebilir.¹⁰⁵

أَعَاذِلْ مَا عَلَى وَجْهِ قُتُومٍ وَلَا عَرَضِي لِأَوَّلِ مَنْ يَسُومُ
يُقْضَى لِي عَلَى الْفِيَانِ أَنِّي أَبَيْتُ فَلَا أَلَامُ وَلَا أَلِيمُ

“Ey beni kınayan kişi, benim yüzüm asık, namusum da ona değer biçen ilk kişiye satılık değil.

Sarhoş olarak gecelememe rağmen ne kınanacak bir iş yapmam ne de herhangi bir kimseyi yermemem beni gençler arasında faziletli kılmıştır.”

İhvâniyyât:

İhvâniyyât, edebi sanat türlerindendir. Edebiyatçıların belirli bir vesileyle bazen de önemli bir sebep olmaksızın sadece dostla duyulan özlem ve muhabbetin neticesi olarak birbirlerine gönderdikleri mektuplardır.¹⁰⁶

İhvâniyyât, edebiyatçılar tarafından şiir ve nesrin rengini belirtmek için kullanılan bir terimdir ki bu arkadaşlar ve dostlar arasında dolaşan yazışmalar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Birlikte yaşamının iyiliğini uyandırma, dostluk ve mutluluk günlerini hatırlama, vefayı güçlendirme, verilen sözleri tutma kapsamında yazılmıştır.¹⁰⁷

Fars asıllı Abbâsî şairi Ebân b. Abdulhamîd b. Lâhik, vezir Fazl b. Yahya ile kendisini görüşürmesi konusunda aracı olmasını istediği Benî Haşim’den bir dostuna, ihvâniyyât içerikli şu şiiri yazmıştır:¹⁰⁸

يَا عَزِيزَ النَّدَى وَيَا جَوْهَرَ الْجَوْ هَرِّ مِنْ آلِ هَاشِمٍ بِالْبِطَاحِ

¹⁰⁴ Vehbe, el-Mühendis, *Mu‘cemü’l-Muştalehâti’l-‘Arabîyye*, 163.

¹⁰⁵ Ebû Nüvâs el-Hasen b. Hânî, *Dîvânu Ebî Nüvâs*, thk. Aḥmed Abdulmecîd el-Gazâlî (Kahire: Matbaatu Mısır, 1953), 538.

¹⁰⁶ ‘Abdunnûr, *el-Mu‘cemü’l-Edebî*, 9.

¹⁰⁷ İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, Mîşâl ‘Âşî, *Mu‘cemu’l-Mufaşşal fî’l-Luğa ve’l-Edeb* (Beyrût: Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyyîn, 1987), 1: 57.

¹⁰⁸ ‘Omer Ferrûh, *Târîhu’l-Edebî’l-‘Arabî* (Beyrût: Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyyîn, 1981), 2: 168.

إِنَّ ظَنِّي وَلَيْسَ يُحْلَفُ ظَنِّي بِكَ فِي حَاجَتِي سَبِيلُ النِّجَاحِ

“Ey yüce iyilik sahibi insan ve ey Beni Haşim’in Arap Yarımadası’ndaki cevheri!

Şüphesiz zannım, senden beklediğim dileğimin yerine getirileceği konusunda beni yanıltmıyor.”

Vasf:

Vasf kelime olarak, “Bir şeyi hal ve görünümüyle anlatmak.” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰⁹ Edebiyat açısından vasf, şairin ya da yazarın bir şeyin özelliklerini kelimelerle betimleyerek yansıtmasıdır. Arap şiirinde tasvir diğer şiir konularına göre daha geniş yer tutmuştur.

Arap edebiyatında Abbâsîlere kadar ki süreçte tasvir, bağımsız şiirler halinde değil, çeşitli konularda söylenmiş kasidelerin içerisinde kullanılmıştır. Tasvir yapılarak yazılan parçalar arasında tabiat, çöle mahsus av hayvanları, bedevi hayatında mühim yeri olan deve kullanılmıştır. Çoğu defa bu tasvirler, zengin bir lügat malzemesiyle yapılmış ve en ince teferruâta kadar anlatılmıştır.¹¹⁰ Müstakil tarzda tasvir şiiri söyleme geleneği ise Abbâsî döneminde başlamıştır.

Cahiliyye ve İslâmî dönemde yazılan tasvir şiirleri, Abbâsî döneminde yazılan şiirler mertebesine erişememiştir. Bu dönemde şairler bedevi hayatına ait unsurlar yerine daha çok bağ, bahçe, güzellikler, kuşlar, ilkbahar, çiçekler, güller, saraylar, havuzlar gibi medeni hayatın getirdiği yeni unsurları başarılı bir şekilde tasvir etmişlerdir. Bu dönemdeki tasvir şiirlerini tabiat, eşya, av, şarap, insan tasvirleri olmak üzere beş ana başlıkta incelemek mümkündür.¹¹¹

Ebû Nüvâs, Abbâsî Halifesi Emîn’in gemisini şöyle tasvir etmiştir:¹¹²

سَحَرَ اللَّهُ لِلْأَمِينِ مَطَايَا لَمْ تُسَحَّرْ لِصَاحِبِ الْمِحْرَابِ
فَإِذَا مَا رَكَابُهُ سِرْنَ بَرًّا سَارَ فِي الْمَاءِ رَاكِبًا لَيْثَ غَابِ

¹⁰⁹ Kudâme b. Ca‘fer, *Naḳdu ‘ş-Şi‘r*, 130.

¹¹⁰ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 75-76.

¹¹¹ Demirayak, *Arap edebiyatı Tarihi-IV*, 180-181.

¹¹² Ebû Nüvâs, *Dîvân*, 83.

أَسَدًا بِاسِطًا ذِرَاعِيهِ يَعْدُو أَهَرَّتَ الشِّدْقُ كَالْحِ الْأَنْيَابِ

“Allah, mihrab sahibinin (Hz. Süleyman) kullanımı için vermediği binekleri Emîn'nin hizmetine verdi.

Onun binekleri karada yürürken, o bir orman aslınına binerek suda yürüdü.

Geniş avurtlu, dişleri güçlü, iki kolunu yaymış koşan bir aslana binerek gitti.”

Tardiyyât:

Tard veya sayd olarak ifade edilen av tasvirini konu alan şiir türüdür.¹¹³ Cahiliye dönemi şairlerinin kasideleri içerisinde de yer alan av tasvirinin Ebû Nüvas'a kadar bağımsız bir şiir türü olarak ele alınmadığı ifade edilmiştir. İlk defa Ebû Nüvas'ın divanında müstakil bir bâb olarak görülen av şiirlerinin çoğunda av köpeği, doğan ve at tasvirleri yer almıştır.¹¹⁴ Böylece av hayvanlarının avlanma esnasında gösterdikleri beceriler edebi ustalıkla beyitlere işlenmiştir.

Abbâsî şairleri; halifelerin, vezirlerin ve kavmin önde gelenlerinin ava düşkünlüklerini şiirlerle vasfetmişlerdir.¹¹⁵ Câhiliyye döneminde tardiyyât şiirlerinde şair atıyla yaban eşeğinin peşine düşer, bir ceylanı veya kuşu izler ya da etrafını kuşatan kurak çölde hayvanlar arasında çıkan dövüşü tasvir ederdi.

Cahiliye dönemi şairleri genellikle medih, nesîb, hicâ, fahr gibi konuları işliyorlardı. İslamiyetin gelişiyle şairler; Peygamber ve raşid halifeler zamanında müşriklere karşı savunma amaçlı ve İslamın zaferini arzulayan şiirler söylüyorlardı. Emeviler döneminde ise av şiirleri pek öne çıkmamıştır. Abbâsî döneminde maddi gücün artması ve zenginliğin yayılması ile hicri 1.yy'ın sonları ve 2. yy'ın başlarında Arap toplumunda av bir hobi olarak yer almaya başlamış özellikle aristokrat tabaka da ve zengin çevrelerde yayılmıştı. İbn Nedîm'in av hakkında yazdığı veya başka dilden çevirdiği kitaplar gibi Muhammed b. 'Abdullah b. 'Amr el-Bâziyâr'ın yazdığı Kitâbu'l-Cevârih, Kitâbu'l-Buzât li'l-Fars, Kitâbu'l-Buzât li't-Türk, Kitâbu'l-Buzât li'r-Rûm gibi

¹¹³ Heddâre, *İtticâhâtü's-Şi'ri'l-'Arabî fi'l-Ḳarnî's-Ṣ-Ṣâni'l-Hicrî*, 467.

¹¹⁴ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 77.

¹¹⁵ Vehbe, el-Mühendis, *Mu'cemü'l-Muştahehâti'l-'Arabiyye*, 236.

kitaplar av sanatında Fars, Rum ve Türk gibi farklı milletlerden etkilenildiğini göstermektedir.¹¹⁶

Ebû Nüvas'ın şu beyiti tardiyyât şiir türüne örnektir:¹¹⁷

تَرَاهُ فِي الْحُضْرِ إِذَا هَامَا بِهِ يَكَادُ أَنْ يَخْرُجَ مِنْ إِهَابِهِ

“Avcı bu köpeği avının peşine gönderdiğinde, neredeyse derisinden dışarı çıkacak gibi hızlı koştuğunu görürsün.”

İ'tizâr, İsti'tâf:

İ'tizâr, sözlükte “kusurunu bilerek özür beyan etme, kusurunu beyan edip af dileme, özür bildirme gibi anlamları taşımaktadır. Arap edebiyatında da aynı anlamda ve aynı amaçla nazmedilen şiirler için kullanılan bir terimdir.¹¹⁸ İ'tizâr, kişinin yöneticilere ve dostlarına özrünü itiraf etmesidir.¹¹⁹

İsti'tâf, sözlükte “ kararından hoşnut olunmayan idari makamlardan kararın düzeltilmesinin istenmesi” anlamına gelmektedir. Edebi bir terim olarak ise bir şair tarafından kendisinin ya da başkasının bir hatasına yahut yanlış anlaşılmasına karşı merhamet ve şefkatli davranılmasını istemek amacıyla yazılmış şiirlerdir.¹²⁰

Halife Emin, Ebû Nüvâs'ı hoş olmayan bir işinden dolayı hapsedtirmişti. Ebû Nüvâs'ın hapiste kendisine yazdığı beyitleri dinlediğinde onu affeder. Bu beyitler i'tizâr içerikli şiir türüne örnek oluşturmaktadır:¹²¹

قُلْ لِلْخَلِيفَةِ إِنِّي حَتَّى أَرَكَ بَكْلٍ بِاسِ
مَنْ يَكُونُ أَبَا نُوَاسٍ سِكَ إِذْ حَبَسْتَ أَبَا نُوَاسِ

“Halifeye de ki, kendisini görene kadar çok mutsuz olacağım.

Ebû Nüvâs'ı hapsedersen senin Ebû Nüvâs'ın kim olacak.”

¹¹⁶ Heddâre, *İtticâhâtü's-Şi'ri'l-'Arabî fi'l-Karni's-Şâni'l-Hicrî*, 467.

¹¹⁷ Ebû Nüvâs, *Dîvân*, 466.

¹¹⁸ Demirayak, *Arap edebiyatı Tarihi-IV*, 228.

¹¹⁹ Aḥmed Aḥmed Bedevî, *Üssüse'n-Naḥdu'l-Edebi 'İnde'l-'Arab* (Kahire: Dâru Nehḍati Mıṣr, 1996), 268.

¹²⁰ Demirayak, *Arap edebiyatı Tarihi-IV*, 231.

¹²¹ Ebû Muḥammed 'Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâu*, thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir, (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 2: 803.

Mizâh:

Aslen, “şaka ve latife yapmak” anlamına gelip mezh kökünden masdar isimdir. Mizah, düşünceleri şaka ve nüktelerle süsleyerek anlatan söz ve yazı çeşidi olmakla birlikte zaman içinde daha ağır türleri içine alan bir terim haline gelmiştir. Mizahta temel hedef güldürme ise de çok defa güldürmenin altında fert ve toplumdaki aksaklıkları, çirkinlikleri eleştirme, iğneleme ve düzeltme gayesi de gizlenmiştir.

Abbâsîler devrinde, Arapçılığa karşı Arap olmayan unsurların bir tepkisi şeklinde ortaya çıkan Şuûbiyye akımı sonucunda Araplar’la her alanda kıyasıya bir rekabet başlamıştı. Araplar’ın gerek çöl hayatı gerek kabile taassubu gibi Câhiliye gelenekleri, şiirlerde mizah malzemesi yapılıyordu. Bununla birlikte Mehdî ve Hârûnürreşîd zamanında ekonomik gelişmelere paralel olarak halife saraylarında mizah üreten nedimler çoğalmıştı.¹²²

Abbâsî devleti ilk dönem şairlerinden Ebû Dülâme, halife Mehdî ve Ali b. Süleymân ile çıktıkları avda Mehdî bir ceylan vurmuş, Ali b. Süleymân ise attığı ok ile av köpeğini vurmuştu. Mehdî gülmüş ve Ebû Dülâme’den bu durum için şiir okumasını istemişti oda, halifeye mizah içerikli şu beyitleri okumuştur:¹²³

قَدْ رَمَى الْمَهْدِيُّ ظَبْيًا شَكَكَ بِالسَّهْمِ فَوَادَه
وَعَلِيٌّ بِنُ سُلَيْمًا نَ رَمَى كَلْبًا فَصَادَه
فَهَنِيًّا لَهُمْ كُكُلٌ اَمْرِي يَأْكُلُ زَادَه

“Mehdî bir ceylana ok attı ve onu kalbinden vurdu.

Ali b. Süleyman ise bir köpeğe attı ve onu avladı.

Her ikisine de afiyet olsun, herkes azığını yer.”

¹²² İsmail Durmuş, “Mizah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 30: 205.

¹²³ Ebû İshâk İbrâhîm b. ‘Alî el-Husrî el Kayravânî, *Cem‘ul-Cevâhir fi l-Mulah ve n-Nevâdir*, thk. ‘Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut, Dâru’l-Cil, 1953), 112.

Vatan Özlemi:

Gurbet, özlem ya da ayrılık şiiri Arap edebiyatında seçkin bir şiir türü olup “Şi’ru’l-hânîn ile’l-evtân” adıyla da bilinmekteydi. Bu şiir türünü yazan şairler aileden ve sevdiklerinden ayrılıklarını dile getirmekteydiler.¹²⁴

Abbâsî hükümdarlığı sırasında da çok farklı coğrafyalarda yaşamak durumunda kalan insanlar doğdukları topraklara özlem duyuyorlardı. Bu dönemdeki şairler de vatanlarına olan özlemlerini şiirlerle dile getirmekteydiler. Vatan özlemi üzerine yazılan şiirlerde o dönemin ilim ve kültürde ileri gitmiş şehirleri özellikle Bağdat, Basra, Mısır öne çıkmaktaydı. Abbâsîler döneminde meşhur edip el-Câhiz’in vatan özlemi üzerine müstakil olarak işlenmiş *el-Hânîn ile’l-Evtân* adlı eserini bu türe örnek olarak verebiliriz.¹²⁵

Şair ve bestekâr olan Ebû İshâk İbrâhîm el-Mevsîlî, Ebû Nüvâs’ın Bağdat’ta olmasına rağmen Bağdat’a özlemini dile getirdiği şiirini duyduğunda vatan özlemi içerikli şiir yazmıştır. Bu beyitlerden birkaçı şunlardır:¹²⁶

أَتَبْكِي عَلَى بَغْدَادَ وَهِيَ قَرِيبَةٌ فَكَيْفَ إِذَا مَا أَزْدَدَتْ مِنْهَا عَدَا بُعْدًا
لَعَمْرُكَ مَا فَارَقْتُ بَغْدَادَ عَنْ قَلْبِي لَوْ أَنَّآ وَجَدْنَا مِنْ فِرَاقٍ هَا بُدًّا

“Bağdat yakınında olduğu halde ona ağlıyormusun? Yarın ondan uzaklaştığında ne yapacaksın?

Hayatına yemin olsun ki, şayet Bağdat’tan ayrılmamanın bir yolunu bulsaydık, Bağdat’ı yoksulluk sebebiyle terk etmezdim.”

Münâcât:

Sözlükte “fısıldamak, gizliden söylemek, iki kişi arasındaki sır” anlamındaki necv kökünden türeyen münâcât “fısıldaşmak ve bir sırrı paylaşmak” anlamlarına gelmekle birlikte daha çok “yalvarmak, yakarmak, dua ve tazarruda bulunmak” mânalarında kullanılır.¹²⁷

¹²⁴ Demirayak, *Arap edebiyatı Tarihi-IV*, 246.

¹²⁵ Demirayak, *Arap edebiyatı Tarihi-IV*, 247.

¹²⁶ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 9:212.

¹²⁷ el-Cevherî, *eş-Şîhâh*, 6: 2503; el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü ’l-Muḥîṭ*, 1442.

Edebiyat terimi olarak münâcât, genellikle Allah’a yakarış maksadıyla yazılmış manzum ve mensur eserleri ifade etmektedir. Kulun her türlü sanat endişesini bir tarafa bırakması, doğrudan ve samimiyetle Allah’a yönelmesiyle, münâcâtlarda duygulu ve rikkatli bir üslûp ortaya çıkmıştır. Allah’a sığınma ve her şeyi O’ndan isteme duygusuyla hemen her şair bu türde eser vermiş, bu sebeple müstakil münâcât mecmuaları tertip edilecek kadar çok sayıda şiir yazılmıştır.¹²⁸

Ebu’l-Atâhiye’nin şu beyitleri münâcât içerikli şiire örnektir.¹²⁹

لا رَبَّ أَرْجُوهُ لِي سِوَاكَ إِذْ لَمْ يَخِبْ سَعْيِي مَنْ رَجَاكَ
أَنْتَ الَّذِي لَمْ تَزَلْ خَفِيًّا لَمْ يَبْلُغِ الْوَهْمُ مُنْتَهَاكَ
إِنْ أَنْتَ لَمْ تَهْدِنَا ضَلَلْنَا يَا رَبُّ إِنَّ الْهُدَى هُدَاكَ
أَخْطَتْ عَلَمًا بِنَا جَمِيعًا أَنْتَ تَرَانَا وَلَا نَرَاكَ

“Kendim için senden başka Rab istemem, senden umanın gayreti boşa gitmez.

Senin sırların bitmez tükenmez, hiçbir düşünce senin sınırlarını kavrayamaz.

Şayet sen doğru yolu göstermezsen şaşırırız, ey Rabbim, doğru yol senin gösterdiğin yoldur.

Sen hepimizi ilminle kuşattın, sen bizi görürsün fakat biz seni görmeyiz.”

Bedî’ :

Bedî’, kelimeleri veya anlamları lafzi ve manevi güzelliğin enfes renkleriyle süslemektir.¹³⁰

Abbâsî döneminin getirdiği müreffeh ve renkli hayat şairlerin şiirlerini de etkilemiş, şiirlerini daha güzel ve etkili kılmak için bedî’sanatını kullanmışlardır. İlk Abbâsî asrında bedî’ile öne çıkan şairler Beşşâr ve İbn Herme dir. Attabi de bu türde Beşşâr’ı takip etmiştir.¹³¹ Ebû Nüvas da bedî’sanatını şiirlerinde bolca kullanmıştır.

¹²⁸ Muhsin Macit, “Münâcât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara TDV Yayınları, 2020), 31: 562.

¹²⁹ Ebu’l-‘Atâhiye, İsmâ’il b. El-Kâsım b. Süved. *Dîvânü Ebi’l-‘Atâhiye* (Beyrût: Dâru Beyrût, 1986), 303.

¹³⁰ Vehbe, el-Mühendis, *Mu‘cemü’l-Muştelehâti’l-‘Arabîyye*, 76.

¹³¹ Ebû Osmân ‘Amr b. Baḥr el-Câhiz, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, thk. ‘Abdusselâm Muḥammed Hârûn (Kâhire: Mektebetü’l-Hâncî, 1998), 1: 51.

Yine bu asırda Müslim b. el-Velîd'in şiirde bedî'i ekol haline getiren ilk kişi olduğu kabul edilmiştir. İbnu'l-Mu'tez de bu sanatların daha öncede kullanıldığını ancak bu şairlerin şiirlerinde daha fazla kullanıldığını ve onların zamanında bu isimle bilindiğini belirtmiştir.¹³²

Ebû Nüvâs'ın şu beyitleri bedî' içerikli şiire örnektir:¹³³

أَعَاذِلْ إِنْ يَكُنْ بُرْدَايَ رَثًّا فَلَا يَعْدِمُكَ بَيْنَهُمَا كَرِيمٌ
شُقِقْتُ مِنَ الصِّبَا وَاشْتُقُّ مَنِّي كَمَا اشْتُقَّتْ مِنَ الْكَرَمِ الْكُرُمُ

“Ey beni kınayan, hırkam eski olsa da içinde şerefli bir kimse de yok değil ya.

Cömertlikten üzüm bağlarının türediği gibi, ben aşktan türemişimdir, aşk da benden.”

1.4. Hârûnürreşîd'in Hayatı

1.4.1. Doğumu ve Ailesi

Hârûnürreşîd; Taberi'nin bildirdiği tarihe göre h. 26 Zilhicce 145 (m. 17 Mart 763), Bermekilerin verdiği tarihe göre ise h. 1 Muharrem 149 (m. 16 Şubat 766) da Rey şehrinde doğmuştur.¹³⁴

Hârûnürreşîd'in babası dördüncü Abbâsî halifesi Muhammed el-Mehdî'dir. Kureyş kabilesi ve Haşimoğulları soyundan gelmektedir. Abdulmuttalib'e kadar baba isimleri sırayla, Hârûn b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Adullah b. Abbâs b. Abdulmuttalib'tir.¹³⁵ Hârûnürreşîd, Hz. Abbâs'ın yedinci göbekten torunudur. Hârûnürreşîd'in babası çok cömert ve çok övülen bir kişi idi. Tebası tarafından sevilen, aşırılıklardan uzak sahil itikad sahibiydi. Zındıkların (gizli veya açıktan İslama düşmanlık besleyen kişiler) peşini bırakmayıp onlardan birçok kişiyi yok etmiştir. İnkârcılar ve zındıklara karşı reddiye ve cedel kitaplarının tasnifini emreden ilk kişidir.

¹³² Demirayak, *Arap edebiyatı Tarihi-IV*, 370.

¹³³ Ebû Nüvâs, *Dîvân*, 538.

¹³⁴ Ebû Ca'fer Muhammed Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, thk. Muhammed abu'l-Faḍl İbrâhîm (Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 8, 230; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî İbnü'l-Esîr, *el Kâmil*, thk. Muhammed Yûsuf Dukak (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 5: 277.

¹³⁵ Muhammed b. Şâkîr el-Kütübî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrût: Dâru Sâdır, 1974), 4: 225

Mehdî'nin, babasından ve Mubârek bin Fedâle'den (14/780) hadis rivayet ettiği de bilinmektedir.¹³⁶

Hârûnürreşîd'in babası Mehdî kırk üç yaşında 22 Muharrem 169 (4 Ağustos 785) yılında vefat etmiştir. Cenaze namazını oğlu Hârûnürreşîd kıldırıştır.¹³⁷ İlk başta yönetime kardeşi Mûsâ el-Hâdî geçmiş ancak 15 Rebûlevvel 170 (14 Eylül 786) tarihinde vefat etmiştir. Kardeşinin cenaze namazını da Hârûnürreşîd kıldırıştır.¹³⁸

Hârûnürreşîd'in annesi, Yemen Cüreşli bir ümmü veled olan Hayzurân'dır.¹³⁹ Kendisi devlet işlerinde sözü makbûl birisi idi. Bu yüzden vezir Yahya b. Halid el Bermekî idari işlerde çoğu kere onun görüşüne başvururdu.¹⁴⁰ Hayzurân hayır ve hasenat işlerinden de geri kalmazdı. Mesela Enbâr yakınlarında Reyyân adını verdiği bir su kanalı açtırması onun hayır işlerinden sadece birine örnektir.¹⁴¹ Edib ve şair kişiliği yanında ilme merakı da bilinen Hayzurân'ın müçtehit âlim olan İmam Evzai'den ders aldığı nakledilmektedir.¹⁴²

Hârûnürreşîd'in erkek ve kız kardeşlerine baktığımızda kaynaklarda; Ali, İbrahim, İsâ (öz kardeş), İshâk, Mansûr, Mûsâ el-Hâdî (öz kardeş), Ubeydullâh, Yakûb, Abbâse, Aliye, Bânûka(öz kardeş), Süleyme ve Uleyye isimlerini görmekteyiz.¹⁴³

Hârûnürreşîd'in hanımları ise; Hârûnürreşîd'in amcası büyük Cafer'in kızı olan¹⁴⁴ ve ilim ehline ihsanı, fakirlere ve miskinlere iyiliğiyle tanınan¹⁴⁵ Zübeyde, Azîze bint el- Ğitrîf, Ümmü Muhammed bint Sâlih, Abbâse bint Süleymân b. Ebi Cafer el-Mansûr,¹⁴⁶ Osmâniyye el-Cüreşiyye'dir. Osmâniye'nin babasının büyükannesi Hüseyin

¹³⁶ es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefa*, 440.

¹³⁷ İbnü'l-Eşîr, *el Kâmil*, 5: 260.

¹³⁸ İbnü'l-Eşîr, *el Kâmil*, 5: 272, 273.

¹³⁹ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 8: 230.

¹⁴⁰ İbnü'l-Eşîr, *el Kâmil*, 5: 278.

¹⁴¹ 'Omer Rıdâ Kehhâle, *A'lâmü'n-Nisâ' fî 'Âlemeyi'l-'Arab ve'l-İslâm* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle 2011), 1: 398

¹⁴² Kehhâle, *A'lâmü'n-Nisâ'*, 1: 400

¹⁴³ Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân* (Dımaşk: Vizâretu's-Şekâfe, 1997), 424; Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *el-Me'arif*, thk. Şervet 'Ukkâse (Kâhir: Dâru'l-Me'arif, 1981), 380.

¹⁴⁴ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 8: 359.

¹⁴⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Şâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2001), 16: 619.

¹⁴⁶ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 8: 360.

b. Ali'nin kızı Fâtıma'dır. Osmâniye'nin babası ise Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Amr b. Osman b. Affan'dır.¹⁴⁷

Hârûnürreşîd'in erkek çocukları; Zübeyde'den doğan Muhammed Emin, tek ümmüveled olmayan çocuğudur. Abdullah el-Me'mûn (annesi Merâcil İran asıllıdır), Kâsım el-Mü'temen, Ali, Ebû İshak Muhammed el-Mu'tasım (annesi Mâride Türk asıllıdır), Sâlih, Ebû İsa Muhammed, Ebû Ya'kub Muhammed, Ebûl-Abbâs Muhammed, Ebû Ahmed Muhammed, Ebu Süleyman Muhammed ve Ebu Ali Muhammed'dir.

Hârûnürreşîd'in kızları; Sükeyne, Ümmü Habîb, Ervâ, Ümmü'l-Hasen, Ümmü Muhammed, Fâtıma, Ümmü Ebihâ, Ümmü Seleme, Hatice, Ümmü'l-Kâsım, Ramle Ümmü Ca'fer, Ümmü Ali, Reyta ve Ümmü'l-Ğaliye'dir. Hârûnürreşîd'in kızlarının annelerine baktığımızda hepsinin ümmüveled olduğu bilgisine ulaşmaktayız.¹⁴⁸

1.4.2. Eğitimi

Hârûnürreşîd'in anne ve babası iyi eğitimliydi. Çocuklarının da iyi yetişmeleri için zamanın gereksinimleri olan bilgi ve becerileri öğrenmelerine önem vermişlerdi. Babası Hârûnürreşîd'in eğitim ve öğretimini Bermeki ailesinden Yahya'ya teslim etmişti.¹⁴⁹ Tanınmış nahiv ve kıraat âlimi Kisâi onun en önemli hocalarındandı. Kisâi aynı zamanda Hârûnürreşîd'in oğullarından Emîn ve Me'mûn'nun da hocalığını yapmıştı.¹⁵⁰ Kadı Şerîk'in, Mehdi'nin emriyle Hârûnürreşîd'e ve diğer kardeşlerine ilim öğrettiği de bilinmektedir.¹⁵¹ Hârûnürreşîd, Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'tan Kur'ân-ı Kerîm, Ali b. Hamza el-Kisâi'den nahiv ve fıkıh, Mufaddal ed-Dabbî'den edebiyat, İmam Mâlik'ten hadis ve fıkıh okumuştur. Ayrıca Basra'da Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin derslerine devam etmiştir.

¹⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil*, 5: 356; et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 8: 360.

¹⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil*, 5: 356; et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 8: 360; Şevkî Ebu Halîl, *Hârûnürreşîd Emîru'l-Hulefâu ve Ecel Mulûku'd-Dunyâ* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1996), 40.

¹⁴⁹ İbn. Hallikân, *Vefeyâtu'l- 'Ayân*, 6: 221.

¹⁵⁰ Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhire* (Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısrîyye, 1930), 2: 130.

¹⁵¹ Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb* (Beyrût: el-Mektebetü'l 'Asriyye, 2005), 3: 257.

Hocalarından on dört yaşına kadar düzenli bir şekilde ders alan Hârûnürreşîd daha sonra da ilimden kopmamıştır.¹⁵² Âlimlerle istişareyi hiçbir zaman ihmal etmemiştir. İslam tarihinin büyük âlimlerinin elinde yetişmesi onun iyi ve güçlü bir kişiliğe sahip olmasını sağlamıştır.

1.4.3. Gençliği

Hârûnürreşîd'in çocukluğu Yahya'nın himayesinde geçmiştir. Yahyâ onu hanımından da süt emdiği için çok sevmiş ve çok şefkat göstermiştir. Hârûnürreşîd gençlik çağına ulaştığında da babası Yahyâ'nın gözetiminden ayrılmasını istememiştir.¹⁵³

Mehdi, Cumâdelâhire (cemâziyelâhir) 163 (Şubat 780) de Hârûnürreşîd'i Bizans seferine göndermiş Hârûnürreşîd beraberindeki bir ekiple Semâlû kalesine gelmiş, burayı otuz sekiz gün kuşatma altında tutmuş ve mancınıklar yerleştirerek fethini gerçekleştirmiştir.¹⁵⁴ Bu fetihle Hârûnürreşîd savaşa, savaş taktiklerine ve savaş meydanlarına dair birçok tecrübe kazanmıştır.

Mehdi, 163 (780) yılında Mağrib'in tamamı ile Azerbeycan ve Erminiye'nin idaresini Hârûnürreşîd'e vermiştir.¹⁵⁵ Oğluna bu bölgelerin yönetimini vermekle de onun yöneticilik kabiliyetini yaşayarak öğrenmesini sağlamıştır.

Mehdi, Cumartesi 19 Cumâdelâhire 165 (8 Şubat 782) tarihinde daha genç yaşta olan Hârûnürreşîd'i beraberinde hâcibi Rebi olduğu halde, 95.793 kişilik bir kuvvetle Bizans seferine göndermiştir. Hârûnürreşîd Bizans toprakları içerisinde bir hayli ilerledikten sonra ordu komutanı Yezid b. Mezyed, kontlar kontu ünvanına sahip Nakitâ'nın askerleriyle savaşmış ve onları yenmiştir. Yezid b. Mezyed, daha sonra bir başka Bizanslı komutan olan Dümustuk'un üzerine yürümüş ve bu komutan 194.450 dinar ve 21.414.800 de dirhem vererek anlaşma sağlamıştır. Hristiyan Bizanslılar adına bu onur kırıcı bir yenilgi olmuştur. Bu sırada Hârûnürreşîd, İstanbul Halici'ne kadar gelmiştir.¹⁵⁶

¹⁵² Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 258.

¹⁵³ Ahmed Şelebî, *Mevsû'ât* (Kahire: Mektebetü'n-Nehda, 1985), 3: 282.

¹⁵⁴ İbnü'l-Eşîr, *el Kâmil*, 5: 244.

¹⁵⁵ İbnü'l-Eşîr, *el Kâmil*, 5: 245.

¹⁵⁶ et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 8 152; İbnü'l-Eşîr, *el Kâmil*, 5: 248.

Halife Mehdi 166 (783) yılında kendinden sonra önce oğlu el-Hâdi'nin ondan sonra da diğer oğlu Hârûnürreşîd'in veliaht olması için halktan biat almış ve Hârûnürreşîd'in Bizansa karşı elde ettiği büyük zafer sebebiyle de ona “er-Reşîd” lakabını vermiştir.¹⁵⁷ er-Reşîd kelimesi Allah'ın isimlerinden olup doğru yolu gösteren, dosdoğru yola ileten, takdir ettiği şeylerde doğru ve güzel yapan, isabetli iş yapan anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁸

1.4.4. Fiziksel Özelliği ve Kişiliği

Hârûnürreşîd'in fiziksel özelliği kaynaklarda belirtildiğine göre beyaz tenli, uzun boylu, dolgun bedenli ve yakışıklıydı. Saçları ise kıvrıkcık ve yaşından dolayı ağarmıştı.¹⁵⁹

Hârûnürreşîd'i tarih sahnesinde, özel bir yerde bulmamız hiç kuşkusuz kişiliğinden kaynaklanmaktaydı. O, Arap dilini en güzel şekilde, doğru ve fasih konuşan biri olup, ilim ve edebiyatta söz sahibiydi.¹⁶⁰ Arapların yaşantılarına ait haberlerde, hadiste ve fıkıhta ilim sahibiydi.¹⁶¹ Hârûnürreşîd devlet işlerini adalet üzere yürütürdü.¹⁶²

Hârûnürreşîd'in belirgin özelliklerinden biri de kimi zaman şiddetli esen bir rüzgâr gibi sert olması, kimi zaman da yumuşak esen bir rüzgâr gibi çok merhametli olmasıydı.¹⁶³

Hârûnürreşîd İslam'ın inanç esaslarına, ibadetlerine ve ahlaki değerlerine düşkün biri olup elinden geldiğince nafile ibadetlerini çoğaltmaya çalışmıştır. O önemli bir sebep olmadıkça, dünyadan ayrılıncaya kadar her gün yüz rekât namaz kılmaya gayret etmiştir.¹⁶⁴

Aynı zamanda çok cömert bir insan olan Hârûnürreşîd kendi malından zekâtını verdikten sonra her gün bin dirhem tasadduk etmiştir. Hatta kendisinden önce daha cömert bir halifeye rastlanmadığı da kaynaklarda anlatılır. Hac yapmak istediğinde

¹⁵⁷ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 8: 154; İbnü'l-Eşîr, *el Kâmil*, 5: 250.

¹⁵⁸ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, s.297.

¹⁵⁹ İbnü'l-Eşîr, *el Kâmil*, 5: 354; es-Süyûṭî, *Târîhu'l-Hulefa*, 457; Ebu Ḥalîl, *Hârûnürreşîd*, 15.

¹⁶⁰ es-Süyûṭî, *Târîhu'l-Hulefa*, 457.

¹⁶¹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 8: 62.

¹⁶² ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 8: 63.

¹⁶³ Şelebî, *Mevsû'ât*, 3: 143.

¹⁶⁴ İbnü'l-Eşîr, *el Kâmil*, 5: 356.

beraberinde yüz fakih ve onların çocuklarını da götürürdü. Kendisi hac yapmadığı zaman ise güzel ve temiz elbiseler ve bol nafaka vererek üç yüz kişiye hac yaptırdı.¹⁶⁵

Dönemin en meşhur züht şairlerinden Ebü'l-Atâhiye onun cömertliğini şöyle ifade etmeye çalışmıştır:¹⁶⁶

وَهَارُونَ مَاءُ الْمَزْنِ يُشْفَى مِنَ الصَّدَى إِذَا مَا الصَّدي بِالرِّيقِ غَصَّتْ حَنَاجِرُهُ

“Hârûn yağmur bulutunun suyudur. Şiddetli susuzluk çeken kimse tükürüğünü yutamadığında, susuzluğu onunla şifa bulur.”

Hârûnürreşîd şiiri ve şairleri sever, edip ve fakihlerle beraber vakit geçirmekten büyük zevk alırdı. Din hakkında yapılan boş münazaralardan asla hoşlanmazdı.¹⁶⁷ İlmi konuları âlimlerle müzakere eder ve çocuklarının da bu konuları öğrenmesine özen gösterirdi. Anlatıldığına göre bir gün Hârûnürreşîd, çocuklarından sağında Me'mûn solunda Emîn olduğu halde Arap dili ve edebiyat âlimi Mufaddal ed-Dabbî'yle karşılaşır. Mufaddal selam verir, Hârûnürreşîd ise Mufaddal'a oturması için işaret eder. Ardından Hârûnürreşîd Bakara sûresi 137. ayette geçen فسيكفيهم kelimesinde kaç isim vardır diye sorar. Mufaddal “üç isim vardır ey müminlerin emiri” der. Hârûnürreşîd “o, isimler nedir” şeklinde sorar. Mufaddal “birincisi “فسيكفي” Allah azze ve celle, ikincisi “ك” Resûlullah (s.a.v.), üçüncüsü ise “هم” kâfirlerdir” der. Hârûnürreşîd “doğru söyledin şeyh (Kisâi) de bana böyle ifade etti” der. Sonra, Emîn'e dönerek “anladın mı?” diye sorar. Emîn anladım der. Meseleyi tekrar etmesini ister. Emîn de, Mufaddal'ın izah ettiği şekilde meseleyi anlatır.¹⁶⁸ Hârûnürreşîd, Mufaddal'a “senin soracağın bir mesele var mı?” diye sorar. Mufaddal da “evet müminlerin emiri Ferazdak'ın şu sözünü soracağım” şeklinde cevap verir ve sözü okur:¹⁶⁹

أَخَذْنَا بِطَرَفِ السَّمَاءِ عَلَيْكُمْ لَنَا قَمَرَاهَا وَالنُّجُومُ الطَّوَالِغُ

“Üzerindeki göğün uçlarına ulaştık, göğün iki ayı (güneş ve ay) ve görünen yıldızları bize aittir.”

¹⁶⁵ İbnü'l-Eşîr, *el Kâmil*, 5: 356.

¹⁶⁶ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânü Ebi'l-Atâhiye*, 213.

¹⁶⁷ İbnü'l-Eşîr, *el Kâmil*, 5: 356.

¹⁶⁸ Ebû Halîl, *Hârûnürreşîd*, 53.

¹⁶⁹ Ebû Halîl, *Hârûnürreşîd*, 53.

Hârûnürreşîd de şu şekilde izahta bulunur. “Bu sözü şeyh (Kisâî) bana izah etmişti. Buradaki iki kamerden kasıt; şems ve kamerdir. Nasıl ki iki Ömer’in sünneti dendiğinde, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer kastediliyorsa burada da aynı şekildedir. Dile kolay gelmesi ve benzeri sebeplerle iki isim bir isimde birleştirilmiştir. Hz. Ömer’in idari günleri Hz. Ebû Bekir’in günlerinden çok olmasıyla ona galebe çalarak bir isimde zikredilmiştir. Mesela Allah-u Teâlâ Zuhur sûresi 37. âyette “ (حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي / ” وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ ﴿ Sonunda o kişi bize gelince -şeytana hitaben- "Keşke seninle aramız iki doğu kadar uzak olsaydı!" der; ne kötü bir arkadaş!" buyurulmuştur. Bu ayette de aynı yöntemle iki doğudan kasıt doğu ve batı anlamında kullanılmıştır.¹⁷⁰

Hârûnürreşîd aynı zamanda alçak gönüllüydü. Özellikle âlimlere çokça hürmet ederdi.¹⁷¹ Ebu Muaviye’nin anlattığına göre bir gün Hârûnürreşîd’le yemek yer. Yemekten sonra ellerini yıkamak istediğinde yüzünü görmediği biri kendisine su döker. Daha sonra Hârûnürreşîd, Ebu Muaviye’ye “sana kimin su döktüğünü biliyor musun?” şeklinde sorar. Muaviye’de “hayır” cevabını verince Hârûnürreşîd “o bendim, ilmine saygımdan dolayı ellerine su döktüm.” der.¹⁷²

Harûnürreşîd, ilim adamlarına yalnızca hürmet etmekle kalmamış her fırsatta önde gelen ilim adamlarının önerilerini, öğütlerini talep etmiştir. Kâdılkudât görevine getirdiği İmam Ebû Yûsuf, halifenin talebi doğrultusunda toprak ve vergi hukukuna dair vb. konularda Kitâbü’l-Harâc isimli eseri yazmış ve bu eserde halifeye bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tavsiyeleri aktarmanın Harûnürreşîd’in kişiliğini ve çevresinde de ne kadar güçlü kişiliğe sahip ve bilgili insanların olduğunu anlamamıza katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

İmam Ebû Yûsuf’un Hârûnürreşîd’e Kitâbü’l-Harâc İsimli Eserinde Verdiği Öğütlerden Bazıları:

“Bismillâhirrahmânirrahim,

Allah, Emîrû’l-mü’minîn Hârûnürreşîd’e uzun ömürler versin! Tam bir nimet ve zenginlik içinde şeref ve izzetini dâim kılsın. Kendisini nimetlendirdiği şeylerle bitmek

¹⁷⁰ Ebû Halîl, *Hârûnürreşîd*, 53-54.

¹⁷¹ ez-Zirikli, *el-A ‘lâm*, 8: 62.

¹⁷² et-Taberî, *Târîhu ‘l-Taberî*, 8: 355; es-Süyûtî, *Târîhu ‘l-Hulefa*, 458.

ve tükenmek bilmeyen âhiret nimetlerine ulaşmaya vesile kılsın ve orada Nebi (s.a.v.)'e refik (arkadaş) kılsın.

Allah Emîrû'l-mü'minîni işlerinde muvaffak kılsın. İsabetli görüş ve düşünceyi kendisine yoldaş etsin. Oldukça mesuliyetli olan şu halifelik makamında yardımcısı olsun. Kendisini korktuklarından ve çekindiklerinden selâmete erdirmesin.

Ey müminlerin emiri! hamd olsun Allah'a ki, sana büyük bir vazife verdi. O öyle bir vazife ki cezası cezaların en büyüğü sevabı da sevabların en büyüğüdür. Allah seni, bu ümmetin işlerini yürütmen için vazifelendirdi. Bu vazifenin başına geçtikten sonra artık sen, Allah'ın halkın idaresini sana emanet ettiği ve o idare edilenler sebebiyle imtihan edileceğin ve seni kendilerine hâkim tayin ettiği insanlar için binalar yaparak, adaleti icra ederek gece ve gündüzünü harcadın. Bina; adalet ve doğruluk harcından mahrum temeller üzerine kurulduğu vakit, Allah o binanın temellerini bozar, yapanların ve yapılmasına yardım edenlerin üzerine yıkar. Bu sebeple bu ümmetin ve reayanın işlerinden Allah'ın sana tevdi ettiği vazifeleri ihmal edip hakların zayi olmasına sebep olma! Çünkü Allah'ın izniyle kuvvet, çalışmaktadır.

Bugünün işini yarına bırakma, aksi halde işleri ve hakları zayi etmiş olursun. Ecel emelin önündedir. Ecele, iş ve amel ile koş. Çünkü ecel geldikten sonra artık amel yoktur. Şüphesiz, çobanların efendilerine hesap verdikleri gibi insan yöneticileri de Rablerine hesap verirler. O halde günün bir saatinde de olsa Allah'ın sana yüklediği vazifelerde hakkı sahibine ver, adaleti icra et. Zira kıyamet günü Allah katında en mutlu idareci, idare ettiklerini en fazla mutlu edenlerdir. Binaenaleyh sen kendin hak yolundan ayrılma, aksi halde yönettiğin kimseler doğruluktan ayrılırlar. Nefsine uyarak emir vermek ve öfke ile iş yapmaktan sakın. Biri âhireti, diğeri dünyayı ilgilendiren iki işle meşgul olduğun vakit âhiret işini dünya işine tercih et. Çünkü âhiret baki, dünya ise geçicidir. Allah korkusuyla daima tetikte ol. Yakın veya uzak insanlara Allah'ın emirlerinde eşit muamele et. Allah yolunda ve adaleti tatbikte hiçbir kınayanın kınamasından korkma.

Daima temkinli ve korkulu ol, zira temkinli olmak dil ile değil kalb ile. Takvalı ol, çünkü takva; Allah'a sığınmakla, yanlışlardan sakınmakla (sorumluluklarını yerine getirme ile) gerçekleşir. Kim Allah'a sığınırsa Allah onu korur. Daima iyi bir âkibet, gidilen doğru bir yol, hakka ulaştıracak sağlam bir gidiş zayi olmayacak bir iş,

herkesin vardığı bir kaynak ve menba için çalış. Zira eninde ve sonunda varılacak yer öylesine hak bir varış yeri, o kadar korkunç bir duraktır ki orada yürekler hoplar, bütün hüccetler, ceberutu ile insanları idaresinde tutan sultanın izzet ve celâli önünde değerini kaybeder.

Ey müminlerin emiri! İdare ettiklerinin zarar ve telefine sebep olma! Aksi halde Allah onların haklarını senden alır da neticede, sen de kendi hak ve sevabını kaybedersin. Çünkü bina ancak yıkılmadan önce tahkim edilir. Şüphesiz Allah'ın, idaresini sana verdiği kimseler hakkında yaptıkların senin lehine, zararına sebep oldukların da senin aleyhine olur. Allah'ın, idaresini sana verdiği kimselerin işlerini unutmazsan sen de unutulmazsın. Onlardan ve onlara faydalı şeylerden gafil olmazsan sen de aldatılmazsın.

Salih (iyi) kişilerin yolunu takip etmek, onların hayırlı işlerini devam ettirmek daha tesirlidir. Çünkü hayırlı işleri ihya etmek, yaşayan ve aslâ ölmeyen iyi işlerdendir. İdarecinin zulmetmesi; idare edilenler için bir felâket, güven ve hayırdan yoksun kimselerle yardımlaşması ise bütün halk için bir helâktir.

Allah katında ıslahtan daha sevgili bir şey olmadığı gibi, bozgunculuktan daha kötü bir şey de yoktur. İsyân etmek ve kötülük işlemek nimetlere karşı nankörlüktür. Toplumlar arasında nimete nankörlük edip de buna tövbe de etmeyenlerin çoğu izzetlerinden mahrum olmuşlar ve Allah, onlara düşmanlarını musallat etmiştir.

Ey müminlerin emîri! Sana verdiği halifelik sebebiyle ihsan ettiği şeylerde seni kendi nefesine yöneltecek işlere düşürmemesini, velilerine ve sevgili kullarına gösterdiği inayeti sana da göstermesini Allah'tan niyaz ederim. Zira O, bunların hepsinin sahibi ve bu hususta kendisine rağbet edilen yegâne zattır.”¹⁷³

Hârûnürreşîd'in isteği üzerine Ebû Yûsuf'un yazdığı Kitâbu'l-Harâc adlı eser, Abbâsi devletinde uygulanan ekonomik bir program olmuştur.

Rivayet edildiğine göre Hârûnürreşîd hac yaptığı bir yılda Kâbe'ye girdiğinde bazı muhafızlar onun şu şekilde dua ettiğine şahit olurlar, “Ey ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarına malik olan ve suskunların gönlündekini bilen Allah'ım her isteğin karşılığı,

¹⁷³ Ebû Hâfîl, *Hârûnürreşîd*, 138-142; Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî Ebû Yûsuf, *Kitabü'l-Harâc*, çev. Ali Özek (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973), 27-47.

cevabı sende hazırdır. Her suskunu ilminle kuşatır; geniş rahmetini, nimetlerini ve doğru vaatlerini devamlı hissettirirsin. Ey günahlar kendisine zarar vermeyen, hiçbir ğayb kendisine gizli kalmayan, ey hataları bağışlamak kendisini noksanlaştırmayan! Hz. Muhammed (sav)’e ve onun ailesine merhamet et, günahlarımızı bağışla ve kusurlarımızı ört. Ey su üzerine yeryüzünü yerleştiren, boşluğu semayla gideren ve kendisi için en güzel isimleri seçen, Hz. Muhammed (sav)’e ve onun ailesine merhamet et, bütün işlerimi bana kolaylaştır. Ey huzurunda çeşitli dillerle ihtiyaçlarını isteyen seslerin, boyun eğdiği Allah’ım! Benim senden dileğim canımı aldığında, kabre koyulduğumda, eşim ve çocuğum ayrıldığında günahlarımı bağışlamandır. Senin bütün yaratıklara olan üstünlüğün gibi, bütün övgülerin üstünde sana hamdolsun. Allah’ım Muhammed (sav)’e ve onun ailesine razı olacağı şekilde merhamet et ve yine ona öyle merhamet etki ahirette kendisine merhametin sığınak olsun. Hz. Muhammed (sav)’i bizden en iyi şekilde mükâfatlandır. Allah’ım bizi mutlu yaşat, şehit olarak öldür ve saâdler ile dirilt, bizi mahrum olan şakilerden değil, rızıklandırдыңın saâdlerden eyle.”¹⁷⁴ Bu duâ Hârûnürreşîd’in dindar kişiliğini bize göstermektedir.

Hârûnürreşîd, küçüklüğünden beri savaşlara katılmış ve ölümüne kadar da savaşlara katılmaktan geri durmamıştır. Hatta onun bir sene haccettiğı bir sonraki sene gazaya çıktığı anlatılır.¹⁷⁵ Ebû Muâviye Ed-Darîr’in anlattığına göre, Hârûnürreşîd’in yanında ne zaman ki Nebî’yi (s.a.v.) andığımda muhakkak şöyle derdi, “Efendimin üzerine Allah salat etsin.” Yine bir gün Peygamberimiz (s.a.v.)’in “Allah yolunda savaşıp ölmeyi, sonra dirilip tekrar ölmeyi çok isterdim” hadisini söylediğimde ise bu hadisten etkilenmiş ve yüksek sesle ağlamıştı.¹⁷⁶

Hârûnürreşîd özellikle vaaz dinlediğinde veya işlediğı bazı hataları hatırlatıldığında Allah korkusundan ağlardı.¹⁷⁷ Dönemin meşhur vaaz ve mutasavvıflarından biri olan İbn Semmâk bir gün Hârûnürreşîd’in yanına girer ve su ister ve ona bir bardak getirilir o bardağı aldığında şöyle dediğı rivayet edilir:

“Ey Müminlerin Emiri! Bu içecek senden engellenmiş olsaydı onu kaç a satın alırdın?” Hârûnürreşîd:

¹⁷⁴ İbnü’l-Eşîr, *el Kâmil*, 5: 357,358.

¹⁷⁵ ez-Zirikli, *el-A’lâm*, 8: 62.

¹⁷⁶ es-Süyûtî, *Târîhu’l-Hulefa*, 457.

¹⁷⁷ es-Süyûtî, *Târîhu’l-Hulefa*, 457.

“Mülkümün yarısıyla” dedi.

O da:

“İçiniz Allahü Teâlâ size afiyet versin” dedi, içtiğinde şöyle dedi:

“Sana soruyorum o içtiğin seyin bedeninden çıkması engellenmiş olsaydı onun çıkmasını kaç para satın alırdın?”

O da:

“Bütün mülkümü verirdim” dedi.

İbn Semmâk şöyle dedi:

“Mülkünün kıymeti bir bardak su içimi ve onu bevletme kıymeti kadardır.”
Hârûnürreşîd bu söz üzerine çok ağladı.

Mansûr b. Ammâr şöyle demiştir: “(Allah’ı) zikir anında şu üç kimseden daha çok gözyaşı döken görmedim; Fudayl b. İyâz, zâhid Ebû Abdurrahman ve Hârûnürreşîd”.¹⁷⁸

Hârûnürreşîd kişilik olarak toplumun her kesimiyle ilişki kurabiliyordu. Hatta toplumda bazıları tarafından dışlanmış kişilerle bile sohbet ediyordu. Bunların en önemlilerinden biri de Behlûl-i Dâna’dır. Behlûl ile ilgili birçok hikâye anlatılmakla beraber biz burada sadece birkaç tanesini anlatmakla yetineceğiz.

Muhammed b. Ebi İsmail ibn Ebi Fudeyk şöyle der: Bir gün Behlûl’ü kabristanda gördüm. Ayaklarını kabir taşları arasına sokmuş toprakla oynuyordu. Kendisine "Ey Behlûl burada ne yapıyorsun?" diye sordum. "Bana eziyet etmeyen, gıybetimi yapmayan insanlarla oturup sohbet ediyorum." diye cevap verdi. Bir zaman Bağdât'ta fiyatlar çok yükselmişti. "Ey Behlûl! İnsanların rahatlaması için Allahü teâlâyâ duâ etmez misin?" dedim. O da şöyle cevap verdi: "Allah’a yemin ederim ki, eğer bir buğday tânesi bir dinar olsa da ben bu işe karışmam. Eğer bize emrettiği gibi Allahü teâlâyâ ibâdet etsek, O bize vâdettiği gibi rızkımızı verir." dedi.¹⁷⁹

¹⁷⁸ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16: 13.

¹⁷⁹ Muhammed b. Şâkir el-Kütübî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, thk. İhsân ‘Abbâs (Beyrût: Dâru Sâdır, 1973)1: 229.

Bir başka rivayete göre de Behlûl-i Dâna'ya hangi şey senin için evladır? Şeklinde sorulmuş. O da "Salih amel" şeklinde cevap vermiştir.¹⁸⁰

Kaynaklarda zikredildiğine göre Hârûnürreşîd bir gün Behlûl-i Dâna'ya "Seninle görüşmeyi çok arzu ediyordum." der. Onun "Benim böyle bir arzum yok." cevabını vermesi üzerine Hârûnürreşîd kendisinden nasihat ister. "Sana nasıl nasihat edeyim. İşte insanların sarayları işte kabirleri. Ey müminlerin emiri, yarın Hakk'ın huzûruna çıkacaksın. Büyük küçük yaptığın her şeyden suâl olunacaksın. Bu hesap zamânında aç, susuz ve çıplak bulunacaksın. Orada bulunanlar sana bakıp gülecekler. Buna göre davran." şeklinde karşılık verir.¹⁸¹

Bir gün halka doğru yolu göstermek için söylediği sözlerden rahatsız olanlar, Hârûnürreşîd'e gidip, "Sultanım, bizim yaptıklarımızın ona ne zararı var? Bizi kendi hâlimize bıraksın. Sonra her koyun kendi bacağından asılır." gibi sözlerle şikâyet ettiler. Bunun üzerine Hârûnürreşîd, Behlûl-i Dâna'yı çağırıp halkın isteğini bildirdi. Behlûl Dâna hiç sesini çıkarmadan sarayı terk etti. Birkaç koyun alıp kesti, bacaklarından mahallenin köşe başlarına astı. Bunu gören halk gülerek, "Deliden başka ne beklenir, yaptığı işler hep böyle zâten." diyorlardı. Aradan günler geçtikçe asılan hayvanlar kokuyor, bundan da bütün mahalle zarar görüyordu. Kokudan durulmaz hâle gelince aynı kişiler Hârûnürreşîd'e gidip, durumu anlattılar. Behlûl-i Dâna'yı çağırıp, yaptığı bu davranışın sebebini sorduğunda, "Bir kötünün herkese zararı olduğunu herhalde anladılar. Ben bir şey yapmadım, her koyunun kendi bacağından asıldığını onlara gösterdim." diye cevap verdi.¹⁸²

Tarih kitaplarında yazıldığına göre Hârûnürreşîd, Ebül-Atâhiye'yi hapse attığında onun sözlerini kendisine iletme için bir gözcü tutmuştu. Bu gözcü bir gün hapishane duvarında Ebül-Atâhiye'nin şu yazısını görmüştü "Vallahi, zulüm kötüdür ve kötü kimse kötülük yapmaya devam ettiği sürece zalimdir. Ceza gününün hâkimine doğru gidiyoruz, onun huzurunda bütün hasımlar bir arada toplanacaktır." Gözcü,

¹⁸⁰ Ebu'l-Kâsım el-Hasan b. Muhammed b. Hâbib, *Ukelâu'l-Mecânîn*, thk. 'Omer el- Es'ad (Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1987), 141.

¹⁸¹ 'Abdulvehhâb eş-Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Ahmed 'Abdurrahîm es-Sâyih, Tefîk 'Ali Vehbe (Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2005)1: 125-126.

¹⁸² Zeki Çıkman vd., *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi* (İstanbul: İhlâs Matbaacılık ve Dağıtım A.Ş., ts.) 2: 138.

Hârûnürreşîd'e gelerek onun bu sözlerini haber verdiğinde, Hârûnürreşîd ağlamış ve Ebûl-Atâhiye'yi yanına çağırarak kendisiyle helallaşıp ve ona bin dinar vermiştir.¹⁸³

Bir gün Hârûnürreşîd pek çok yemek hazırlatır ve dönemin en meşhur şairlerinden olan Ebû'l-Atâhiye'yi çağırarak, ona şöyle der: "İçinde bulunduğumuz bu dünya nimetlerini tavsif et." Ebû'l-Atâhiye de "Senin için ortaya çıkan bu imkânları, yüksek köşklerin gölgesinde sağlıklı, güvenle yaşa" beyitini söyler. Hârûnürreşîd, "güzel söyledin" bundan sonra ne diyeceksin der. Ebû'l-Atâhiye de "sabahtan akşama arzu ettiklerin hemen sana getiriliyor" ifadelerini kullanır. Hârûnürreşîd yine "güzel söyledin, bundan sonra ne söyleyeceksin" şeklinde sorar. Bu defa Ebû'l-Atâhiye "göğüsün nefes alışverişlerinin gölgesinde canların çıkma hırıltıları başladığında, işte orada aldandığını yakinen bileceksin" der. Bu sözler üzerine Hârûnürreşîd ağlamaya başlar. Fadl b. Yahyâ, Ebû'l-Atâhiye'ye kızarak "Müminlerin emiri seni kendisini mutlu edesin diye çağırdı, sen ise onu üzdün" der. Hârûnürreşîd ise Fadl'a dönerek "onu bırak, çünkü o bizi gaflet içinde gördü, bu durumun artmasını istemediği için böyle söyledi" der ve onu uyarır.¹⁸⁴

Hârûnürreşîd aynı zamanda azimli ve kararlı bir kişiliğe sahiptir. Rum Kralı Nikfûr (I. Nikephoros) Hârûnürreşîd ile yaptığı barış anlaşmasını Hârûnürreşîd Rakka'ya döndükten sonra, havalar soğuduğu için tekrar dönmeyeceğini düşünür ve anlaşmayı bozar. Hârûnürreşîd büyük zorluk içinde tekrar geri döner ve savaşı kazanır.¹⁸⁵

1.4.5. Halifeliği

Hârûnürreşîd Abbâsî halifelerinin beşincisidir. Abbâsî hilafeti 750 tarihinde Ebu'l-Abbas es-Seffâh ile başlamış 1258 tarihinde Musta'sım-Billâh ile son bulmuştur. Mısır'da yeniden kurulan Abbâsî hilafeti 1261 tarihinde Mustansır-Billâh Ebû'l-Kasım Ahmed ile başlamış 1517 tarihinde Mütevekkil-Alellah Muhammed ile son bulmuştur.

H.170, m.786 tarihinde kardeşi Hadi'nin öldüğü gece Hârûnürreşîd'e halifeliği için biat edilmiştir.¹⁸⁶ Halifelğe geçtiğinde ilk iş olarak; ilim, edebiyat, fazilet, cömertlik ve şeref bakımından asrının en meşhur kişisi olan Yahya b. Halid el-

¹⁸³ İbnü'l-Eşîr, *el Kâmil*, 5: 358.

¹⁸⁴ İbnü'l-Eşîr, *el Kâmil*, 5: 358-359.

¹⁸⁵ es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefa*, 461.

¹⁸⁶ İbnü'l-Eşîr, *el Kâmil*, 5: 277.

Bermeki'yi¹⁸⁷ hapisten çıkarmış ve kendisine vezir yapmıştır. Kaynaklarda ileride halife olacak Hârûnürreşîd'in oğlu Me'mûn'un (Abdullah) da aynı gün doğduğu nakledilmektedir.¹⁸⁸

Hârûnürreşîd'in halife olması genel olarak sevinçle karşılanmıştır. Mesela İbrahim el-Mevsîlî onun halifelige getirilmesi hakkında şu şiiri yazmıştır:¹⁸⁹

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الشَّمْسَ كَانَتْ مَرِيضَةً فَلَمَّا وَلَّى هَارُونُ أَشْرَقَ نُورُهَا
تَلَبَّسَتْ الدُّنْيَا جَمَالًا بِمَلِكِهِ فَهَارُونُ وَالْيَهَاءُ وَيَحْيَى وَزِيرُهَا

“Güneşin hasta olduğunu görmedin mi?

Hârûn halifelige gelince onun nuru parladı.

Dünya onun melikliğinde güzelliğe büründü.

Hârûn dünyanın idarecisi, Yahyâ ise veziridir.”

Hârûnürreşîd h.181 yılında Bizans İmparatorluğu'na karşı kendisinin yönettiği orduyla Safsaf kalesini fethetti. 186 yılında Müslüman esirlerle Rum esirler mübadele yapıldı. Böylece esaret altında Müslüman kalmadı. 187 yılında Rum Kralı Nikfûr (I. Nikephoros), halifeye Rum kraliçesi İrene ile Müslümanlar arasında daha önce imzalanmış anlaşmayı bozduğunu bildiren bir mektup göndermiştir.¹⁹⁰ Mektupda “Rum Kralı Nikfûr'dan Arap Meliki Hârûn'a” diye başlayan hitabına devamen “Benden önceki kraliçe seni satranç taşı olan kale yerine, kendini de piyon yerine koydu. Mallarımı yüklerle sana taşıdı. Bu kadınların zayıflığından ve aptallığındandır. Bu mektubumu okuyunca ondan elde ettiğin malları geri iade et yoksa aramızda kılıçlar konuşur” der. Hârûnürreşîd mektubu okuyunca çok sinirlenir öyle ki kimse yüzüne bakamaz olur. Hârûnürreşîd, divit istedi ve hemen şu mektubu yazdı. “Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla, Müminlerin Emiri Hârûn'dan Rum köpeği Nikfûr'a, mektubunu okudum. Ey kâfir oğlu kâfir, cevabımı ıstımayacak bizzat göreceksin.” Sonra aynı gün yola çıkarak Herakl şehrine kadar iner. Büyük önemi olan bu tarihi gazve, apaçık bir fetih olmuştur. Nikfûr barış yapmak istemiş ve her sene haraç vermeyi kabul etmiştir.

¹⁸⁷ Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, 2:50.

¹⁸⁸ İbnü'l-Eşîr, *el Kâmil*, 5: 277.

¹⁸⁹ es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefa*, 468.

¹⁹⁰ es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefa*, 461.

Hârûnürreşîd Rakka'ya döndükten sonra, havalar soğuduğu için Hârûnürreşîd'in tekrar dönmeyeceğini düşünen Nikfûr anlaşılmayı bozar. Kimse de onun anlaşılmayı bozduğunu haber vermeye cesaret edemez.¹⁹¹ Sadece Abdullah bin Yûsuf et-Teymî şu şekile haber verir:¹⁹²

نَقَضَ الَّذِي أَعْطَيْتَهُ نَقْفَورُ فَعَلَيْهِ دَائِرَةُ الْبَوَارِ تَدْوُرُ
أَبْشَرُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ فَإِنَّهُ غُتْمُ أَتَاكَ بِهِ إِلَهِ كَبِيرُ

“Eman verdiği Nikfûr anlaşılmayı bozdu. Onun üzerine felaket gerekli oldu.

Müminlerin Emirine müjdele, çünkü o, büyük Allah'ın sana verdiği ganimettir.”

Ebul-Attahiye'nin söylediği bazı beyitler Hârûnürreşîd'e ulaştığında ise şöyle der: “(Nikfûr) Bunu mu yaptı?” Hârûnürreşîd büyük zorluk içinde tekrar geri döner ve savaşı kazanır.

Bununla ilgili Ebül-Atâhiye der ki:¹⁹³

أَلَا بَادَتْ هِرْقَلَةُ بِالْحَرَابِ مِنْ الْمَلِكِ الْمُؤَفَّقِ لِلصَّوَابِ
عَدَا هَارُونَ يَرْغَدُ بِالْمَنَابِيا وَيَبْرِقُ بِالْمَذَكَّةِ الْقَضَابِ

“Biliniz ki Hirakl doğruya muvaffak melikin harap etmesi ile felakete uğradı

Hârûn sabah erkenden ölümle korkutuyor keskin kılıcının muhtırasıyla.”

Hârûnürreşîd 187 yılında ise Bermekileri cezalandırmış içlerinden Cafer b. Yahyayı öldürmüş babası ve kardeşini ise hapse attırmıştır.¹⁹⁴ 190 yılında ise Hirakl'in fethi gerçekleşmiştir.¹⁹⁵

Hârûnürreşîd'in halifeliği döneminde İslam devleti sınırları içerisindeki vilayetler ise şunlardır: Kûfe, Sevâd, Basra (Dicle, Bahreyn ve Umman dahil), Hicaz (Yemâme dahil), Yemen, Ahvaz (Hûzistan ve Sicistan dahil), Fars, Horasan, Musul, el-Cezîre, İrmîniye, Azerbaycan, Şam (Suriye), Filistin, Mısır (Afrika dahil) ve Sind. Hârûnürreşîd, Cündikınnesrîn'i Avâsım adıyla müstakil bir bölge haline getirmiş, daha

¹⁹¹ es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefa*, 461-462.

¹⁹² es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefa*, 462.

¹⁹³ es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefa*, 462.

¹⁹⁴ İbnü'l-Eşîr, *el Kâmil*, 5: 327.

¹⁹⁵ es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefa*, 463.

sonra Kuzey Afrika'yı Mısır'dan ayırmış ve Sıkıllıye'yi (Sicilya) Afrika vilayetine bağlamıştır.¹⁹⁶

Hârûnürreşîd için halifelerin en seçkini, dünya sultanlarının en görkemlisi denilmiştir. Haifeliği süresince çokca gazâ ve hac yapmıştır.¹⁹⁷

Bunula ilgili olarak Ebu'l-Me'âli el-Kilâbî'de şöyle bir şiir yazmıştır:¹⁹⁸

فَمَنْ يَطْلُبُ لِقَاءَكَ أَوْ يُرِدُهُ فَبِالْحَزَمِينَ أَوْ أَقْصَى الثُّغُورِ
فَفِي أَرْضِ الْعَدُوِّ عَلَى طِمَرٍ وَفِي أَرْضِ الْبَرِيَّةِ فَوْقَ كُورِ

“Kim seninle görüşmek isterse ya da o isterse.

Ya Haremeyn'de veya sınır boylarında,

Ya at üzerinde düşman toprağında,

Ya da deve semeri üzerinde kutsal topraklardadır.”

Külsûm b. Amr el-Attâbi Hârûnürreşîd hakkında nazmettiği methiyelerinde onun adaletli bir halife oluşuna vurgu yapmıştır. Aşağıdaki beyit buna örnektir:¹⁹⁹

رَعَى أُمَّةَ الْإِسْلَامِ فَهُوَ إِمَامُهَا وَأَدَّى إِلَيْهَا الْحَقَّ فَهُوَ أَمِينُهَا

“O ümmetin imamıdır İslam ümmetini yöneten. O ümmetin emindir ümmeti hak ile idare eden.”

Dâvûd bin Rezîn el-Vâsitî'nin Hârûnürreşîd ile ilgili aşağıdaki beyitleri onun halifeliğinden memnun kalındığını göstermektedir.²⁰⁰

بَهَارُونَ لَاحَ النُّورِ فِي كُلِّ بَلَدٍ وَقَامَ بِهِ فِي عَدْلِ سِيرَتِهِ النَّهْجُ
إِمَامٌ بَذَاتِ اللَّهِ أَصْبَحَ شَعْلُهُ فَأَكْثَرَ مَا يُعْنَى بِهِ الْغَزْوُ الْحُجُّ
تَضِيقُ عَيُونَ الْخَلْقِ عَنْ نُورِ وَجْهِهِ إِذَا مَا بَدَا لِلنَّاسِ مَنْظَرُهُ الْبُلْجُ
تَفْسَحُ الْأُمَالُ فِي جُودِ كَفِّهِ فَأَعْطَى الَّذِي يَرْجُوهُ فَوْقَ الَّذِي يَرْجُو

¹⁹⁶ Nahide Bozkurt, “Hârûnürreşîd”, 16: 260.

¹⁹⁷ es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefa*, 456.

¹⁹⁸ es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefa*, 456.

¹⁹⁹ Dayf, *el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel*, s.422.

²⁰⁰ es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefa*, 469.

“Hârûn ile her belde de nur parladı ve yaşamında adalet yolunu tuttu.

O, Allah’ın zatına kendini veren bir önderdir, gaza ve hacca çokça yönelmiştir.

Yüzünün nurundan insanların gözleri kamaşır, Onun aydınlığı görüldüğünde.

Arzular avucunun cömertliğinde genişlik buldu. O, isteyene umduğundan daha fazlasını verdi.”

Hârûnürreşîd’in dönemi hakkında İbnü Dihye “Cömertliği, adaleti, tevazusu ve ilim adamlarını evlerinde ziyaret etmesi sebebiyle hilafet onun zamanında kemâle ermiştir”²⁰¹ ifadelerini kullanırken, Abdulah b. el Mübarek de: “Resûlullah (s.a.s.) ın, halifelerin ve sahabe (r.a.)’nin zamanlarından sonra, Hârûnürreşîd zamanındaki kadar âlimin, Kur’an okuyanın, hayır işler için yarışanın ve haramlardan sakınanın çok olduğu bir devir görmedim.” demiştir.²⁰²

Hârûnürreşîd’in devleti, devletlerin en güzeli, en vakarlısı, en parlak olanı, en hayırlısı ve alan bakımından en genişlerindendi. Hârûnürreşîd, dünyanın büyük bir kısmına hükmetmiştir. Onun kapısında toplanmış olan âlimler, şairler, fakihler, kurrâ, kadılar, yazarlar, nedimler ve müzisyenler ondan başka hiçbir halifenin kapısında toplanmamıştı. Bunların her birine bolca ikramlarda bulunur ve onları yüceltirdi. Kendisi faziletli bir şâir, haber, eser ve şiir ravisiydi. Zevki selim ve meselelere karşı sağlam bir teşhis gücüne sahipti. Avam ve havas nezdinde heybetliydi.²⁰³ O, Abbâsî devletine en ihtişamlı dönemini yaşatmıştır.

Hârûnürreşîd zaman zaman kıyafet değiştirerek halkın toplumsal ve ahlaki durumunu incelemek için geceleri halkın içinde dolaşmıştır. Haksızlığa uğramış olanlara yardım etmiş ve onlara şefkatli davranmıştır. Onun zamanındaki refah; yaptırdığı camiler, okullar, hastaneler, kervansaraylar, yollar, köprüler ve kanallarla en iyi tanıklarını bulmuştur.²⁰⁴ Hârûnürreşîd’in halifelik dönemi tamamıyla hayır olarak nitelendirilmiş, sanki o günler güzellikte düğün günlerine benzetilmiştir.²⁰⁵

²⁰¹ ez-Zirikli, *el-A ‘lâm*, 8: 62.

²⁰² Ebû Muhammed ‘Abdullah b. Müslim İbn. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve’s-Siyâse* (Beyrût: Dâru’l-eḍvâ, 1990), 2: 212.

²⁰³ Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ İbnü’t-Tıktakâ, *el-Fahrî fî Âdâbi’s-Sultâniyye ve’d-Düveli’l-İslâmiyye* (Beyrût: Dâru Şâdir, ts.), 195-196.

²⁰⁴ Bahriye Üçok, *İslam Tarihi Emeviler- Abbasiler* (Ankara: Akara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 90.

²⁰⁵ es-Süyûtî, *Târîhu’l-Hulefa*, 459.

1.4.6. Vefatı

Bir rivayete göre 23 yıl 1 ay 16 gün, diğer bir rivayete göre ise 23 yıl 2 ay 18 halifelîği süren Hârûnürreşîd, Cürcân'da hastalığının artması üzerine Tûs şehrine geldikten sonra hicri 193 yılı 3 Cumâdelâhire de (24 Mart 809) kırk üç yaşında vefat etmiştir. Cenaze namazını oğlu Salih kıldırmıştır.²⁰⁶

Meşhur sufi olan Fudayl b. İyâz Hârûnürreşîd hakkında şunları ifade etmiştir: “Hiçbir kimsenin ölümü bana Hârûnürreşîd’inki kadar ağır olmaz. Allah’ın benim ömrümden alıp onun ömrüne katması hoşuma giderdi.” Fudayl’in bu sözü arkadaşlarına ağır gelmiş, memnun olmamışlardı. Hârûnürreşîd ölüp de arkasından fitneler ortaya çıktığında ve Me’mûn’nun Kur’ân mahlûk olduğu fikrini insanlara dayattığında, arkadaşları: “Şeyh ne konuştuğunu çok iyi biliyormuş” dediler.²⁰⁷

Dönemin şairlerinden olan Ebu Şîs de, Hârûnürreşîd’e şu ağıtı yazmıştır:²⁰⁸

عَرَبَتْ فِي الشَّرْقِ شَمْسٌ فَلَهَا عَيْنِي تَدْمَعُ
مَا رَأَيْتُ قَطُّ شَمْسًا عَرَبَتْ مِنْ حَيْثُ تَطْلُعُ

“Doğuda bir güneş battı. Onun için gözlerimden yaşlar akar.

Başka güneş görmedik, doğduğu yerden batan.”

Hârûnürreşîd’in vefatından sonra Allah’ın bir lütfu olarak Abbâsî halifelerinin hepsi kendi soyundan gelmiştir.²⁰⁹

1.4.7. Hârûnürreşîd Hakkında Bazı İddialar

Hârûnürreşîd’in hayatı bazı eserlerde gerçeği yansıtmayacak şekilde anlatılmıştır. Hârûnürreşîd özellikle gece eğlencelerine, kadına ve içkiye düşkün biri olarak gösterilmiştir. Bunlardan en çok yanlış bilgiyi masallaştırarak veren eser “Binbir Gece Masalları” adlı kitap olmuştur.

Binbir gece masallarının menşei, yazarı ve ne zaman yazıldığı öteden beri konu ile uğraşan âlimleri meşgul etmiş fakat henüz kesin bir sonuca varılamamıştır. Masallardan bir kısmının Arapça’ya, Farsça “Hezâr Efsâne” (bin masal) adlı bir

²⁰⁶ İbnü’l-Eşîr, *el Kâmil*, 5: 352-354.

²⁰⁷ İbnü’l-Eşîr, *el Kâmil*, 5: 358.

²⁰⁸ es-Süyûtî, *Târîhu’l-Hulefa*, 472.

²⁰⁹ es-Süyûtî, *Târîhu’l-Hulefa*, 464.

külliyyattan geçtiği tahmin edilmektedir. Ayrıca Mes'ûdî'nin *Mürûcû'z-zeheb* adlı eserinde, o tarihlerde Araplar arasında “bin gece” diye bilinen bir hikâyeye külliyyatının bulunduğu ve bu külliyyatın Araplar'a geçmiş birçok İran, Yunan, Hint eserleri gibi dışarıdan geldiği, Farsça aslının “Hezâr Efsâne” olduğu belirtilmiştir. Böylece eser Hint kaynaklı masallar, İran'dan gelen masallar, Hârûnürreşîd (786-809) devrine ait Bağdat menşeli masallar ve Fâtımîler ve Memlûkler devrinde Mısır'da külliyyata ilâve edilen masallar olmak üzere dört ana gruba ayırmak mümkündür. Bu masallar içerisinde akıl dışı olağanüstü maceralarla dolu hikâyeler mevcuttur.²¹⁰

Eserin Batı'da kazanmış olduğu şöhret, hayret edilecek derecededir. Nitekim Avrupa ve Amerika'da bu kitabın bulunmadığı özel kütüphane bile olmadığı söylenir.²¹¹

Binbir gece masallarında, uydurma hikâyelerden yola çıkarak bunların gerçekmiş gibi algı oluşturulması İslam tarihinin en büyük halifelerinden birine atılmış en çirkin iftiralardandır.

Tarihe mal olmuş birçok önemli şahsiyet gibi Hârûnürreşîd'inde hayatı hakkında birçok ihtilaflı bilgiler verilmiştir. Bazı tarihçiler Hârûnürreşîd'i överken bazı tarihçiler de kendisine yakışmayacak hikâyeye ve olayları gerçekmiş gibi göstererek hem halifenin şahsını hem de onun şahsında inandığı değerleri küçük düşürmeyi benimsemişlerdir. Bu tip itibar suikastçıları her devirde mevcuttur. Kişiler üzerine duyuma ve zanna dayalı bilgilerin kesin ve doğruymuş gibi paylaşılması bazı durumlarda kişilik haklarının ihlaline sebep olabileceğinden etik bir yol değildir. Hârûnürreşîd hakkında ki bazı iddialarda da İslam toplumu içerisindeki mezhepçi yaklaşımların etkisi büyük olmuştur. Bu dönemdeki Hz. Ali taraftarlarının siyasi bazı davranışlarına karşı alınan önlemler ve Hârûnürreşîd'in Bermekî ailesini cezalandırması eleştiriler arasındadır. Bermekî ailesi İranlı olması yönüyle özellikle İran asıllı tarihçiler tarafından kötülenmiştir.²¹²

Asmaî, Bermekîler'in İran'da ortaya çıkmış olan Mezdek inanç düşüncesini içlerinde devam ettirdiklerine dair şu beyitleri dikkat çekicidir:²¹³

²¹⁰ Veli Ulutürk, “Binbir Gece”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 180,181.

²¹¹ Hasan, *Târîhu'l- İslâm*, 2: 46.

²¹² Ebû Halîl, *Hârûnürreşîd*, 253.

²¹³ Ebû Halîl, *Hârûnürreşîd*, 244.

إِذَا ذُكِرَ الشِّرْكُ فِي مَجْلِسٍ أَنْارَتْ وُجُوهُ بَنِي بَرْمَكٍ
وَإِنْ ثَلَيْتَ عَنْدَهُمْ آيَةً أَتَوْا بِالْأَحَادِيثِ عَنْ مَزْدَكٍ

“Bir mecliste şirk zikredilince Bermekoğullarının yüzü ışıldar

Şayet yanlarında bir âyet okunursa Mezdek’in sözlerini söylerler.”

Hârûnürreşîd hakkında batılı bazı yazarlar da tarih ve roman adı altında Binbir Gece Masalları gerçekmiş gibi oradaki anlatılardan alıntılar yapmışlardır.

Hârûnürreşîd hakkında yanlış bilgiler içeren eserlerden biri İsfehâni’nin Eġânî adlı kitabıdır. Bu kitapta Hârûnürreşîd şair Ebû Nûvâs ile eğlence meclislerinde içki içen bir kişi gibi gösterilmiştir.²¹⁴ İsfehâni bu eserde rivayet metodunu (isnad zinciri) kullanmakla birlikte râvilerinin çoğu metrûk ve yalancılıkla itham edilen kişilerdir. Hakkında bilgi verdiği dönemleri ve özellikle tarihî şahsiyetleri, çok defa mevkileriyle bağdaşmayacak şekilde olumsuz yönleriyle ve mübalağalı bir üslûpla anlatmıştır. İsfehâni’nin aynı olayı değişik yerlerde, değişik ifadelerle ve başka başka kişilere nisbet etmesi, aynı şiiri değişik şairlere mal etmesi gibi hususlar onun titiz bir araştırmacı olmadığını göstermiştir. İsfehâni eserini tarihe ve tarihî olaylara ışık tutmak için yazmamış bilakis giriş kısmında kendisinin de belirttiği gibi maksadının okuyucuyu eğlendirmek olduğunu belirtmiştir.²¹⁵ Bu gibi sebeplerle İsfehâni bazı çevrelerce yalancılıkla itham edilmiştir.²¹⁶

Ahmed Emin’in (ö.1954) Hârûnürreşîd adlı eserinde de yanlış bilgilere rastlamaktayız. Kaynak olarak görüşlerinin çoğunu *el-Eġânî ve Binbir Gece Masalları* kitabından almıştır. O kitabında Hârûnürreşîd’in hayatını Bermekî felaketi, eğlence ve içki meclisleri gibi birtakım sebeplerle yermiştir. Bermekî felaketine, Bermekîlerin devlet içinde devlet olmaları, İslâma aykırı bazı düşünceleri yaymaya çalışmaları gibi tutum ve davranışları sebep olmuştur. İçki meclislerine gelince bu konunun doğru olduğunu sanmıyoruz. Böyle bir şeyi farzetsek dahi bunun Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf’un helâl gördüğü, tatlılığı kaybolmamış sarhoşluk vermeyen nebiz içeceği olduğunu söyleyebiliriz. O zamanının örfüne göre nebiz içmiş olabilir yoksa bu zamanın nebizi

²¹⁴ Ebû Halîl, *Hârûnürreşîd*, 204-205.

²¹⁵ Hulusi Kılıç, “Ebû’l-Ferec el-İsfahânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul TDV Yayınları, 1994), 10: 317.

²¹⁶ Ebû Halîl, *Hârûnürreşîd*, 210.

değil. İbn Haldûn'da onun içki içmediğini söylemiştir. Çünkü onun âlimlerle, evliyalarla, sohbet ettiğini, namazlarını ve ibadetlerinin koruduğunu, bir sene savaşa çıktığını bir senede haccettiğini söylemiştir.²¹⁷

Eğer Hârûnürreşîd içki içseydi etrafında sohbet ettiği Fudayl b. İyâz, Ebû Yûsuf, İmam Mâlik gibi âlimler ve evliyalar onu ikaz ederdi. Tam aksine onu bir kere bile bu konuda ikaz ettiklerine rastlamıyoruz. Onların nasihatleri daha çok Allah'a kavuşma, Allah'tan korkma, ölüm, ahiret, mülke karşı züht gibi konulardan oluşmuştur.²¹⁸

Neden Müslümanların meşhurları arasında iftiraların çoğu bizzat Hârûnürreşîd'e yöneltilmiştir? Şevki Ebû Halil'e (ö. 1941) göre üst düzey ilmi ilerleme, güç, kudret, izzet, hayır, refah, saadet ile dolu İslâm Arap medeniyetinin zirvesi Hârûnürreşîd döneminde ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır.²¹⁹

²¹⁷ Ebû Halîl, *Hârûnürreşîd*, 212-214.

²¹⁸ Ebû Halîl, *Hârûnürreşîd*, 215.

²¹⁹ Ebû Halîl, *Hârûnürreşîd*, 254-255.

İKİNCİ BÖLÜM

HÂRÛNÜRREŞİD'İN ŞAİRLİĞİ VE ÇEVRESİNDEKİ ŞAİRLER

Hârûnürreşîd öncelikle büyük bir devletin halifesiydi. Böyle bir devletin idaresi elbette ki yoğun bir meşguliyet gerektiriyordu. Buna rağmen şiire olan sevgisi, onu şiir söylemeye sevk etmişti. Elbette ki ömrünü şiire adanmış bir şair dememiz uygun olmaz. Bununla birlikte çocuk yaşta aldığı eğitimlerle ulaştığı ilmi ve kültürel seviyesi ve çevresindeki usta şairlerle yakın münasebeti onda şiir söyleyebilme kabiliyetini doğurmuştur. Hârûnürreşîd birçok türde şiire yer vermiş olmakla birlikte daha çok gazel tarzı şiirler yazmıştır.

Çalışmamızın bu bölümünde Hârûnürreşîd'in şairliğini daha iyi anlayabilmemiz için S'adî Dannâvî'nin Arap edebiyatı tarihi kitaplarından toplayarak bir araya getirdiği “*Dîvân-u Hârûnürreşîd*” adlı kitabındaki şiirleri muhteva, biçim ve üslup özellikleri yönüyle değerlendirilmiştir. 1998 yılında Beyrut'ta Dâru Sâder yayınevi tarafından birinci baskısı yapılmış olan bu eser 286 sayfadan oluşmuştur. Kitabın birinci bölümünde Hârûnürreşîd'in hayatı verilmiştir. İkinci bölümünde Hârûnürreşîd'in ت - ب harflerinden oluşan şiirleri ve bu şiirlere ait bazı açıklamalar yapılmıştır. Üçüncü bölümünde ise on dört fâsıla halinde Hârûnürreşîd'in edebi hayatı işlenmiştir. Son olarak Hârûnürreşîd'in şiiri sevmesinde ve yazmasında etkili olması muhtemel çevresindeki meşhur şairler verilmiştir.

2.1.Hârûnürreşîd'in Şiirlerinde Muhteva

2.1.1. Gazel

Hârûnürreşîd, dönemin en güçlü devletine sahip olması ve tebaasının kendi emrinde olduğu halde sevdiği kişinin etkisi altında kalmasının güç ve şaşılacak bir

²²⁰ Kafiye düzeninde tekrarlanan son sahih harf.

durum olduğunu söylemekle birlikte kendisine yapacağı eziyeti hoş görebilecek oranda ona bağlandığını gazel içerikli şu şiirinde itiraf etmiştir:²²¹

أَمَّا يَكْفِيكَ أَنَّكَ تَمْلِكُنِي وَأَنَّ النَّاسَ كُلَّهُمْ عِبْدِي
وَأَنَّكَ لَوْ قَطَعْتَ يَدِي وَرَجْلِي لَقُلْتُ مِنْ هَوَى أَحْسَنَتْ زِيْدِي

“Bana sahip olman ve tüm insanların benim kullarım olması sana zor gelmiyor mu?

Sen elimi ayağımı kessen tutkumdan iyi yaptın daha fazla yap derim.”

Hârûnürreşîd başka bir gazel içerikli şiirinde ise sevdiği kişi hakkında şöyle haber vermiştir:²²²

أَهْدَى الْحَبِيبُ مَعَ الْجَنُوبِ سَلَامَهُ فَارْدُهُ عَلَيْهِ مِنَ الشِّمَالِ سَلَامَا
وَاعْرِفْ بِقَلْبِكَ مَا تَضَمَّنَ قَلْبُهُ وَتَدَاوَلَا بِهَوَاكُمَا الْأَيَامَا
فَإِذَا بَكَيْتَ لَهُ فَأَيِّقَنَّ أَنَّهُ سَيُفِيضُ مِنْهُ لِلْدُمُوعِ سَجَامَا
فَاحْبِسْ دُمُوعَكَ رَحْمَةً بِدُمُوعِهِ إِنْ كُنْتَ تَحْفَظُ أَوْ تَحُوطُ ذَمَامَا

“Sevgili, güney ile selamı ihsan etti, öyleyse sende ona kuzeyden selam ver.

Kalbinle onun kalbindekini bil ve aşkınızı günlere dolaştırın paylaşırın.

Onun için ağlarsan, ondan da sicim gibi gözyaşı döküleceğinden emin ol.

Eğer ahdini koruyorsan gözyaşlarını onun gözyaşlarına merhamet olarak tut.”

Hârûnürreşîd’in başka bir gazel içerikli şiiri ise şöyledir:²²³

صَيَّرَنِي الْحُبُّ إِلَى مَا تَرَى أَنَحِلَ جَسْمِي وَلِقَلْبِي كَوَى
قَدْ كَتَبَ الْحُبُّ عَلَى جَبْهَتِي هَذَا قَتِيلٌ فِي سَبِيلِ الْهَوَى

“Aşk beni gördüğün bu hale soktu, bedenimi zayıflattı kalbimi yaktı.

Aşk alnıma bu aşk yolunda öldürülendir yazdı.”

²²¹ Hârûnürreşîd, *Dîvânü Hârûnürreşîd*, haz. Sa‘dî Dânnâvî (Beyrût: Dâru Şâder, 1998.), 31.

²²² Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 43.

²²³ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 50.

Aşağıdaki beyitlerde Hârûnürreşîd gönlünü çalan üç cariyeye kızdan bahsetmektedir. Herkese sözü geçerken onlara söz geçiremediği gibi kendisi adeta onların esiri olduğunu söylemekte ve buna hayret etmektedir. Hârûnürreşîd aşkın gücünün kendisinin sahip olduğu otoriteden daha güçlü olduğunu şu şiirinde ifade etmekten kaçınmamıştır:²²⁴

مَلِكُ الثَّلَاثِ الْآنَسَاتِ عِنَانِي وَحَلَّلَنْ مِنْ قَلْبِي بِكُلِّ مَكَانٍ
مَا لِي تَطَاوَعُنِي الْبَرِّيَّةُ كُلُّهَا وَأَطِيعُهُنَّ وَهْنٌ فِي عَصِيَانِي
مَا ذَاكَ إِلَّا أَنَّ سُلْطَانَ الْهَوَى وَبِهِ عَزَزَنْ أَعَزُّ مِنْ سُلْطَانِي

“Güzel üç kız dizginimi ele geçirdi, kalbimin her yerine yerleştiler.

Herkes benim için boyun eğiyorken bana ne oluyor ki onlar bana isyan ediyor, bense onlara itaat ediyorum.

Bu aşkın gücü ki onunla benim otoritemden daha güçlüler.”

Hârûnürreşîd, Türk asıllı cariyeye olan Mâride bint Şebîb’i (8. Abbâsî halifesi Ebû İshak Muhammed el-Mu‘tasım’ın annesi) satın almış ve ona aşırı derecede sevgiyle bağlanmış. Hârûnürreşîd çok sevdiği Maride’den bir şiirinde şöyle bahsetmiştir:²²⁵

وَتَنَالُ مِنْكَ بِحَدِّ مُقْلَتِهَا مَا لَا يَنَالُ بِحَدِّهِ النَّصْلُ
شَعَلْتِكَ وَهِيَ لِكُلِّ ذِي بَصَرٍ لَاقَى مُحَاسِنَ وَجْهِهَا شُغْلُ
فَلِقَلْبِهَا جَلَمٌ يُبَاعِدُهَا عَنْ ذِي الْهَوَى وَلِطَرْفِهَا جَهْلُ
وَإِذَا نَظَرْتُ إِلَى مُحَاسِنِهَا فَلِكُلِّ مَوْضِعٍ نَظْرَةٌ قَتْلُ
وَلَوْجْهِهَا مِنْ وَجْهِهَا قَمَرٌ وَلَعَيْنِهَا مِنْ عَيْنِهَا كُحْلُ

“Mızrak ucuyla alamadığını göz ucuyla senden alır.

Seni ve onun yüzündeki güzellikleri gören herkesi meşgul etti.

Kalbinde onu âşıktan uzaklaştıran bir akıl, bakışında cahillik var.

Güzelliklerine bakacak olursan, her baktığın yer seni öldürür.

²²⁴ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 48.

²²⁵ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 41.

Ve yüzünde bir ay, gözlerinde şifa olan sürme var.”

Hârûnürreşîd aşağıdaki şiirinde de duyduğu aşkı gizlemek istemekte ancak gözyaşlarından dolayı bir türlü gizleyemediğini belirtmektedir:²²⁶

لِسَانِي كَتَوُّمٌ لِأَسْرَارِهِمْ وَدَمْعِي بِسِرِّي نَمُوْمٌ مُذِيعٌ
فَلَوْلَا دَمْعِي كَتَمْتُ الْهَوَى وَلَوْلَا الْهَوَى لَمْ يَكُنْ لِي دَمْعٌ

“Onların sırlarına dilim ketumdur, gözyaşımın sırrımı yayar.

Gözyaşlarım olmasa aşkı gizlerdim, aşkı da olmasa gözyaşlarım olmazdı.”

Hârûnürreşîd aşağıdaki şiirinde de Sihr, Diyâ ve Hunus isimli cariyelerinin sevgisine karşılık verdiğini, kalben birbirlerine bağlandıklarını aynı zamanda bu sevginin de geçici olmadığını söylemekte, kalpte yer edinmenin ise en değerli bir durum olduğunu ifade etmektedir:²²⁷

ثَلَاثٌ قَدْ حَلَّلْنَ حِمَى فُؤَادِي وَيُعْطَيْنَ الرِّغَائِبَ مِنْ وَدَادِي
نَظَمْتُ خِيَاطَهُنَّ بِخَيْطِ قَلْبِي فَهِنَّ قَرَابَتِي حَتَّى التَّنَادِي
فَمَنْ يَكُ حَلًّا مِنْ قَلْبٍ مَحَلًّا فَهِنَّ مَعَ النِّوَاطِرِ وَالسَّوَادِ

“Üçü kalbimin kilidini çözdü ve sevgime cevap veriyorlar

Kalplerini kalbimle bağladım, onlar kıyamete kadar yakınlarım

O halde kim bir kalpte yer edinirse, onlar gözbebeğidir.”

Hârûnürreşîd şu şiirinde de Sihr, Diyâ ve Hunus isimli cariyelerin karakterlerini, isimlerinin anlamlarında olduğu gibi Sihr’in (büyüleyici), Diyâ’nın (ışık) ve Hunus’un (naz) anlamlarıyla uyumlu olduğunu vurgulamıştır. Bunula birlikte Sihr’e olan sevgisinin ve tutkusunun ise kalbinde diğer ikisinden daha çok yer kapladığını ifade etmekten çekinmemiştir:²²⁸

إِنَّ سِحْرًا وَضِيَاءً وَخُنْتُ هُنَّ سِحْرٌ وَضِيَاءٌ وَخُنْتُ

²²⁶ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 34.

²²⁷ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 31.

²²⁸ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 27.

أَخَذْتُ سِحْرَ وَلَا ذَنْبَ لَهَا ثُلْثِي قَلْبِي وَتَرَبَّاهَا الثُّلُثُ

“Sihr, Diyâ ve Hunus, onlar sihirdir, ışıktır ve nazdır.

Sihr’in günahı yok kalbimin üçte ikisini kendisi, akranları ise üçte birini aldı.”

Hârûnürreşîd bir başka gazel içerikli şiirinde ise duygularını şöyle dile getirmiştir:²²⁹

إِنِّي وَرَعْتُ حَيِّي طَائِعَا بَيْنَ شَجْوٍ وَضِيَاءٍ وَخُنْتُ
يَتَنَزَعْنَ الْهَوَى مِنْ ذِي هَوَى آمَنَاتٍ عُقْدَةً لَا تُنْتَكُثُ
وَإِذَا شَجْوٌ أَتَتْ زَائِرَةً كَشَفْتُ عَنِّْي شَجْوُ كُلِّ بَتِّ

“Aşkımı isteyerek Şecv, Ziya ve Hunus arasında böldüm.

Kör düğüm olmuş bir aşk sahibinden aşkı çekişiyorlar

Şecv misafir olarak geldiğinde bütün kederlerimi benden kaldırdı.”

Hârûnürreşîd Rakka’ya gitiğinde Bağdat’a ve orada bıraktığı sevdiklerine özlemini aşağıdaki şiir ile ifade etmiştir:²³⁰

سَلَامٌ عَلَى النَّازِحِ الْمُعْتَرِبِ تَحِيَّةَ صَبٍّ بِهِ مُكْتَنِبِ
غَزَالٌ مَرَاتِعُهُ بِالْبَلِيخِ إِلَى دِيرِ زَكَّى فَجَسْرِ الْحَشَبِ
أَيَّامٌ أَعَانَ عَلَى نَفْسِهِ بِتَخْلِيفِهِ طَائِعاً مَنْ أَحَبَّ
سَأْسُتُرُ وَالسَّتْرُ مِنْ شِيَمَتِي هَوَى مَنْ أَحَبُّ بِمَنْ لَا أَحَبَّ

“Uzak düşmüş gurbetçiye selam olsun, üzüntülü bir âşık selamıyla.

Belîh’ten Zekkâ manastırına ve ahşab köprüye kadar otlakları olan bir ceylan.

Ey sevdiğini istiyerek geride bırakıp kendi aleyhine yardım eden,

Sevdiğim kişiye olan sevgimi sevmediğimle örteceğim, örtmek benim ahlakımdandır.”

²²⁹ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 27.

²³⁰ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 21.

Şu şiiri Hârûnürreşîd sevdiği bir cariyesine yazmış fakat onun kendisine kızdığından ve devamlı aksî davranmasından yakınmıştır:²³¹

إِنَّ التِّي عَذَّبْتَ نَفْسِي بِمَا قَدَرْتُ كُلَّ الْعَذَابِ فَمَا أَبْقَيْتُ وَلَا تَرَكْتُ
مَا رَحُّتُهَا فَبَكَتْ وَاسْتَعْبَرْتُ جَزَعاً عَنِّي فَلَمَّا رَأَيْتَنِي بَاكِياً ضَحِكْتُ
فَعُدْتُ أَضْحَكُ مَسْروراً بِضُحْكِيهِ حَتَّى إِذَا مَا رَأَيْتَنِي ضَاكِهاً فَبَكَتْ
تَبْغِي خِلَافَتِي كَمَا حَبَّتْ بِرَاكِبِهَا يَوْماً قُلُوصٌ فَلَمَّا حَثَّهَا بَرَكَتْ
أَلَيْسَ مِنْ عَجَبٍ بَلْ زَادَنِي عَجَباً مَمْلُوكَةً مَلَكْتُ مِنْ بَعْدِهَا مُلَكْتُ
كَأَنَّهَا دُرَّةٌ قَدْ كُنْتُ أَذْخَرُهَا لِيَوْمٍ عُسْرٍ فَلَمَّا رُمْتُهَا هَلَكْتُ

“Elinden geldiğince bana her türlü eziyeti eden ne bıraktı ne de terk etti.

Onunla şaka yaptım, benden kaygılanarak ağladı ne zaman ki benim ağladığımı görünce güldü.

Gülüştüne ben de sevinçten gülmüştüm ki, benim güldüğümü görünce yeniden ağladı.

Benim aksime iş yapıyor, ne zaman onu teşvik etse dizüstü çöküp kalan binicisinin aksine davranan huysuz deve gibi.

Bu hayret verici değil mi bilakis benim hayretimi artırdı. Köle edinildikten sonra köle eden bir köle!

Sanki o zor bir gün için sakladığım bir inciymiş gibiydi, ona ihtiyacım olunca yok oldu.”

Hârûnürreşîd’in sevdiği kadından ayrı düşmesinden kaynaklanan aşk acısını dile getirdiği bir şiirinde ise şöyle yakınmıştır:²³²

قَدْ تَخَوَّفْتُ أَنْ أَمُوتَ مِنَ الْوَجْهِ دَوْلَمَ يَذَرُ مَنْ هَوَيْتُ بِمَا بِي
يَا كِتَابِي فَافْرَ السَّلَامَ عَلَى مَنْ لَا أُسَمِّي وَقُلْ لَهُ يَا كِتَابِي
إِنْ كَمَّأَ إِلَيْكَ قَدْ بَعَثْتَنِي فِي شَقَاءٍ مُوَاصِلٍ وَعَذَابٍ

²³¹ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 26.

²³² Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 23-24.

“Tutkudan öleceğimden korktum. Sevdiğimin bana olandan haberi yok.

Ey mektubum, adını vermediğim kişiye selam söyle. Ona de ki:

Beni sürekli eziyet içinde yaşayan bir el gönderdi.”

2.1.2. Risa’

Hârûnürreşîd’in risa’ (mersiye) tarzında yazdığı şiirlerden bazıları es-Sûlî’nin kitabında yer alan cariyesi Heylâne’ye yazdığı şiirlerdir. Hârûnürreşîd’in üç sene beraber yaşadığı cariyesi Heylâne’nin vefatına olan üzüntüsünü dile getirdiği şiir şu şekildedir:²³³

قاسيتُ أوجاعاً وأحزاناً لَمَّا اسْتَحْصَ الموتُ هيلاناً
فارقْتُ عَيْشِي حِينَ فارقْتُهَا فَمَا أُبَالِي كَيْفَ مَا كَانَا
كَأَنْتَ هِيَ الدُّنْيَا فَلَمَّا تَوَتَّ فِي قَبْرِهَا فَارَقْتُ دِيَانَا
قَدْ كُتِرَ النَّاسُ وَلَكِنِّي لَسْتُ أَرَى بَعْدَكَ إِنْسَانَا
وَاللَّهِ لَا أُنْسَاكَ مَا حَرَّكَتُ رِيحُ بَأَعْلَى نَجْدِ أَغْصَانَا

“Ölüm Heylâne’yi seçtiğinde hüznün ve acılar çektim.

Ondan ayrıldığımda hayatımdan ayrıldım. Artık ne olursa umursamıyorum.

O dünya idi, kabre yerleştiğinde dünyadan ayrıldım.

İnsanlar çoğaldı ama ben senden sonra herhangi bir insan göremez oldum.

Vallahi rüzgâr Necd’in en yüksek yerlerindeki dalları hareket ettirdiği müddetçe seni asla unutmayacağım.”

Hârûnürreşîd’in Heylâne için söylediği bir diğer şiiri:²³⁴

قَدْ قُلْتُ لِمَا ضَمَّنوكِ التَّرَى وَجَالَتْ الْحَسْرَةُ فِي صَدْرِي
أَذْهَبَ فَلَا وَاللَّهِ لَا سَرَنِي بَعْدَكَ شَيْءٌ آخَرَ الدَّهْرِ

“Yer seni içine aldığında ayrılık acısı gönlüme düştü.

²³³ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 46.

²³⁴ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 33.

Git, hayır, Allah'a yemin ederim ki, senden sonra ebede kadar hiçbir şey beni mutlu etmeyecek.”

Yine Hârûnürreşîd'in Heylâne için söylediği başka bir şiiri:²³⁵

أُفٍّ لِلدُّنْيَا وَلِلزِّي نَـفْسٍ فِيهِمَا وَالْإِنَاثِ
إِذْ حَثَا التُّرْبَ عَلَى هَيْلَا نَ فِي الْحُفْرَةِ حَاثِ
فَلَهَا تَبْكِي الْبَوَاكِي وَلَهَا تَشْجِي الْمَرَاثِي
خَلَفْتَ سَقَمًا طَوِيلًا جَعَلْتَ ذَاكَ ثَرَاثِي

“Of! Dünya, onun süsü ve kadınlara.

Kabirci Heyelan’a toprak saçtığında,

Ona ağıtlar yakılıyor, mersiyeler söyleniyordu.

O ise bana uzun bir hastalık bıraktı ve bunu mirasım yaptı.”

Hârûnürreşîd'in Bermeki felaketinin ardından kaleme aldığı şu şiir de mersiye tarzında yazılmıştır:²³⁶

إِنْ اسْتَهَانَتْهَا إِذَا وَقَعَتْ لَبِقْدَرٍ مَا تَعْلُو بِهِ رُتْبُهُ
وَإِذَا بَدَتْ لِلنَّمْلِ أَجْنَحَةٌ حَتَّى يَطِيرَ فَقَدْ دَنَا عَطْبُهُ

“Saygısızlığı, rütbeleri yükseldiği ölçüde arttı.

Karınca taki uçmaya kanatları çıkınca, işte o zaman helaki yaklaştı.”

2.1.3. Medih

Hârûnürreşîd oğlu Muhammed'e yazdığı şu şiir medih tarzıyla yazılmıştır:²³⁷

وَلِي وَلَدٌ لَمْ أَصِهِ مُذْ وَلَدْتُهُ وَلَا شَكَّ فِي بَرِّي بِهِ مُذْ تَرَعَرَعَا
تَحَيَّرْتُهُ لِلْمُلْكِ قَبْلَ فِطَامِهِ وَأَقْطَعْتُهُ الدُّنْيَا فُطِيمًا وَمُرْضَعَا
فَلَا الْمُلْكَ يَخْلُو بَاغُهُ مِنْ مُحَمَّدٍ وَلَا هُوَ مِنْهُ بَلْ هَا هَكَذَا مَعَا

²³⁵ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 28.

²³⁶ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 22.

²³⁷ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 34.

“Doğduğundan beri isyan etmediğim bir oğlum var ve büyüdüğünden beri ona itaatkârim.

Onu sütten kesilmeden önce hükümdarlık için seçtim. Sütten kesilmişken de ve emzikliyen de dünyayı ona verdim.

Mülk Muhammed'den ayrılmadı O da mülkten, ikisi beraber oldular.”

Hârûnürreşîd, vezirleriyle birbirlerine karşılıklı şiirler gönderirlerdi. Cafer b. Yahya'ya gönderdiği medih tarzındaki bu şiir onlardan biridir.²³⁸

سَلْ عَنِ الصَّارِمِ ابْنَ يَحْيَى راحلاً نَحُونَا مِنَ النَّهْرَانِ
لِيَصُونَنَّ الْمَدَامَ سُهْداً وَيَعُشَى الهَجَرَ بَيْنَ الْأَصْوَاتِ وَالْعِيدَانِ
فَأَتَيْنَا نَصْطَبُحَ وَنَلْتَذُّ جَمِيعاً لثَلَاثٍ بَقِيْنَ مِنْ شَعْبَانِ

“Nehrevân'dan bize gelen cesur ibn Yahya'dan sor.

Sesler ve udlar arasında gece gündüz uykusuzluğumuzu sarsın.

Bize gel sabaha kadar yiyelim içelim lezzet alalım Şaban'dan kalan üç günde.”

Kadı EbuYûsuf, Hârûnürreşîd'in yanında önemli bir yere sahipti. Onu birgün yanına çağırmişti, EbuYûsuf üzerinde çizgili bir elbise olduğu halde geldi. Hârûnürreşîd onu aşağıda geçen beyitle karşıladı:²³⁹

جَاءَتْ بِهِ مُعْتَجِراً بِبُرْدِهِ سَفُوءاً تَرَضَّى بِنَسِيجِ وَحْدِهِ

“Bineği onu elbisesine bürünmüş olarak getirdi. Onun eşsiz kişiliğinden memnun olarak.”

2.1.4. Hicâ

Hârûnürreşîd'in yazdığı şiir örneklerinden biri de hicâ (hiciv) dir. Hârûnürreşîd döneminde Bermekoğulları elde ettikleri güç ve itibarı Abbâsîler yardımıyla kazandıklarını unutarak onlarla yarışa kalkışmışlardı. Bu durumu farkedenden Hârûnürreşîd onları cezalandırmış ve aşağıdaki hiciv içerikli şiirleri söylemiştir.²⁴⁰

²³⁸ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 49.

²³⁹ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 31.

²⁴⁰ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 47.

مَا يَعْجَبُ الْعَالَمُ مِنْ جَعْفَرٍ مَا عَايَنُوهُ فَبِنَا كَانَا
مَنْ جَعْفَرٌ أَوْ مِنْ أَبَوُهُ وَمَنْ كَانَتْ بَنُو بَرْمَكٍ لَوْلَانَا

“Dünya Ca’fer den dolayı neye şaşırıyor, onda gördükleri bizimle var oldu.

Ca’fer’de kimmiş? Babası kim? Bermekoğulları²⁴¹ kim? Biz olmasa idik.”

Hârûnürreşîd, Bermek ailesinden olan Cafer’in çekinmeden yaptığı hatalar neticesinde helake maruz kaldığını, göz göre göre kendi felaketini kendisinin hazırladığını şu şiirinde ifade etmiştir:²⁴²

لَوْ أَنَّ جَعْفَرَ هَابَ أَسْبَابَ الرَّدَى لَنَجَا بِمُهْجَتِهِ طِمْرٌ مُلَجَمٌ
وَلَكَانَ مِنْ حَذَرِ الْمُتُونِ بَحِثٌ لَا يَسْمُو إِلَيْهِ بِهِ الْعِقَابُ الْقَشَعَمُ
لَكِنَّهُ لَمَّا تَقَارَبَ وَقْتُهِ لَمْ يَدْفَعْ الْحَدَثَانِ عَنْهُ مُنَجِّمٌ
فَلْيُبْطِلِ الْعُلَمَاءُ عِلْمَ مُجُومِهِمْ بَعْدَ ابْنِ يَحْيَى الْبَرْمَكِيِّ لِيَعْلَمُوا

“Şayet Cafer helakinden korksaydı, gem vurulmuş soylu bir at onun canını kurtarırdı.

Ölümden sakınsaydı iri kartal ona ulaşıp öldüremezdi.

Fakat vakti yaklaştığında, müneccimde ondan felaketleri önleyemedi.

Öyleyse, İbn Yahya el-Bermekî’den sonra âlimler nücûm ilmini geçersiz kılsın.”

Kaynaklarda belirtildiğine göre bir gün şarkı söyleyen bir cariye dil bilgisi kurallarına aykırı düşen bir hatası sebebiyle Me’mûn tarafından rencide edilmişti. Cariyenin utancından rengi değişince Hârûnürreşîd onu uyarmış ve bu davranışının

²⁴¹ Bermekîler, Abbasi Devletinde devlet yönetiminde üst düzey görevler almış büyük bir ailedir. Ailenin atası olan Bermek Afganistan’ın Belh yakınlarındaki Nevbahar Budist Tapınağı’nın rahibi olduğu rivayet edilir. Bermek’in Müslüman olan oğlu Halid, Ebu Müslim Horasani’nin maiyetinde bulunup, Abbasi Devletinin kurulmasında büyük gayret göstermiştir. Abbasi halifesi Ebü’l-Abbas-es-Seffah, Halid’i; özel kâtipliğe, Divânü’l-harâc (Vergi Dairesi) ve Diivânü’l- cünd (Ordu Dairesi) başına getirmiştir. Taberistan ve Fars valilikleri yapmıştır. Hâlid b. Bermek’in oğlu olan Yahyâ b. Hâlid, Abbâsî sarayında iyi bir eğitim görmüştür. Mansûr zamanında Azerbaycan valiliği yapan Yahyâyı, Halife Mehdi oğlu Hârûnürreşîd’in yetiştirilmesinde görevlendirmiştir. Hârûnürreşîd’in halifelğinde de vezirlik görevini yürütmüştür. Yahyâ’nın oğulları Fazl; Cibâl, Azerbaycan, Taberistan ve Horasan valiliklerinde bulunmuştur. Cafer ise; halife ile birlikte ilmi ve edebi sohbetlerde bulunmuş, berîd teşkilâtı darphâne ve tîrâz atölyelerini idare ediyordu aynı zamanda batı eyaletlerinin valiliğinede tayin edilmişti. Bermeki ailesinden Yahyâ’nın oğlu Cafer idam edilirken Yahyâ gözaltına alındı ve diğer oğulları hapsedildi. (Nahide Bozkurt, *Abbâsiler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, 53-54.)

²⁴² Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 45.

yanlış olduğunu her şeyin kurallardan ibaret olmadığını, edebin daha önemli olduğunu belirtmiş mutlu geçirilen bir vakitte bir cariyenin söylediği sözlerde dil kuralları aramanın manasız, yersiz, doğru bir amaca hizmet etmeyeceği için hoş olmadığını şu şiiriyle vurgulamıştır:²⁴³

يا أَخِذَ اللَّحْنَ عَلَى ال قَيْنَةَ عِنْدَ الطَّرِبِ
ثُرِيدُ أَنْ تُفْهِمَهَا حَدَّ لُغَاتِ الْعَرَبِ
أُقْسِمُ بِاللَّهِ وَمَا سَطَرَ أَهْلُ الْكُتُبِ
لَلْكَلْبِ خَيْرُ أَدَبًا مِنْ بَعْضِ أَهْلِ الْأَدَبِ

“Ey neşe anında şarkıcıyı kınayan

Ona Arap dilinin sınırlarını anlatmak istiyorsun

Allah’a ve kitap ehline yazılanlara yemin ederim ki

Bazı edebiyat ehlinde edeben köpek daha hayırlıdır.”

2.1.5. Fahr

Hârûnürreşîd’in yazmış olduğu şu şiir fahr tarzında yazılmıştır:²⁴⁴

مَا الْفَخْرُ إِلَّاءِ إِمَامُ النَّاسِ كُلِّهِمْ فَخْرِي بِنَفْسِي وَأَبَائِي مِنَ اللَّفْفِ
وَالْعَقْلُ وَالْفَضْلُ فِي جَدِّي وَفِي نَطْقِي وَمَا تَكَامَلَ فِي خُلُقِي مِنَ الشَّرَفِ

“Övünme değil, ben bütün insanların imamıyım. Kendim ve atalarım la gurur duyuyorum.

Akıl ile fazilet, şan ve konuşmamdadır ve tamamlanmış olan ahlakımdadır gururum.”

2.1.6. Hikmet

Hârûnürreşîd hikmet tarzı şiirler de yazmıştır. Mesela Asmaî ile sohbet ettikleri bir gece onu çok endişeli bulmuş ve ona hikmet içerikli şu şiiri söylemiştir:²⁴⁵

²⁴³ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 24-25.

²⁴⁴ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 37.

²⁴⁵ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 44.

قَلِّدْ أُمُورَ عِبَادِ اللَّهِ ذَا ثِقَةٍ مُوَحِّدَ الرَّأْيِ لَا نِكْسَ وَلَا بَرَمٍ
وَاتْرِكْ مَقَالَةَ أَقْوَامٍ ذَوِي حَطَلٍ لَا يَفْهَمُونَ إِذَا مَا مَعَشَرَ فْهَمُوا

“Allah’ın güvenilir kullarının işlerini taklit et. Görüş birliği ne yıkılır ne de bükülür.

Anlayışları olmayan insanların saçma sözlerini terk et insanlar anlasa da onlar anlamazlar.”

Hârûnürreşîd’in aşağıdaki şiirinde de hikmet içerikli nasihatini görmekteyiz. Hârûnürreşîd, şair ve mütercim olan Sehl b. Hârûn’u bir elçiyle yanına getirtmiş ve ona “Nimetime nankörlük eden, irademe, rızama karşı çıkana cezam çabuklaşır.” demiştir. Cafer b. Yahyâ’nın yanlış davranışlarından dolayı öldürülüp asıldığı yeri işaret ederek yergi, nasihat ve hikmet içerikli şu beyiti söylemiştir:²⁴⁶

مَنْ لَمْ يُؤَدِّبْهُ الْجَمِيلُ فَفِي عُقُوبَتِهِ صَلَاحُهُ

“Güzelliğin terbiye etmediği kişinin ıslahı cezalandırılmasındadır.”

Hârûnürreşîd cariyeden olma oğlu Memûn’u halifelige daha liyakatli görerek kendinden sonra halifelige geçirmek istemiştir. Abbâsî soyundan olan eşi Zübeyde ise kendi çocuğu olan Emin’nin halife olmasını istemiş ve aile çevresiyle birlikte baskı yapmıştır. Hârûnürreşîd baskılar sonucu istemese de oğlu Emin’i halife olarak atamıştı. Hârûnürreşîd’in korktuğu olmuş kardeşler arasında taht savaşı çıkmıştı. İşte aşağıdaki şiiri de bu konu ile ilgili söylenmiştir:²⁴⁷

لَقَدْ بَانَ وَجْهُ الرَّأْيِ لِي غَيْرَ أَنَّنِي غُلِبْتُ عَلَى الْأَمْرِ الَّذِي كَانَ أَحْزَمًا
فَكَيْفَ يُرَدُّ الدَّرُّ فِي الضَّرِّعِ بَعْدَمَا تَوَزَّعَ حَتَّى صَارَ نَهْبًا مُقَسَّمًا
أَخَافُ التَّوَاءَ الْأَمْرَ بَعْدَ انْصِدَاعِهِ وَأَنْ يُنْقَضَ الْأَمْرُ الَّذِي كَانَ أُبْرَمًا

“Görüşün rengi bana belli oldu, fakat ben kesin olan bu meseleden yüz çevirdim,

O hâlde, gasbedilip dağıtıldıktan sonra, süt memeye nasıl geri döner?

²⁴⁶ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 29.

²⁴⁷ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 42.

Bu iş adaletle halledilmişken meselenin karışacağından, sağlam işin bozulacağından korkuyorum.”

2.1.7. Firâk

Hârûnürreşîd’in firâk tarzı yazdığı şiire örnek olarak, Cafer’i öldürtüp başını köprüye astırdıktan sonra ona bakıp, düşüncelere dalarak söylediği şu şiiri gösterebiliriz.²⁴⁸

تَقَاضَاكَ دَهْرُكَ مَا أَسْلَفَا وَكَدَّرَ عَيْشَكَ بَعْدَ الصَّفَا
فَلَا تَعْجَبَنَّ فَإِنَّ الزَّمَانَ رَهِيْنٌ بِتَفْرِيقِ مَا أَلْفَا

“Zaman sana verdiğini geri aldı ve sefadadan sonra hayatına sıkıntı verdi.

O halde şaşırmayın, çünkü zaman bir araya getirdiği şeyleri ayırır.”

2.1.8. Nefsini Kınama

Hârûnürreşîd’in ilk şiirini halife olduğunda hacca gittiği sene yazdığı söylenir. Hârûnürreşîd hac esnasında bir eve girer ve daha önceden duvarda şu beyitin yazılmış olduğunu görür.²⁴⁹

أَلَا يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَمَا تَرَى فَدَيْتُكَ هُجْرَانَ الْحَبِيبِ كَبِيرَا

“Ey Müminlerin Emiri, sana kurban olayım sevgiliyi terk etmek için verdiğin karşılığın büyük olduğunu görmüyor musun?”

Hârûnürreşîd bir divit isteyip onun altına nefsi kınamaya örnek gösterilebilecek şu beyiti kendi yazısıyla yazar.²⁵⁰

بَلَىٰ وَالهْدَايَا الْمَشْعَرَاتِ وَمَا مَشَى بِمَكَّةَ مَرْفُوعُ الْأَظْلَىٰ حَسِيرَا

“Evet, kesilen kurbanlıklar ve Mekke’de yürüyenler adıyla ki gördüm.”

Hârûnürreşîd şu beyitinde de nefsin isteklerinin bitmediğini ümitsizlik ve arzular arasında acı çektiğini ifade etmiştir.²⁵¹

²⁴⁸ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 36.

²⁴⁹ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 32.

²⁵⁰ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 32.

²⁵¹ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 35.

النَّفْسُ تَطْمَعُ وَالْأَسْبَابُ عَاجِزَةٌ وَالنَّفْسُ تَهْلِكُ بَيْنَ الْيَأْسِ وَالطَّمَعِ

“Nefis istiyor, sebepler aciz. Kişi ümitsizlik ve arzuları arasında helak oluyor.”

2.2. Hârûnürreşîd’in Şiirlerinde Biçim

Hârûnürreşîd ’in şiirleri biçim açısından incelenirken şiirlerin uzunluk ve kısalık, vezin ve kafiye açısından değerlendirilerek şiirlerinde kullandığı bahirler örnekleriyle birlikte verilecektir.

2.2.1. Uzunluk Bakımından Şiirleri

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hârûnürreşîd ’in kırk beş şiiri bulunmaktadır. Şiirlerinin en kisasının bir, en uzununun altı beyit olduğu ve genel olarak kısa şiirleri tercih ettiği görülmektedir.

Sözün uzun ya da kısa olmasının, şiirin edebî kalitesini etkileyip etkilemediği hakkında edebiyatçıların farklı görüşleri bulunmaktadır. Bazıları şiirin gereksiz yere uzatılmamasını savunarak kısa şiirin kulakta yer etmesinin ve dilden dile dolaşmasının daha kolay olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca şiir incelemeleri üzerine yazılan kaynaklarda, şiirde gereksiz bilgilerin olmamasına dair görüşler nakledilerek, kısa ve öz sözün uzun sözden daha iyi olduğu vurgusu yapılmıştır.²⁵² Genel kanaat şiirin mukteza-ı hâle uygun olması gerektiğidir. Yani şiirin yazılma sebebi ve şairin söylemek istedikleri şiirin uzun olmasını gerektirmiyorsa şairin, kısa ve öz bir şekilde şiirini yazması en muteber olanıdır.²⁵³ Şiirlerde en önemli görülen hususlardan biri şairin duygularını yansıtabilmesidir. Hârûnürreşîd ’in şiirlerinin uzun olmadığını fakat duygularını başarılı bir şekilde yansıttığını, gerçekçi ve coşkulu bir şekilde kelimeleri kullandığını görüyoruz.

2.2.2. Şiirlerinde Kullandığı Vezin ve Kafiye

Hârûnürreşîd’in şiirlerinde kullandığı vezinlere geçmeden önce kısaca bahr ve arûz kavramları hakkında bilgi vermek istiyoruz.

²⁵² el-Ĥatîb et-Tibrîzî, *Kitâbu’l-Kâfi fi’l- ‘Arûd ve’l-Kavâvâfi*, thk. el-Hassânî Hasan ‘Abdullah (Kâhire: Mektebetü’l-Hâncî, 1994), 21.

²⁵³ Ebu’l-Feth ‘Oşman b. Cinnî, *el-Ĥaşâiş*, thk. Muḥammed ‘Alî en-Neccâr (Kahire: Dâru’l-Kütübü’l-Miṣriyye, ts.), 1: 83.

Bahir (bahr) Arapça deniz, büyük ırmak ve su toplanan yer anlamlarına gelir. Arap edebiyatında bahr şiirin kendisine has ölçüsünü oluşturmaktadır. Belirli usullerle ('illet ve zihâf kaideleri ile) tef'ilelerden türetilmiş bu itibari kalıpların bir veya ikisinin mısra ve beyitlerinde belirli sayıda tekrar edilmesi ile meydana gelen vezin, şiirde müzikal ve fonetik ahengi sağlamaktadır.

Arûz; Arap şiirinin vezinlerini, bu vezinlerin doğrusunu yanlışını kendisiyle öğrendiğimiz aynı zamanda bu vezinlere ârız olan zihâf ve illetleri de kendisiyle öğrendiğimiz bir ilim dalıdır.²⁵⁴ Arûzun kurucusu Halil b. Ahmed eldeki malzemeyi kullanarak kalıplara dökmüş, arûz vezinlerini beş gurup (dâire) altında, on beş vezin (bahir) olarak tespit etmiştir. Kendinden sonra talebesi Ahfeş (ö.215/830) tarafından arûza eklenen mütedarek ile bu vezinler on altıya ulaşmıştır.

Arûz veznini oluşturan beş dâire şöyledir:

1. Dâire: Dâiretü'l-muhtelif olarak isimlendirilmekle birlikte dâiretü't-tavîl olarak da bilinir. Dâiretü'l-muhtelif; tavîl, medîd ve basît bahirlerini içerir.

2. Dâire: Dâiretü'l-mü'telif olarak isimlendirilmekle birlikte dâiretü'l-vâfir olarak da bilinir. Dâiretü'l-mü'telif; vâfir ve kâmil bahirlerinden oluşur.

3. Dâire: Dâiretü'l-müctelib olarak isimlendirilmekle birlikte dâiretü'l-hezec olarak da bilinir. Dâiretü'l-müctelib; hezec, recez ve remel bahirlerini içine alır.

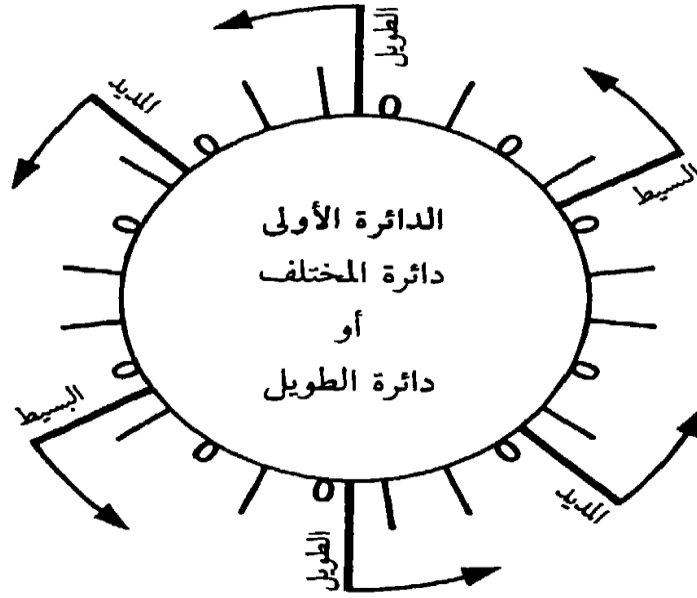
4. Dâire: Dâiretü'l-müştebih olarak isimlendirilmekle birlikte dâiretü's-serî' olarak da bilinir. Dâiretü'l-müştebih; serî', münserih, hafîf, muzâri', muktedab ile müctes bahirlerini ihtiva eder.

5. Dâire: Dâiretü'l-müttefik olarak isimlendirilmekle birlikte dâiretü'l-mütegarib olarak da bilinir. Dâiretü'l-müttefik; mütegarib ve Halîl b. Ahmed'in sistemine sonradan talebesi ilâve edilen mütedârek bahirlerini içerir.²⁵⁵

²⁵⁴ Es-Seyyid Ahmed Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb fî Şinâ'ati Şi'ri'l-'Arab*, thk. 'Alâuddîn 'Aṭiyye (Beyrût: Mektebetü Dâru'l-Beyrûtî, 2006), 11.

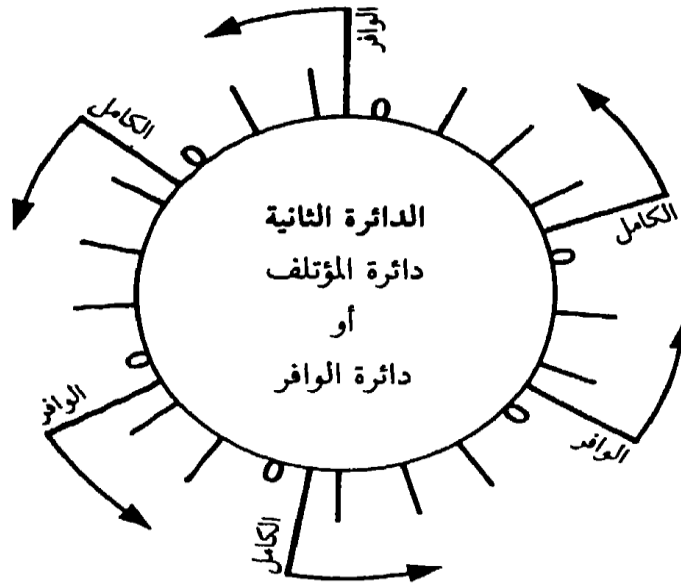
²⁵⁵ Ġâzî Yemût, *Buḥûru's-Şi'ri'l-'Arabî 'Arûzu'l-Ḥalîl* (Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Lubnânî, 1992), 16. ; et-Tibrîzî, *Kitâbu'l-Kâfi fî'l-'Arûd ve'l-Kavâvâfi*, 21.

Şekil 2.1: Dâiretü'l-muhtelif

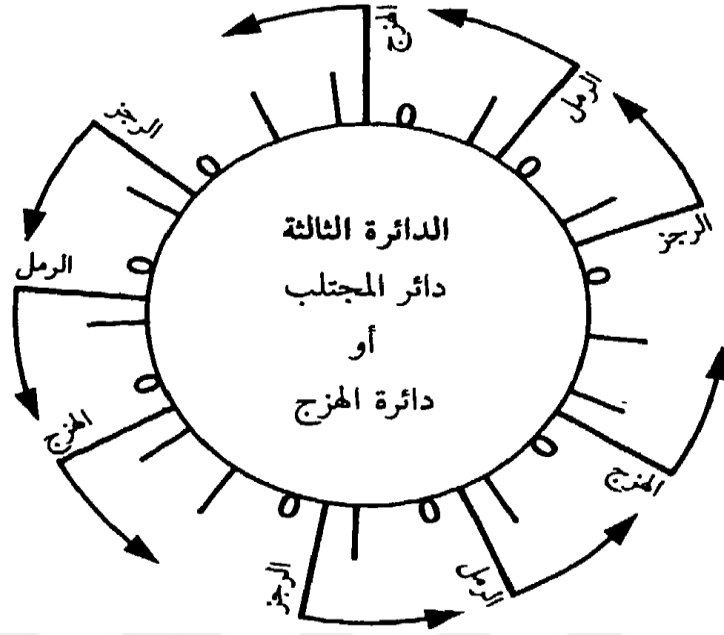
Kaynak: Ğâzî Yemût (1992, s.223)

Şekil 2.2: Dâiretü'l-mü'telif

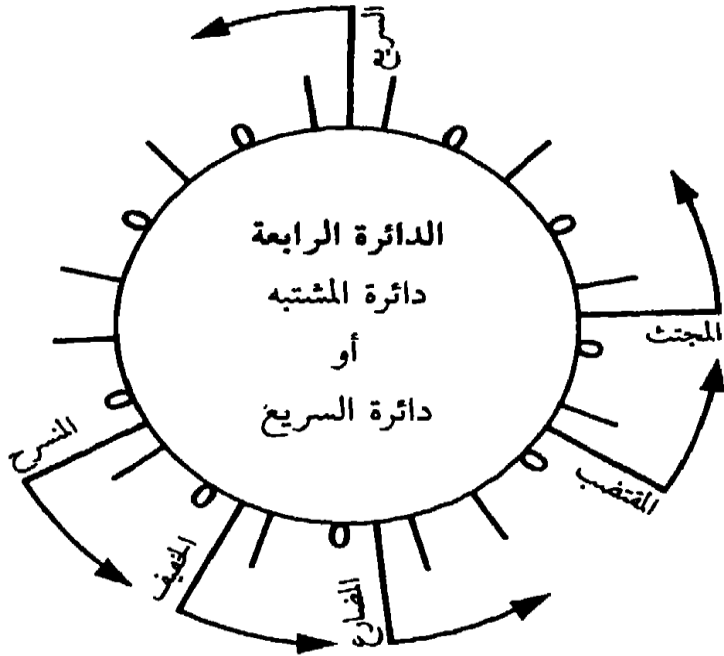
Kaynak: Ğâzî Yemût (1992, s.227)

Şekil 2.3: Dâiretü'l-müctelib

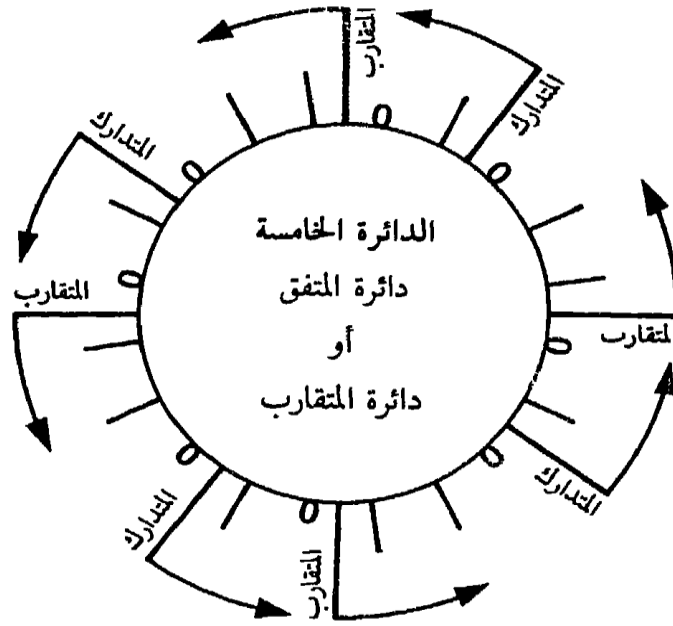
Kaynak: Ğâzî Yemût (1992, s.230)

Şekil 2.4: Dâiretü'l-müştebih

Kaynak: Ğâzî Yemût (1992, s.234)

Şekil 2. 5: Dâiretü'l-müttetik

Kaynak: Ğâzî Yemût (1992, s.241)

Şiir bahirlerinin her biri muayyen aslî tef'ilelerin tekrarından meydana gelir. Vezinler tef'ileleri yönüyle saf vezinler ve mürekkep vezinler olarak iki kısma ayrılırlar. Saf vezinler bir tef'ilenin şadrlarda tekrarı ile oluşurken mürekkep bahirler ise iki farklı tef'ilenin tekrarı ile yapılır. Genel olarak Arap şairlerinin en fazla kullandıkları vezinler; tavîl, basît, kâmil ve vâfirdir. En az kullanılan vezinler; mütedarek, münserih, seri' ve müctestir. Medîd, müzârî ve muktedab vezinleri ise ender kullanılır.²⁵⁶ Yukarıda verdiğimiz dâirelere ait bahirler ve aslî tef'ileleri şöyledir:²⁵⁷

Tablo 2.1. Bahirler ve Aslî Tef'ileleri

Bahr	Arûz	Darb									
Tavil	1	4	مفاعيلن	فعولن	مفاعيلن	فعولن	-	مفاعيلن	فعولن	مفاعيلن	فعولن
Medîd	3	6		فاعلاتن	فاعلن	فاعلاتن	-		فاعلاتن	فاعلن	فاعلاتن

²⁵⁶ Selahattin Fettahoğlu, "Arap Aruzu, Genel Esasları ve Zorunlu Vezin Değişimleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/64 (2019): 57.

²⁵⁷ Yemût, *Buḥûru's-Şi'ri'l-'Arabî*, 21-22; Harekât, *Evzanu's-Şi'r*, 24-25; Hüseyin Tural, *Arap Edebiyatında Arûz* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 56-58.

Tablo 2.2. Bahirler ve Aslî Tef'ileleri (Devamı)

Basît	3	6	فاعِلن	مستفعلِن	فاعِلن	مستفعلِن	-	فاعِلن	مستفعلِن	فاعِلن	مستفعلِن
Vafir	2	3		مفاعِلتن	مفاعِلتن	مفاعِلتن	-		مفاعِلتن	مفاعِلتن	مفاعِلتن
Kâmil	3	9		متفاعِلن	متفاعِلن	متفاعِلن	-		متفاعِلن	متفاعِلن	متفاعِلن
Hezec	1	2		مفاعِلين	مفاعِلين	مفاعِلين	-		مفاعِلين	مفاعِلين	مفاعِلين
Recez	4	0		مستفعلِن	مستفعلِن	مستفعلِن	-		مستفعلِن	مستفعلِن	مستفعلِن
Remel	2	6		فاعلاتِن	فاعلاتِن	فاعلاتِن	-		فاعلاتِن	فاعلاتِن	فاعلاتِن
Seri	4	6		مفعولات	مستفعلِن	مستفعلِن	-		مفعولات	مستفعلِن	مستفعلِن
Münserih	3	3		مستفعلِن	مفعولات	مستفعلِن	-		مستفعلِن	مفعولات	مستفعلِن
Hafif	3	0		فاعلاتِن	مستفعلِن	فاعلاتِن	-		فاعلاتِن	مستفعلِن	فاعلاتِن
Müzari	1	1		مفاعِلين	فاعلاتِن	مفاعِلين	-		مفاعِلين	فاعلاتِن	مفاعِلين
Muktedap	1	1		مستفعلِن	مستفعلِن	مفعولات	-		مستفعلِن	مستفعلِن	مفعولات
Mücdes	1	1		فاعلاتِن	فاعلاتِن	مستفعلِن	-		فاعلاتِن	فاعلاتِن	مستفعلِن

Tablo 2.3. Bahirler ve Aslî Tef'ileleri (Devamı)

Mütekariip	2	6	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن	-	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن
Mütedarek	2	4	فعولن	فاعلن	فاعلن	فاعلن	-	فعولن	فاعلن	فاعلن	فاعلن

Şiir tamamen sebep, vetid ve fâsıladan oluştuğuna göre bu kavramları bilmemiz şiiri iyi anlamamıza katkı sağlayacaktır.

Sebeb: İki harften oluşur. قَدْ, لَمْ kelimelerinde olduğu gibi ilk harfi harekeli sonraki harfi sakin olursa hafif sebep denir. يَكْ, لَكْ kelimelerinde olduğu gibi her iki harf harekeli olursa sakîl sebep olur.²⁵⁸

Vetid: Üç harften oluşur. İki mecmu' ve mefrûk olmak üzere iki kısımdır. قَضَى, دَعَا kelimelerinde olduğu gibi ilk iki harfi harekeli son harekesi sakin olursa mecmu' vetid denir. بَعْدَ, كَيْفَ kelimelerinde olduğu gibi iki harekeli harfin ortasındaki harf sakin olursa mefrûk vetid denir.²⁵⁹

Fâsıla: İki kısma ayrılır. Üç harekeli harften sonra sakin harf gelirse fâsıla-i suğra denir. ضَرْبًا, عِلْمًا kelimelerinde olduğu gibi. Dört harekeli harften sonra bir sakin gelirse fâsıla-i kübra denir. ضَرْبَتًا, عِلْمَتًا kelimelerinde olduğu gibi.²⁶⁰ Bu üç kavramın tef'ilelerde gösterimi aşağıda verilmiştir.²⁶¹

Tablo 2.4. Sebeb, Vetid ve Fâsılların Tef'ilelerde Gösterimi

Sebeb, vetid ve fâsılların tef'ilelerde gösterimi	Aruz yazısında harf gösterimi	Tef'ileler	Sıra
Mecmu' vetid (0//) + hafif sebebdan (0/) oluşmaktadır.	0/ 0//	فعولن	۱
Hafif sebep (0/) + Mecmu' vetidden (0//) oluşmaktadır.	0// 0/	فاعلن	۲
Mecmu' vetid + iki hafif sebebdan oluşmaktadır.	0/ 0/ 0//	مفاعيلن	۳

²⁵⁸ et-Tibrîzî, *Kitâbu'l-Kâfî fi'l-'Arûd ve'l-Kavâvâfî*, 17-18.

²⁵⁹ et-Tibrîzî, *Kitâbu'l-Kâfî fi'l-'Arûd ve'l-Kavâvâfî*, 18.

²⁶⁰ et-Tibrîzî, *Kitâbu'l-Kâfî fi'l-'Arûd ve'l-Kavâvâfî*, 18.

²⁶¹ Yemût, *Buhûru's-Şi'ri'l-'Arabî*, 21.

Tablo 2.5. Sebeb, Vetid ve Fâsılların Tef'ilelerde Gösterimi (Devamı)

Mecmu' vetid + fâsıla-i suğradan oluşmaktadır.	0/// 0//	مفاعلتن	٤
Fâsıla-i suğra + mecmu' vetidden oluşmaktadır.	0// 0///	متفاعلتن	٥
İki hafif sebeb + mefrûk vetidden oluşmaktadır.	/0/ 0/ 0/	مفعولات	٦
İki hafif sebeb + mecmu' vetidden oluşmaktadır.	0// 0/ 0/	مستفعلن	٧
İki hafif sebeb + mefrûk vetid + hafif sebebden oluşmaktadır.	0/ /0/ 0/	مستفعلن	٨
Mecmu' vetid + hafif sebebden oluşmaktadır.	0/ 0// 0/	فاعلاتن	٩
Mefrûk vetid + iki hafif sebebden oluşmaktadır.	0/ 0/ /0/	فاع لاتن	١٠

Bazı Arûzî İstılahlar

Arûz ıstılahları genel olarak şunlardır:

Beyit (البيت): Tekrarıyla kasidenin oluştuğu kafiyeyle son bulan tek satırlık şiiirdir. Beyit iki şatırdan oluşur ilkinde sadr (الصدر) ikincisine acuz (العجز) denir.²⁶²

Beytüt-tâm (البيت التام): Bütün tef'ileleri bahir veznine muvafık olandır.

Beytüt'l- meczu'u (البيت المجزوء): Her şatırdaki son tef'ileleri hazfedilmesidir.

Beytüt'l- meştûr (البيت المشطور): Şatırlardan (mısralardan) biri hazfedilen beyitlerdir.

Beytüt'l- musarra' (البيت المصارع): İlave veya eksiltme yapılarak arûzu darb'ına muvafık kılınan beyittir.²⁶³

Arûz (العروض): Sadr'ın sonundaki tef'ileye denir.

Darb (الضرب): Acuz'un son tef'ilesine denir.

Haşv (الحشو): Beyitin aruz ve darb dışındaki tef'ilelerine denir.

Beyiti oluşturan temel ıstılahların daha anlaşılır olması için Hârûnürreşîd'in söylediği şu şiir üzerinde göstermemiz daha faydalı olacaktır:

قَلِّدْ أُمُورَ عِبَادِ اللَّهِ ذَا ثِقَةٍ	مُوحِّدَ الرَّأْيِ لَا نِكْسٍ وَلَا بَرْمٍ
الصدر	العجز
وَاتْرِكْ مَقَالََةَ أَقْوَامٍ ذَوِي خَطَلٍ	لَا يَفْهَمُونَ إِذَا مَا مَعَشَرَ فَهَمُوا
الحشو	الضرب

²⁶² Yemût, *Buḥûru 'ş-Şi 'ri 'l- 'Arabî*, 24.

²⁶³ Hârekât, *Ezvânu 'ş-Şi 'r*, 23.

Cüz (الجزء): Beyitten aruz ve darbın düşmesidir. Bu beyite meczû' (المجزوء) denir.²⁶⁴

Menhûk (المنهوك): Üçte ikisi düşürülen beyite denir.

Zihâf (الزحاف): Zihâf çoğunlukla haşiv tef'ilelerinde olan değişikliktir. Bununla birlikte beyitin bütün tef'ilelerine girmesi caizdir. Kasidenin bir beyitinde zihâf gelmişse diğer beyitlerinde gelmesi şart değildir. Özellikle sebep cüzünün ikinci harfinde değişiklik olur.²⁶⁵

Müfred zihâftaki değişiklikleri şu şekilde özetleyebiliriz:

İzmâr (الاضمار): Tef'ilenin harekeli ikinci harfini sakın kılmaktır.²⁶⁶ İzmâr uygulanmış tef'ileye muzmar (المضمر) denir. Örnek: متفاعل ← متفاعلن

Habn (الخبن): İkinci sakın harfin atılmasıyla olur.²⁶⁷ Habn uygulanmış tef'ileye mahbûn (المخبون) denir. Örnek: مستفعلن ← متفعّلن

Vaks (الوقص): Tef'ilenin harekeli ikinci harfini düşürmektir.²⁶⁸ Vaks uygulanmış tef'ileye mevkûs (الموقوص) denir. Örnek: متفاعلن ← مفاعلن

Tayy (الطي): Tef'ilenin dördüncü sakın harfin atılması ile olur.²⁶⁹ Tayy uygulanmış tef'ileye matviy (المطوي) denir. Örnek: مستفعلن ← مستعلن

'Asb (العصب): Harekeli beşinci harfi sakın kılmaktır. Bu işleme ma'sûb (المعصوب) denir. Örnek: مفاعلتن ← مفاعلتن

Kabz (القبض): Tef'ilenin beşinci sakın harfin düşmesiyle olur.²⁷⁰ Bu işleme makbûz (المقبوض) denir. Örnek: فعولن ← فعول

'Akl (العقل): Tef'ilenin harekeli beşinci harfini çıkarmaktır.²⁷¹ 'Akl uygulanmış tef'ileye ma'kûl (المعقول) denir. Örnek: مفاعلتن ← مفاعلتن

²⁶⁴ Yemût, *Buhûru's-Si'ri'l-'Arabî*, 24-25.

²⁶⁵ Harekât, *Evzanu's-Si'r*, 37; Abdullah Dervîş, *Dirâsât fi'l-Arûd ve'l-Kâfiye* (Mekke: Mektebetu't-Tâlib el-Câmi'i, 1987), 123; Yemût, *Buhûru's-Si'ri'l-'Arabî*, 26.

²⁶⁶ Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 19.

²⁶⁷ Dervîş, *Dirâsât fi'l-Arûd ve'l-Kâfiye*, 123.

²⁶⁸ Dervîş, *Dirâsât fi'l-Arûd ve'l-Kâfiye*, 126.

²⁶⁹ Dervîş, *Dirâsât fi'l-Arûd ve'l-Kâfiye*, 123.

²⁷⁰ Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 20.

²⁷¹ Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 20.

Keff (الكف): Tef'ilenin yedinci sakin harfinin düşürülmesidir.²⁷² Keff uygulanmış tef'ileye mekfûf (المكفوف) denir. Örnek: مفاعيلُن ← مفاعيلُ

Harm (الخرم): Beyitin birinci mısra'ının başındaki tef'ilenin birleşik vetid hecesinin ilk harfini düşürmektir.²⁷³

Mürekkeb zihâftaki değişiklikleri ise şu şekilde özetleyebiliriz:

Habl (الخلل): Tef'ilenin sebep hecelerinin ikinci harfi ile dördüncü harfinin birlikte hazf edilmesine yani habn ve tayy birlikte olmasına denir.²⁷⁴ Habl uygulanmış tef'ileye mahbûl (المخبول) denir. Örnek: مستفعلن ← متعلن ← فعلتن

Hazl (الخلل): İzmâr ve tayy zihâflarının bir tef'ilede bulunmasıyla olur.²⁷⁵ Hazl uygulanmış tef'ileye mahzûl (المخزول) denir. Örnek: متفاعِلن ← مفتعلن

Şekl (الشكل): Habn ve keff zihâflarının aynı tef'ilede bir araya gelmesiyle olur.²⁷⁶ Şekl uygulanmış tef'ileye meşkûl (المشكول) denir. Örnek: فاعلاتن ← فعلات

Naks (النقص): 'Asb ve keff zihâflarının aynı tef'ilede bulunmasıdır.²⁷⁷ Naks uygulanmış tef'ileye menkûs (المنقوص) denir. Örnek: مُفاعِلْتُن ← مُفاعِلْتُ ← مفاعيلُ

İllet (العلة): Aruz ve darb tefilelerinde bulunan sebep ve vetid cüzlerindeki değişikliklere denir. Bu değişiklik kasidenin ilk beyitinde olduğunda diğer beyitlerde de gerekli hale gelir.²⁷⁸

İllet ile meydana gelen değişiklik iki çeşittir:

1. Harf ziyâdesiyle olan değişiklik.
2. Harf eksiltilmesiyle olan değişiklik.

Birincisi harf ziyâdesiyle olan değişiklik:

Terfîl (الترفيل): Birleşik vetidin sonuna bir hafif sebep ilavesi ile yapılan tef'iledir.²⁷⁹ Terfîl uygulanmış tef'ileye müreffel (المرفل) denir. Örnek: فاعلن ← فاعلاتن

²⁷² Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 20.

²⁷³ Derviş, *Dirâsât fi'l-Arûd ve'l-Kâfiye*, 33.

²⁷⁴ Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 22.

²⁷⁵ Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 22.

²⁷⁶ Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 22.

²⁷⁷ Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 23.

²⁷⁸ Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 24; Yemût, *Buḥûru 'ş-Şi'ri'l- 'Arabî*, 26.

²⁷⁹ Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 24.

Tezyîl (التذيل): Mecmû‘ vetid ile biten tef’ilenin sonuna sakın bir harf ilave edilmesidir.²⁸⁰ Tezyîl uygulanmış tef’ileye muzâl (المذال) denir. Örnek: مستفعّلن ← مستفعّلان

Tesbîğ (التسبيغ): Hafif sebep ile biten darb’ın sonuna bir sakın harf ilavesidir.²⁸¹ Tesbîğ uygulanmış tef’ilelere müsebbag (المسبغ) denir. Örnek: فاعلاتن ← فاعلاتان

İkincisi harf eksiltilmesiyle olan değişiklik:

Hazf (الحذف): Tef’ilenin sonundan hafif sebep’in düşürülmesidir. Hazf uygulanan tef’ileye mahzûf (المحذوف) denir. Örnek: مفاعيلن ← مفاعي ← فعولن

Katf (القطف): Hafif sebep’in düşürülmesi ve mâkablinin sakın kılınması.²⁸² Katf uygulanan tef’ileye maktûf (المقطوف) denir. Örnek: مفاعلتُن ← مفاعل ← فعولُن

Kasr (القصر): Hafif sebep’in sakın olan harfinin düşürülmesi sonra harekeli harfini sakın kılınmasıdır.²⁸³ Kasr uygulanmış tef’ileye maksûr (المقصور) denir. Örnek: مفاعيلُن ← مفاعيل ← مفاعل

Kat’ (القطع): Birleşik vetidin sakın harfinin düşürülmesi ve mâkablinin sakın kılınmasıdır.²⁸⁴ Kat’ uygulanmış tef’ileye maktû‘ (المقطوع) denir. Örnek: فاعلُن ← فاعل ← فَعْلُن

Teş’îs (التشعيث): Birleşik vetidin birinci veya ikinci harfinin düşürülmesidir.²⁸⁵ Teş’îs uygulanmış tef’ileye müşeaas (المشعث) denir. Örnek: فاعلن ← فاعلن/ فاعن ← فعلن

Hazet (الحذف): Birleşik vetidin tamamının düşürülmesidir.²⁸⁶ Hazet uygulanmış tef’ileye ehaz (الاحذ) denir. Örnek: مستفعّلن ← مُسْتَفَّ ← فَعْلُن

Salm (الصلم): Tef’ilenin sonunda bulunan mefrûk vetidin tamamının düşürülmesidir.²⁸⁷ Salm uygulanmış tef’ileye Aslam (الاصلم) denir. Örnek: مفعولات ← مفعو ← فعلن

Kesf/Keşf (الكشف) Mefrûk vetidin sonundan harekeli harfinin hazfidir.²⁸⁸ Keşf uygulanan tef’ileye mekşûf (المكشوف) denir. Örnek: مفعولات ← مفعولا ← مفعولن

²⁸⁰ Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 25.

²⁸¹ Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 25.

²⁸² Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 26.

²⁸³ Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 27.

²⁸⁴ Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 27.

²⁸⁵ Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 27.

²⁸⁶ Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 27.

²⁸⁷ Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 28.

Vakf (الوقف): Mefrûk (ayrık) vetidin harekeli son harfinin sakin kılınmasıdır.²⁸⁹
 Vakf uygulanmış tef ileye mevkûf (الموقوف) denir. Örnek: مَفْعُولَاتٌ ← مَفْعُولَاتٌ

Betr (البتر): Hazf ve kat‘illetlerinin bir tef ilede birleşmesidir.²⁹⁰ Betr uygulanmış tef ileye ebter (الابتتر) denir. Örnek: فاعلاتن ← فاعل ← فَعْلُنْ

Hârûnürreşîd’in şiirlerinde kullandığı vezinler ve kafiyeleleri incelediğimizde aşağıdaki sonuçlara ulaştık.

Hârûnürreşîd, söylediği 45 şiirde klasik şiirlerde olduğu gibi aruz veznini kullanmıştır. Şiirleri incelendiğinde 10 farklı bahrin kullanıldığı görülecektir. Bunlar; mütekârib, kâmil, basî, tavîl, hafîf, vâfir, recez, remel, hezec ve serî’dir.

Hârûnürreşîd’in şiirlerindeki kafiye sistemi, Arap şiirinin klasik kâfiye yapısının özelliklerini taşımaktadır. Şiirlerinde beyit sonlarındaki “harfu’r-revîy” uyumu sistemi gözetilmiştir. Şiirlerinde kullandığı reviler -و- -ن- -م- -ل- -ك- -ف- -ع- -ر- -د- -ح- -ث- -ت- -ب- harflerinden oluşmaktadır. Hârûnürreşîd’in kullandığı bahirler, kafiyeleler ve beyit sayılarını tablolaştırarak toplu halde verdik.

Tablo 2.6. Hârûnürreşîd’in Kullandığı Bahirler, Kafiyeleler ve Beyit Sayıları

القصيدة	الكافية	الأبيات	البحور
1	إن التي عذبت نفسي بما قدرت	الناء	6 البسيط
2	قاسيت اوجاعا وأحزانا	النون	5 السريع
3	ملكيت من اصبح لي مالكا	الميم	5 السريع
4	وتتال منك بحد مقلتها	اللام	5 الكامل
5	أعزز علي بأن تنبيت عليلا	اللام	4 الكامل
6	أف للدنيا وللزي	الناء	4 الرمل
7	أهدى الحبيب مع الجنوب سلامه	الميم	4 الكامل
8	أيا من رد ودي ام	الميم	4 الهزج
9	سلام على النازح المغترب	الباء	4 المتقارب
10	لو ان جعفر هاب اسباب الردى	الميم	4 الكامل
11	يا اخذ اللحن على ال	الباء	4 الرجز
12	إنني وزعت حبي طائعا	الناء	3 الرمل
13	ثلاث قد حللن حمى فؤادي	الدال	3 الوافر
14	سل عن الصارم ابن يحيى	النون	3 الخفيف
15	قد تخوفت ان اموت من الوج	الباء	3 الخفيف
16	لقد بان وجه الرأي لي غير أنني	الميم	3 الطويل
17	ملك الثلاث الأنسات عناني	النون	3 الكامل
18	ولي ولد لم اعصه مذ ولدته	العين	3 الطويل

²⁸⁸ Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 28.

²⁸⁹ Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 28.

²⁹⁰ Haşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 28.

Tablo 2.7. Hârûnürreşîd'in Kullandığı Bahirler, Kafiye ve Beyit Sayıları (Devamı)

19	ومخنت شهد الزفاف وقبله	الباء	3	الكامل
20	إن استهانتها اذا وقعت	الباء	2	الكامل
21	إن سحرا وضياء وخنث	الثاء	2	الرمل
22	أما يكلفيك انك تملكيني	الدال	2	الوافر
23	تبدي صدودا وتخفي تحته مقه	النون	2	البسيط
24	تقاضاك دهر ك ما اسلفا	الفاء	2	المتقارب
25	صد عني اذ رأني مفتتن	النون	2	الرمل
26	صبرني الحب الى ما ترى	الواو	2	السريع
27	فتمنيت ان	الكاف	2	الخفيف
28	قالوا تحب صغيرة فأجبتهم	الباء	2	الكامل
29	قد قلت لما ضمنوك الثرى	الراء	2	السريع
30	قلد امور عباد الله ذا ثقة	الميم	2	البسيط
31	قل لمن يملك الملو	الكاف	2	الخفيف
32	لساني كنوم لأسرارهم	العين	2	المتقارب
33	يا ربة المنزل بالفر ك	الكاف	2	السريع
34	ما الفخر اني امام الناس كلهم	الفاء	2	البسيط
35	ما يعجب العالم من جعفر	النون	2	السريع
36	محمد لا تبغض اخاك فإنه	الباء	2	الطويل
37	أرى ماء وبى عطش شديد	الدال	1	الطويل
38	بلى والهدايا المشعرات وما مشى	الراء	1	الطويل
39	تقاضيت وعدي ولم انسه	الراء	1	المتقارب
40	جاءت به معتجرا ببرده	الدال	1	الرجز
41	دعي عد الذنوب اذا التقينا	الدال	1	الوافر
42	قبلته من بعيد	الباء	1	المنسرح
43	من لم يؤدبه الجميل	الحاء	1	الكامل
44	نظرت عيني لحيني	النون	1	الرمل
45	النفس تطمع والأسباب عاجزة	العين	1	البسيط

Verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı gibi Hârûnürreşîd geleneksel ölçü birimi olan aruzun çeşitli bahirlerinde şiirler söylemiştir. Şiirlerinin tamamında eski Arap şiirinde kullanılan bahirleri tercih etmiştir.

Tablo 2.8. Hârûnürreşîd'in Şiirlerinin Bahirlere Göre Dağılımı

Bahir	Siir Sayısı	Bahir	Siir Sayısı
Kamil	8	Hafif	3
Seri'	6	Recez	2
Basit	5	Meczuu'r-Remel	2
Tavil	5	Hezec	1
Mutekarib	4	Meczuu'l-Münserih	1
Vafir	3	Meczuu'l-Hafif	1
Remel	3	Meczuu'l-Kamil	1

Yukarıda verdiğimiz tabloya göre Hârûnürreşîd 'in en çok tercih ettiği bahrin kâmil, seri', basit ve tavil olduğunu söyleyebiliriz. Diğer kullandığı bahirlerde şiirinin daha az olduğunu görüyoruz.

Şimdi Hârûnürreşîd'in şiirlerinde kullandığı ve tabloda isimlerini yazdığımız bahirleri örnekleriyle vermek istiyoruz.

2.2.2.1 Tavîl (الطويل)

Bu bahre tavîl adının verilmesine iki sebep gösterilmiştir.

Birincisi: Diğer bahirlere göre bu bahirdeki şiirler daha uzundur. Çünkü harflerinin sayısı kırk sekize ulaşan başka şiir yoktur.

İkincisi: Bu bahirde beyitlerin evveli vetid ile başlar, daha sonra sebep cüzleri gelir. Vetid cüzleri sebep cüzlerinden daha uzun olduğu için tavîl diye isimlendirilir.

Bu bahr sekiz cüzden (tefileden) oluşmaktadır. (مفاعيلن ve فعولن) tefileleri aşağıda verildiği gibi dört kez tekrar eder:²⁹¹

فعولن/ مفاعيلن/ فعولن / مفاعيلن / فعولن / مفاعيلن / فعولن / مفاعيلن

Tavîl bahri aşağıda verilen şekillerde gelir:²⁹²

فعولن/ مفاعيلن/ فعولن / مفاعيلن / فعولن / مفاعيلن / فعولن / مفاعيلن
فعولن/ مفاعيلن/ فعولن / مفاعيلن / فعولن / مفاعيلن / فعولن / مفاعيلن
فعولن/ مفاعيلن/ فعولن / مفاعيلن / فعولن / مفاعيلن / فعولن / مفاعيلن

Tavîl bahrinin bir arûz'u üç darb'ı vardır. Arûz'u sadece makbûz olarak kullanılır. Makbûz (المقبوض), beşinci sakin harfin düşmesiyle olur. Aslı مفاعيلن dür. ي düşürülür, مفاعلن kalır. Darb'ları ise şu şekilde gelmektedir:

Birinci darb'ı, sahîh sâlim olarak مفاعيلن vezninde gelir. Sâlim (السالم): Zihâftan korunmuş olan. Sahîh (الصحيح): Darb'leri eksiksiz olan.²⁹³

İkinci darb'ı arûz gibi makbûz olarak مفاعلن vezninde gelir.

Üçüncü darb'ı mahzûf olarak فعولن vezninde gelir. Mahzûf (المحذوف) sonundaki hafif sebebin düşürülmesi ile olur.²⁹⁴

²⁹¹ et-Tibrîzî, *Kitâbu 'l-Kâfî fi 'l- 'Arûd ve 'l-Kavâfî*, 22; Harekât, *Evzanu's-Şi'r*, 54.

²⁹² Harekât, *Evzanu's-Şi'r*, 54.

²⁹³ et-Tibrîzî, *Kitâbu 'l-Kâfî fi 'l- 'Arûd ve 'l-Kavâfî*, 22.

²⁹⁴ et-Tibrîzî, *Kitâbu 'l-Kâfî fi 'l- 'Arûd ve 'l-Kavâfî*, 22-24.

Tef'ilelerin arûz yazısı olarak gösterimi eğik çizgi (/) veya (1) rakamı harekeli harfleri göstermekte, sıfır (0) veya küçük daire (o) ise sakin harfleri göstermektedir.²⁹⁵

Örnek:²⁹⁶

مُحَمَّدٌ لَا تُبْغِضُ أَخَاكَ فَإِنَّهُ يَعُودُ عَلَيْكَ الْبَغْيُ إِنْ كُنْتَ بَاغِيَا
فَلَا تَعْجَلَا فَالذَّهْرُ فِيهِ كَفَايَةٌ إِذَا مَالَ بِالْأَقْوَامِ لَمْ يُبْقِ بَاقِيَا

مُحَمَّم	دُ لَا تُبْغِضُ	أَخَاكَ	فَإِنَّهُ	يَعُودُ	عَلَيْكَ الْبَغْيُ	يُ إِنْ كُنْ	ت بَاغِيَا
/0//	0/0/0//	/0//	0//0//	/0//	0/0/0//	/0//	0//0//
مفاعيلن	مفاعيلن	فعول	مفاعيلن	فعول	مفاعيلن	فعولن	مفاعيلن

Beyitin arûz ve darb kısmında ي harfi hazfedilerek, haşv kısmında da ن hazfi ile makbûz yapılmıştır.

2.2.2.2. Basît (البسيط)

Bu bahrin basît olarak isimlendirilmesi, yedi harfli tef'ilelerinde sebeplerin yaygın kullanılmasından ve her yedi harfli tef'ilenin başında iki sebebin var olmasındandır. Bu isimlendirmeye sebep olarak, harekelerin arûz ve darb'ında yaygın kullanılmasını gösterenler de olmuştur. Basît, sekiz cüzden (tef'ileden) oluşmaktadır. Aslı (فاعلن / مستفعِلن) olarak aşağıda verildiği gibi dört kere kullanılmaktadır:

مستفعِلن / فاعِلن / مستفعِلن / فاعِلن مستفعِلن / فاعِلن / مستفعِلن / فاعِلن

Bu bahrin çeşitleri aşağıda verildiği gibi gelmektedir.²⁹⁷

مستفعِلن / فاعِلن / مستفعِلن / فاعِلن مستفعِلن / فاعِلن / مستفعِلن / فاعِلن
مستفعِلن / فاعِلن / مستفعِلن / فاعِلن مستفعِلن / فاعِلن / مستفعِلن / فاعِلن
مستفعِلن / فاعِلن / مستفعِلن / فاعِلن مستفعِلن / فاعِلن / مستفعِلن / فاعِلن

Bu bahrin üç arûz'u ve altı darb'ı vardır.

²⁹⁵ Yemût, *Buhûru's-Şi'ri'l-'Arabî*, 223; Muşafâ Harekât, *Evzanu's-Şi'r* (Kahire: Daru's-Şekâfiyye li'n-Neşr, 1998), 10; Dervîş, *Dirâsât fi'l-Arûd ve'l-Kâfiye*, 21.

²⁹⁶ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 52.

²⁹⁷ Harekât, *Evzanu's-Şi'r*, 72.

Birinci arûz, mahbûn olarak gelir ve فَعْلُنْ veznindedir. Bu arûz'un iki darb'ı vardır. Birincisi mahbûn'dur. İkincisi makû'olarak gelir ve فَعْلُنْ veznindedir.

İkinci arûz'u, meczû' dur, مستفعِلن veznindedir. Bu arûz'un üç darb'ı vardır. Birinci darb'ı, meczû' muzâl olarak مُسْتَفْعِلَانْ veznindedir. İkinci darb'ı, arûz'u gibi مُسْتَفْعِلن veznindedir. Üçüncü darb'ı, maktû'olarak مَفْعُولُنْ vezninde gelir.

Üçüncü arûz'u, maktû'olarak مَفْعُولُنْ vezninde gelir. Bu arûz'un bir darb'ı vardır, o da arûz'u gibi مَفْعُولُنْ vezninde gelir.

Basît bahrinin zihafı ise aşağıda gösterildiği gibidir.

a. Bütün مستفعِلن tef'ilelerinde sin harfi düşürülür ve متفعِلن kalır. Sonra da مَفَاعِلُنْ olarak çevrilir.

b. مستفعِلن den fa harfinin düşmesiyle مستعلن olur ve مفتعلن olarak çevrilmesiyle matvî olarak isimlendirilir.

c. مستفعِلن den sîn ve fâ harflerinin düşmesiyle متعلن kalır ve فَعْلُنْ ne çevrilince de mahbûl olarak isimlendirilir.

d. فاعِلن tef'ilesinden elif harfi hazfedilip فَعْلُنْ şeklinde mahbûn olarak gelebilir.

e. مَفْعُولُنْ tef'ilesinden fe harfi hazfedilerek مَعُولُنْ olur bu da فَعُولُنْ veznine naklolması caizdir.

f. مستفعِلن tef'ilesinde de مستفعِلن tef'ilesinde ki habn, tayy, habl zihafı câizdir.²⁹⁸

Örnek:²⁹⁹

كُلَّ الْعَذَابِ فَمَا أَتَيْتُ وَلَا تَرَكْتُ	إِنَّ الَّتِي عَذَّبْتُ نَفْسِي بِمَا قَدَرْتُ
عَنِّي فَلَمَّا رَأَيْتُ بَاكِئاً ضَحِكْتُ	مَا زَحَّتْهَا فَبَكْتُ وَاسْتَعْبَرْتُ جَزَعاً
حَتَّى إِذَا مَا رَأَيْتُ ضَاحِكاً فَبَكْتُ	فَعُدْتُ أَضْحَكُ مَسْروراً بِضَحْكِهِ
يوماً قُلُوصٌ فَلَمَّا حَتَّهَا بَرَكْتُ	تَبْعِي خِلَافِي كَمَا حَبَّتْ بِرَاكِبِهَا
مَمْلُوكَةً مَلَكْتُ مِنْ بَعْدِهَا مَلَكْتُ	أَلَيْسَ مِنْ عَجَبٍ بَلْ زَادَنِي عَجَباً

²⁹⁸ et-Tibrîzî, *Kitâbu 'l-Kâfî fi 'l- 'Arûd ve 'l-Kavâfî*, 39-44.

²⁹⁹ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 26.

كَأَنَّهَا دُرَّةٌ قَدْ كُنْتُ أَذْخَرُهَا لِيَوْمٍ عُسْرٍ فَلَمَّا رُمَتْهَا هَلَكْتُ

إِنَّ الَّتِي عَذَّبْتُ نَفْسِي بِمَا قَدَرْتُ كُلَّ الْعِذَا بَ فَمَا أَبْقَيْتُ وَلَا تَرَكْتُ

0///	/0//	0///	/0//	0///	0//0/0/	0//0/	0//0/0/
فاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ
(فَعِلُنْ)		(فَعِلُنْ)		(فَعِلُنْ)			

2.2.2.3. Vâfir (الوافر)

Bu bahrin vâfir ismini alması, cüzlerindeki (tef'ilellerindeki) harekenin fazla olmasına bağlanmıştır. Bazılarında bu isimlendirmeyi tef'ilellerindeki cüzlerinin çok olmasına bağlamıştır.³⁰⁰

(مُفَاعَلَتُنْ) tef'ilesi aşağıda verildiği gibi üç kere birinci şatırda üç kere de ikinci şatırda olmak üzere altı kere kullanılmıştır.

مُفَاعَلَتُنْ / مُفَاعَلَتُنْ / مُفَاعَلَتُنْ مُفَاعَلَتُنْ / مُفَاعَلَتُنْ / مُفَاعَلَتُنْ

Bu bahrin çeşitleri aşağıda verildiği gibi gelmektedir:³⁰¹

مفاعِلُنْ	/	مفاعِلُنْ	/	مفاعِلُنْ	/	مفاعِلُنْ	/	مفاعِلُنْ	/	مفاعِلُنْ
مفاعِلُنْ	/	مفاعِلُنْ	/	مفاعِلُنْ	/	مفاعِلُنْ	/	مفاعِلُنْ	/	مفاعِلُنْ
مفاعِلُنْ	/	مفاعِلُنْ	/	مفاعِلُنْ	/	مفاعِلُنْ	/	مفاعِلُنْ	/	مفاعِلُنْ

Vafir bahrinin iki arûz ve üç darb'ı vardır.

Birinci arûz'u فَعُولُنْ vezninde maktûf olarak gelmektedir ve bir tek darb'ı vardır ve maktûf olarak gelmiştir.

İkinci arûz'u meczû olarak مُفَاعَلَتُنْ vezninde gelmiştir. Bu arûz'un iki darb'ı vardır. Birinci darbı kendisi gibi meczû olarak مُفَاعَلَتُنْ vezninde gelmiştir. İkinci arûz'un ikinci darb'ı ma'sûb olarak مَفَاعِيلُنْ vezninde gelir.

Vafir bahrinin zihafılarını aşağıdaki gibi maddeleyebiliriz.

³⁰⁰ et-Tibrîzî, *Kitâbu 'l-Kâfî fi 'l- 'Arûd ve 'l-Kavâfî*, 51.

³⁰¹ Harekât, *Evzanu's-Şi'r*, 81.

- İkinci arûz'un birinci darb'ı hariç her مُفَاعَلْتُنْ ün beşinci harfi sakin kılınır sonrada مَفَاعِيلُنْ olarak ma'sûb gelmesi caizdir.
- مَفَاعِيلُنْ olarak yapılan tef'ilenin yâ harfi hazfedilir مُفَاعِلُنْ kalır ve ma'kûl diye isimlendirilir.
- مَفَاعِيلُنْ olarak yapılan tef'ilenin sonundan nûn hazfolunur مُفَاعِيلُ olarak kalır ve menkûs diye isimlendirilir.
- مُفَعِّلُنْ tef'ilesindeki mîm kaldırıldığı zaman geriye فَاعِلْتُنْ olarak kalır مُفَعِّلُنْ veznine naklolunur ve e'ḍab olarak isimlendirilir.
- مَفَاعِيلُنْ tef'ilesinde ḥarm yapılarak mîm kaldırılır فَاعِيلُنْ kalır, buda مَفْعُولُنْ şekline dönüştürülür ve buna akşam ismi verilir.
- مَفَاعِيلُ tef'ilesinde mîm kaldırıldığında فَاعِيلُ kalır, buda مَفْعُولُ şekline dönüşür ve a'kas diye isimlendirilir.
- مَفَاعِلُنْ tef'ilesinde mîm kaldırıldığında فَاعِلُنْ kalır ecemm diye isimlendirilir.³⁰²

Örnek:

دَعِيَ عَدَّ الذُّنُوبِ إِذَا التَّقَيْنَا تَعَالَى لَا نَعُدُّ وَلَا تَعُدِّي					
دَعِيَ عَدَّ الذُّنُوبِ إِذَا التَّقَيْنَا	تَعَالَى لَا نَعُدُّ وَلَا تَعُدِّي				
0/0/0//	0/0/0//	0/0/0//	0/0//	0///0//	0/0//
مَفَاعِلْتُنْ	مَفَاعِلْتُنْ	مَفَاعِلْتُنْ	مَفَاعِلْتُنْ (مفاعل)	مَفَاعِلْتُنْ	مَفَاعِلْتُنْ (مفاعل)

2.2.2.4. Kâmil (الكامل)

Kâmil isminin verilme sebebi, hareke sayısının fazla olmasındandır ki otuz harekeden oluşmuştur. Arap edebiyatında şiirde bu bahirden başka otuz harekeli şiir yoktur. Vâfir bahride asli haliyle aynı sayıda olmakla birlikte, asli haliyle gelmediği için bu sayıyı bulmamaktadır.

Bu bahir altı tef'ileden oluşmaktadır. tef'ilesi altı kere tekrar etmektedir.

متفاعلن / متفاعلن / متفاعلن / متفاعلن / متفاعلن / متفاعلن

Bu bahr aşağıda verilen şekillerde gelmektedir:³⁰³

³⁰² et-Tibrîzî, *Kitâbu 'l-Kâfî fi 'l- 'Arûḍ ve 'l-Kavâfî*, 51-54.

³⁰³ Harekât, *Evsanu's-Şi'r*, 88.

متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	فِعْلاتِن
متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	فِعْلِن
متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	فِعْلِن
متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	متفاعِلاتِن
متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	متفاعِلان
متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	متفاعِلن
متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	متفاعِلن	/	فِعْلاتِن

Kâmil bahrinin üç arûz ve altı darb'ı vardır.

Birinci arûz مُتَّفَاعِلُنْ olarak gelir. Üç darb'ı vardır. Birinci darb'ı kendisi gibidir. İkinci darb'ı maktûdur. Aslı مُتَّفَاعِلُنْ iken nûn düşürüldü, lâm sakin yapıldı مُتَّفَاعِلْ oldu, oda فِعْلَاتُنْ şekline nakledildi. Birinci arûz'un üçüncü darb'ı ehazz, muzmar olarak فَعْلُنْ şeklinde gelir.

İkinci arûz ehazz olarak فَعْلُنْ şeklinde gelir. İki darb'ı vardır. Birinci darb'ı kendisi gibi ehazz olarak gelir. İkinci arûz'un ikinci darb'ı ehazz, muzmar olarak فَعْلُنْ vezninde gelmektedir.

Üçüncü arûz'u, meczûdur. مُتَّفَاعِلُنْ vezninde gelir. Dört tane darb'ı vardır. Birinci darbı müreffel (مُتَّفَاعِلُنْ tef'ilesinin sonundaki “nûn” elife çevrilir, sonuna “tün” ziyadesi) olarak مُتَّفَاعِلَاتُنْ şeklinde gelir. Üçüncü arûz'un ikinci darb'ı muzâl'dir. مُتَّفَاعِلَاتُنْ vezninde gelir. Üçüncü arûz'un üçüncü darb'ı arûz'u gibidir. مُتَّفَاعِلُنْ vezninde gelir. Üçüncü arûz'un dördüncü darb'ı maktû'olarak فِعْلَاتُنْ vezninde gelir.

Kâmil bahrinin zihafı

- ا. مُتَّفَاعِلُنْ tef'ilesinde tâ hazfedilir daha sonrada مُسْتَفْعِلُنْ şekline nakledilmesi caizdir ve muzmar olarak isimlendirilir.
- ب. مُسْتَفْعِلُنْ şeklinde gelen tef'ilenin sîn harfi hazfedilir مُتَّفَعِلُنْ kalır. Buda مفاعِلُنْ veznine nakledilerek mevkûs olarak gelmesi câizdir.

- c. مفتعلن مستعلن şeklinde gelen tefilede ki fâ harfî hazfedilerek مستعلن olunca مفتعلن veznine nakil yapılır ve meczûl adını alır.
- d. فَعْلَانُ tefîlesi izmâr yapılarak مفعول vezninde muzmar maktu' gelmesi câizdir.
- e. Muraffel ve muzâl tefîleleride, izmâr, vaks ve cezl câizdir.³⁰⁴

Örnek:³⁰⁵

أَوْ أَنَّ يَحِلَّ بِكَ السَّقَامُ نَزِيلًا	أَعَزُّ عَلَيَّ بَأْنُ تَبَيْتٍ عَلِيلًا
إِذْ قِيلَ أَوْعَكَ أَوْ أَحَسَّ غَلِيلًا	وَلَمَّا سُئِلْتُ أَجِيبُ عَنْكَ بِلَوْعَةٍ
فَأَعْيَرَكَاهَا بُكْرَةً وَأَصِيلًا	فَوَدِدْتُ أَنِّي مَالِكٌ لِسَلَامَتِي
وَكَذَا الْخَلِيلُ إِذَا أَحَبَّ خَلِيلًا	هَذَا أَخٌ لَكَ يَشْتَكِي إِذْ تَشْتَكِي
أَوْ أَنَّ يَحِلَّ ل بِكَ السَّقَامُ م نَزِيلًا	ي بَأْنُ تَبِي ت عَلِيلًا
0//0/// 0//0/// 0//0/0/ 0//0/// 0//0/// 0//0/0/	مُتَّفَاعِلُنْ مُتَّفَاعِلُنْ مُتَّفَاعِلُنْ مُتَّفَاعِلُنْ مُتَّفَاعِلُنْ مُتَّفَاعِلُنْ

İlk tefilelerde zihâf yapılmış.

2.2.2.5. Hezec (الهزج)

Bu bahrin “hezec” olarak isimlendirilmesi, bu vezinde şiirlerin okunmasındaki ses titreşiminden ve şarkıya elverişli olmasından kaynaklanmaktadır.

Aslı مَفَاعِيلُنْ olarak altı defa tekrarıyla gelir, fakat daima meczû' olarak dört tefîleli kullanılır.

مفاعيلن / مفاعيلن / مفاعيلن / مفاعيلن / مفاعيلن / مفاعيلن

Bu bahrin en yaygın kullanılan şekli aşağıda verildiği gibi gelmektedir:³⁰⁶

مفاعيلن / مفاعيلن / مفاعيلن / مفاعيلن / مفاعيلن / مفاعيلن

Bu bahrin bir aruzu ve bu arûz'un iki darb'ı vardır. Birinci darb'ı kendi gibi مَفَاعِيلُنْ vezninde gelir. İkinci darb'ı mahzûf olarak مفعول vezninde gelir.

³⁰⁴ et-Tibrîzî, *Kitâbu 'l-Kâfî fi 'l- 'Arûd ve 'l-Kavâfî*, 58-65

³⁰⁵ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 40.

³⁰⁶ Harekât, *Evzanu's-Şi'r*, 101.

Hezec bahrinin zihâfları aşağıdaki gibi gelmektedir.

- Arûz'u ve birinci beyitin darb'ı hariç bütün مَفَاعِيلُ tef'ilelerine kabz ve keff zihâfları dâhil olması câizdir.
- Buda مَفْعُولُ veznine naklolur ve ahram diye isimlendirilir.³⁰⁷ مَفَاعِيلُ tef'ilesinden mîm kaldırılır فَاعِيلُ kalır.
- مَفَاعِيلُ tef'ilesinde harm yapılması caizdir. فَاعِيلُ kalır ve مَفْعُولُ tef'ilesine nakledilir böylece Ahrab ismini alır.
- مَفَاعِيلُ harm yapılırsa فَاعِيلُ kalır ve eşter olarak isimlendirilir.

Örnek:³⁰⁸

أَيُّهَا مَنْ رَدَّ وُدِّي أَمْ	سِ لَا أُعْطِيكَهُ الْيَوْمَ
وَلَا وَاللَّهِ لَا أُعْطِي	كَ إِلَّا الصَّدَّ وَاللَّوْمَ
وَإِنْ كَانَ بِقَلْبِي مِنْ	كَ حُوبٌ يَمْنَعُ النَّوْمَ
أَيَّا مَنْ سُمِّيَهُ الْوَضْلَ	فَأَعْلَى الْمَهْرَ وَالسَّوْمَ

أَيَّا مَنْ رَدَّ	دَ وُدِّي أَمْ	سِ لَا أُعْطِي	يَكُهُ الْيَوْمَ
0/0/0//	0/0/0//	0/0/0//	0/0/0//
مفاعيلن	مفاعيلن	مفاعيلن	مفاعيلن

Hezec burada meczu' olarak kullanılmıştır.

2.2.2.6. Recez (الرجز)

Bir bahrin recez olarak isimlendirilmesi üç cüz üzerine olmasından kaynaklanır. Farklı bir görüş olarak da devenin çöktüğü yerden ayağa kalkarken zayıflık ve hastalıktan dolayı ayaklarının titremesine benzetilmiştir. Bu bahirde de bir düzensizlik olmasından dolayı bu zayıf deveye benzetilerek recez ismi verilmiştir.³⁰⁹

Recez bahrinin aslı مستفعلن olarak gelir ve altı defa tekrar edilerek kullanılır. Dört arûz'u beş darb'ı vardır.

³⁰⁷ et-Tibrîzî, *Kitâbu 'l-Kâfî fi 'l- 'Arûd ve 'l-Kavâfî*, 73-74.

³⁰⁸ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 43.

³⁰⁹ et-Tibrîzî, *Kitâbu 'l-Kâfî fi 'l- 'Arûd ve 'l-Kavâfî*, 77.

مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن

Bu bahrin en yaygın kullanılan beş şekli olup aşağıda verildiği gibi gelmektedir.³¹⁰

مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن

مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن

مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن

مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن

مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن

Birinci arûz'u مستفعلن gelir, iki darb'ı vardır. Birinci darb'ı arûz'u gibidir. Birinci arûz'un ikinci darb'ı maktû' olarak مفعول vezninde gelir.

İkinci arûz'u meczû' olarak مستفعلن gelir. Bir darb'ı vardır ki o da arûz'u gibidir.

Üçüncü arûz'u meştûr (beyitin bir şatırının hazfedilmesi) olarak üç cüzden oluşur. Arûzu aynı zamanda darb'ıdır.

Dördüncü arûz'u menhûk olarak gelir.

Recez bahrinin zihâfları aşağıdaki gibidir.

- a. مستفعلن tefîlesinden sîn harfî hazfedilerek مفاعِلن veznine nakledilmesi câizdir ve mahbûn olarak isimlendirilir.
- b. مستفعلن tefîlesinden fâ harfî hazfedilir, مستعلن kalınca مفعِلن vezvine dönüştürülmesi câizdir. Buna matvî adı verilir.
- c. مستفعلن tefîlesinden sîn ve fâ harfî hazfedilir, متعلن kalınca مفعِلن veznine dönüştürülmesi câizdir. Buna mahbûl adı verilir.
- d. Maktû' olarak مفعول gelmiş olan tefîlesine habn yapılarak معول olunca مفعول veznine aktarılması câizdir.³¹¹

Örnek:³¹²

³¹⁰ Harekât, *Evzanu's-Şi'r*, 105.

³¹¹ et-Tibrîzî, *Kitâbu'l-Kâfî fi'l-'Arûd ve'l-Kavâfî*, 77-80.

³¹² Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 31.

جَاءَتْ بِهِ مُعْتَجِرًا بِرْدِهِ سَفَوَاءَ تَرْضَى بَسِيحٍ وَخْدِهِ

جَاءَتْ بِهِ	مُعْتَجِرًا	بِرْدِهِ	سَفَوَاءَ	تَرْضَى	بَسِيحٍ	وَخْدِهِ
0//0/0/	0//0/	0//0//	0//0/0/	0//0/	0//0/0/	0//0//
مستفعلن	مستفعلن (مستعلن)	متفعلن	مستفعلن	مستعلن	متفعلن	متفعلن

2.2.2.7. Remel (الرمل)

Remel vezninden çıkan bir şarkı türü olduğu için bu ismini almıştır. Bazıları da sebepler arasına vetîd girdiği için bu adı aldığını söylemiştir.³¹³

Aslı فاعلاتن olarak gelir ve altı kere tekrarlar. İki arûz'u ve altı darb'ı vardır.

فاعلاتن / فاعلاتن / فاعلاتن / فاعلاتن / فاعلاتن / فاعلاتن

Bu bahrin kullanılan dört şekli aşağıda verildiği gibi gelmektedir:³¹⁴

فاعلاتن	/	فاعلاتن	/	فاعلاتن	/	فاعلاتن	/	فاعلاتن
فاعلاتن	/	فاعلاتن	/	فاعلاتن	/	فاعلاتن	/	فاعلاتن
فاعلاتن	/	فاعلاتن	/	فاعلاتن	/	فاعلاتن	/	فاعلاتن
فاعلاتن	/	فاعلاتن	/	فاعلاتن	/	فاعلاتن	/	فاعلاتن

Birinci arûz'u mahzûf'dur ve üç darb'ı vardır. Birinci darb'ı sâlimdir. Birinci arûz'un ikinci darb'ı maksûr'dur. Aslı فاعلاتن iken nûn hazfedilir, tâ sakın yapılır ve فاعلاتن yapılır. Son olarak da فاعلان şeklinde nakledilir. Birinci arûz'un üçüncü darb'ı, arûz'u gibi mahzûf'tur ve فاعلن vezninde gelir.

İkinci arûz meczû' gelir. فاعلاتن veznindedir. Üç tane darb'ı vardır. Birinci darb'ı müsebbâğ olarak³¹⁵ فاعلاتن şeklinde gelmektedir. İkinci arûz'un ikinci darb'ı arûz'u gibi gelmektedir. İkinci arûz'un üçüncü darb'ı mahzûf olarak فاعلن vezninde gelir.

Remel bahrinin zihâfları aşağıdaki gibi gelmektedir.

- Her فاعلاتن tef'ilesinden elif hazfedilmesi câizdir ve mahbûn olarak isimlendirilir.

³¹³ Yemût, *Buḥûru 'ş-Şi 'ri 'l- 'Arabî*, 135.

³¹⁴ Harekât, *Evzanu 'ş-Şi 'r*, 112.

³¹⁵ Yemût, *Buḥûru 'ş-Şi 'ri 'l- 'Arabî*, 135.

- b. Her فاعلاتن tef'ilesinden nûn hazfedilmesi câizdir ve mekfûf olarak isimlendirilir.
- c. فاعلاتن tef'ilesinden elif ve nûn harfleri hazfedildiğinde meşkûk ismini alır.
- d. فاعلن tef'ilesinden elifin düşürülmesi câiz olup فاعلن olarak kalır. Buda mahbûn olarak isimlendirilir.
- e. فاعلايان ve فاعلان tef'ilelerinin فعلايان ve فعلان şeklinde mahbûn olarak gelmesi câizdir. Buradaki mu'akabe medîd'teki mu'akabe gibidir. Medîd bahrindeki câiz olan her şey burada da câizdir.³¹⁶

Örnek:³¹⁷

صَدَّ عَنِّي إِذْ رَأَيْتُ	وَأَطَالَ الصَّبْرَ لَمَّا أَنْ فَطَنْ				
كَانَ مَمْلُوكِي فَأَضْحَى مَالِي	إِنَّ هَذَا مِنْ أَعَايِبِ الزَّمَنِ				
صَدَّ عَنِّي	إِذْ رَأَيْتُ	مُفْتَنٌ	وَأَطَالَ الصَّبْرَ	لَمَّا أَنْ فَطَنْ	
0/0/0/	0/0/0/	0/0/0/	0/0/0/	0/0/0/	0/0/0/
فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن (فاعلن)	فاعلاتن	فاعلاتن (فاعلن)	فاعلاتن

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden anlaşılıyor ki bu beyitte zihâf yapılmış, arûz kısmındaki tefilede ise mahzûf uygulanmıştır.

2.2.2.8. Serî' (السريع)

Bu bahrin serî' olarak isimlendirilmesi zevk ve taktî' hususunda hızlı olmasından kaynaklanır. Çünkü her üç cüz, yedi sebep lafzından oluşmaktadır. Vetîd mefrûk bulunsa da ilk hecesi sebeptir. Sebeb'in okunuşu vetid'den daha hızlıdır. Bu sebeple bahrin adı serî' olarak belirlenmiştir.

Bu bahir altı cüzden (tef'ileden) oluşmaktadır. (مستفعِلن / مستفعِلن / مفعولات) iki kere tekrar eder.

مستفعِلن / مستفعِلن / مفعولات مستفعِلن / مستفعِلن / مفعولات

Serî' bahrinin kullanılan üç şekli aşağıda verildiği gibi gelmektedir.³¹⁸

³¹⁶ et-Tibrîzî, *Kitâbu 'l-Kâfî fi 'l- 'Arûd ve 'l-Kavâfî*, 83-87.

³¹⁷ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 46.

مستفعلن / مستفعلن / فاعلن / مستفعلن / مستفعلن / فاعلن
مستفعلن / مستفعلن / فاعلن / مستفعلن / مستفعلن / فاعلن
مستفعلن / مستفعلن / فاعلن / مستفعلن / مستفعلن / فاعلن

Serî‘ bahrinin dört arûz ve altı darb’ı vardır. Birinci arûz’u matvi mekşûf olarak فاعلن vezninde gelir. Üç darb’ı vardır. Birinci darb’ı matvî mevkûf olarak فاعلن vezninde gelir. Birinci arûz’un ikinci darb’ı, arûz’u gibidir. Birinci arûz’un üçüncü darb’ı, aslem olarak فَعْلُنْ vezninde gelir.

İkinci arûz’u mahbûl meşkûf olarak فَعْلُنْ vezninde gelir. Bu arûz’un kendisi gibi olan bir darb’ı vardır.

Üçüncü arûz’u mevkûf olarak مفعولان vezninde gelir. Arûz’u ile darbı aynıdır.

Dördüncü arûz’u mekşûf olarak vezni مفعولن vezninde gelir. Bu arûz’un kendisi gibi olan bir darb’ı vardır.

Serî‘ bahrinin zihâfları aşağıdaki gibi gelmektedir.

- tefîlesinde, basît ve recez bahirlerinde câiz olan bütün değişiklikler câizdir.
- Arûz ve darb’ında مفعولان ve مفعولن tef’ileleri hariç zihâf câiz değildir.³¹⁹

Örnek:³²⁰

ملكْتُ من أصبح لي مالكا	لكنَّهُ في ملكِهِ ظالمٌ
لو شئتُ لاستأفنتُهُ لي قُدرةً	لكنَّ حكمَ الحبِّ لي لازمٌ
أحببْتُه من بينِ هذا الوری	وهو بحبِّي خيرٌ عالمٌ
قَبِيحٌ فعلٌ حسنٌ وجهُهُ	يُعَذِّرُ في أمثاله اللائمُ
أحسنُ مَنْ أبصرَهُ مُبصرٌ	لو أنَّه في حُسنِهِ راحمٌ
ملكْتُ من أصبح لي مالكا	لكنَّهُ في ملكِهِ ظالمٌ

³¹⁸ Harekât, *Evzanu's-Şi'r*, 118.

³¹⁹ et-Tibrîzî, *Kitâbu'l-Kâfî fi'l- 'Arûd ve'l-Kavâfî*, 95-99.

³²⁰ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 44.

/0/0/0/	0//0/0/	0//0/0/	0//0/	0///0/	0//0//
مفعولات	مستفعلن	مستفعلن	مفعولات	مستفعلن(مستعلن)	مستفعلن
(فاعلن)			(فاعلن)		(متفعلن)

2.2.2.9. Münserih (المنسرح)

Bu bahrin münserih olarak isimlendirilmesinin sebebi veznin kolay, süratli ve akıcı olmasındandır.³²¹ Altı tef'ileden oluşmaktadır. (مستفعلن / مفعولات / مستفعلن) şeklinde birinci şatr ve ikinci şatr olmak üzere iki kere tekrar eder. Aslî tef'ileleri aşağıdaki gibidir:

مستفعلن / مفعولات / مستفعلن / مستفعلن / مفعولات / مستفعلن

Bu bahrin iki çeşit kullanımı aşağıda verildiği gibi gelmektedir:³²²

مستفعلن / مفعولات / مستفعلن / مستفعلن / مفعولات / مستفعلن
مستفعلن / مفعولات / فاعلن / مستفعلن / مفعولات / مفعولن

Bu bahrin üç arûz'u ve üç darb'ı vardır.

Birinci arûz'u مستفعلن vezninde sâlim olarak gelmektedir. Bu arûz'un darb'ı ve مفتعلن vezninde matvî olarak gelir.

İkinci arûz'u menhûk / mevkûf olarak مفعولات şeklinde gelmektedir. Aruz'u ile darbı aynı tef'ilede birleşmektedir.

Üçüncü arûz'u mekşûf / menhûk olarak مفعولن şeklinde gelir. Arûz ile darb'ı aynı tef'ilede birleşmektedir.

Münserih bahrinin zihafı aşağıdaki gibidir.

- مفعولات tef'ilesinden sonra gelen مستفعلن tef'ilesi dışındaki مستفعلن tef'ilelerinin mahbûn, matvî, mahbûl olarak gelmesi câizdir.
- مفعولات tef'ilesinde habn yapmak câizdir. مفعولات şeklinde kalır ve مفاعيل veznine nakledilir.
- مفعولات tef'ilesi matvî olarak فاعلات şekline nakledilmesi câizdir.

³²¹ el-Ğayrevânî, *el-'Umde*, 1: 136.

³²² Harekât, *Evzanu's-Şi'r*, 124.

d. فعولن ve فعولان معولن ve معولان tef'ileleri mahbûn olarak معولان ve معولن olunca فعولان ve فعولن şekline nakledilmesi câizdir.³²³

Örnek:³²⁴

قَبَّلْتُهٗ مِنْ بَعِيدٍ فَاعْتَلَّ مِنْ شَقَّتِيهِ

قَبَّلْتُهٗ	مِنْ بَعِيدٍ	فَاعْتَلَّ مِنْ	شَقَّتِيهِ
0//0/0/	/0//0/	0//0/0/	0/0///
مستفعِلن	مفعولات (مفعلات)	مستفعِلن	مفعولات (مفعلات)

2.2.2.10. Hafif (الخفيف)

Bu bahrin hafif olarak isimlendirilmesi, vetid mefrûkunun son harekesinin, sebep cüzlerinin harekeleriyle birleşmesiyle telaffuzun hafiflemesindendir. “Hafif sebebler”in lafızlardan üçünün peş peşe gelmesiyle zevk vermesi, kulağa hoş gelen bir hafiflik meydana getirmesinin de bu ismi almasına neden olduğu zikredilir. “Sebebler”, “vetid”lere göre daha hafif sayılmıştır.

Hafif bahri altı cüzden oluşmaktadır. Aslı (فاعلاتن / مستفعِلن / فاعلاتن) olan tef'ileleri birinci şatır ve ikinci şatır'da gelerek iki kere tekrar etmiş olur.

فاعلاتن / مستفعِلن / فاعلاتن فاعلاتن / مستفعِلن / فاعلاتن

Hafif bahrinin yaygın iki çeşit kullanımı aşağıda verildiği gibi gelmektedir:³²⁵

فاعلاتن / مستفعِلن / فاعلاتن فاعلاتن / مستفعِلن / فاعلاتن
فاعلاتن / مستفعِلن فاعلاتن / مستفعِلن

Bu bahrin üç arûz'u ve beş darb'ı vardır.

Birinci arûz'u sâlim olarak فاعلاتن şeklinde gelir. İki darb'ı vardır. Birinci darb'ı, arûz'u gibidir. Birinci arûz'un ikinci darb'ı mahzûf olarak فاعِلن şeklinde gelir.

İkinci arûz mahzûf olarak فاعِلن şeklinde gelir. Bu arûzûn bir darb'ı vardır o da kendisi gibidir.

³²³ et-Tibrîzî, *Kitâbu'l-Kâfî fi'l-'Arûd ve'l-Kavâfî*, 103-106.

³²⁴ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 51.

³²⁵ Harekât, *Evzanu's-Şi'r*, 129.

Üçüncü arûz, meczû'dur. مستفعّل vezninde gelir. İki darb'ı vardır. Birinci darb'ı kendisi gibidir. Üçüncü arûz'un ikinci darb'ı, mahbûn maksûr olarak gelir ve فعولن veznine nakledilir.

Hafif bahrinin zihâfları aşağıdaki gibidir.

- فاعلاتن tef'ilesinde câiz olan değişiklikler burada da câizdir. Fakat darb'ında bulunan فاعلاتن tef'ilesinin mekfûf ve meşkûl olarak gelmesi câiz olmaz.
- مستفعّلن tef'ilesinde habn yapılmasıyla متفعّلن olunca مفاعّلن veznine aktarılması câizdir.
- مستفعّلن tef'ilesi mekfûf olarak مستفعّلن vezninde gelmesi câizdir.
- مستفعّلن tef'ilesi meşkûl olarak متفعّلن gelince مفاعّلن veznine nakledilir.
- مستفعّلن tef'ilesine tay dahil olmaz. Çünkü bu tef'iledeki fâ harfî vetid mefrûkun orta harfidir. Harm zihafı dâhil olanlar dışında, vetidlere zihâf olmaz.
- فاعّلن tef'ilesinde habn yapılarak فعّلن şeklinde gelmesi câizdir.
- فاعلاتن tef'ilesinin nûn'u ile مستفعّلن tef'ilesinin sîn'i, مستفعّلن tef'ilesinin nûn'u ile daha sonra gelen فاعّلن ve فاعلاتن tef'ilelerinin elif'leri ve ikinci yarı (şatır) başındaki فاعلاتن tef'ilesinin nûn'u ve elif'i arasında mu'akabe vardır.
- Birinci beyitin darb'ındaki فاعلاتن tef'ilesinin muşas olarak مفعولن vezninde gelmesi câizdir. Musarra' beyitin arûz'unda teş'îs uygulamak câizdir.
- Burada مفعولن ve فعولن tef'ilelerine zihâf câiz olmaz.³²⁶

Örnek:³²⁷

قُلْ لِمَنْ يَمْلِكُ الْمُلُوكُ لَوْ أَنَّ كُنَّ كَانَتْ قَدْ مُلِكُ
قَدْ شَرِبْنَاكَ مُدَّةً وَبَعَثْنَا إِلَيْكَ بِكَ

قُلْ لِمَنْ يَمْلِكُ الْمُلُوكُ	لَوْ أَنَّ كُنَّ كَانَتْ قَدْ مُلِكُ	قَدْ شَرِبْنَاكَ مُدَّةً	وَبَعَثْنَا إِلَيْكَ بِكَ
0/0/0/	0/0/0/	0/0/0/	0/0/0/
فاعلاتن	مستفعّلن (متفعّلن)	فاعلاتن (فعلاتن)	مستفعّلن (متفعّلن)

³²⁶ et-Tibrîzî, *Kitâbu 'l-Kâfî fî 'l-'Arûd ve 'l-Kavâfî*, 109-113.

³²⁷ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 38.

2.2.2.11. Mütekârib (المتقارب)

Bu bahrin mütekârib olarak isimlendirilmesi, vetid cüzlerinin birbirine yakın olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü her vetid arasında bir sebep bulunduğu için yakınlaşmayı sağlamaktadır.

Bu bahir sekiz cüzden oluşmaktadır. Aslı (فعولن , فعولن) olarak dört kere tekrar eder.

فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن

Mütekârib bahrinin yaygın dört çeşit kullanımı aşağıda verildiği gibi gelmektedir:³²⁸

فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن
فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن
فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن
فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن

Bu bahirde iki arûz dört darb vardır.

Birinci arûz'u, sâlim olarak gelir ve dört darb'ı vardır. Birinci darb'ı, arûz'u gibidir. Birinci arûz'un ikinci darb'ı maksûr olarak فعولn vezninde gelir. Birinci arûz'un üçüncü darb'ı mahzûf olarak فَعْلٌ vezninde gelir. Dördüncü darb'ı ise ebter olarak فَعْلٌ³²⁹ vezninde gelir.

İkinci arûz'u meczû' mahzûf olarak فَعْلٌ vezninde gelir ve iki darb'ı vardır. Birinci darbı kendisi gibidir. İkinci arûz'un ikinci darb'ı, ebter olarak gelmektedir.

Mütekârib bahrinin zihafı aşağıdaki gibi gelmektedir.

- Birinci beyitin darbı ile ebter olarak gelen tef'ileden önceki tef'ile dışında, tavîl bahrindeki câiz olan tüm değişiklikler burda da câizdir.
- Arûzdaki فعولn hazf ile فَعْلٌ vezninde gelmesi câizdir.³³⁰

³²⁸ Harekât, *Evzanu's-Şi'r*, 141.

³²⁹ Yemût, *Buhûru'Şiri'l-'Arabi*, 198.

³³⁰ et-Tibrîzî, *Kitâbu'l-Kâfî fi'l-'Arûd ve'l-Kavâfî*, 129-134.

Örnek:³³¹

وَكَدَّرَ عَيْشَكَ بَعْدَ الصَّفَا	تَقَاضَاكَ دَهْرُكَ مَا أَسْلَفَا
رَهِيْنٌ بِتَفْرِيقِ مَا أَلْفَا	فَلَا تَعْجَبَنَّ فَإِنَّ الزَّمَانَ
وَكَدَّرَ ر عَيْشَ كَ بَعْدَ الص فَ	تَقَاضَا كَ دَهْرُ كَ مَا أَسْ لَفَا
0// 0/0// /0// /0//	.II 0/0// /0// 0/0//
فعولن فعولن فعولن فعولن	فعولن فعولن فعولن فعولن
(فعول) (فعول) (فعول) (فعول)	(فعول) (فعول) (فعول) (فعول)

2.3. Hârûnürreşid'in Şiirlerinde Üslup

Dili kullanma stili ve şekline o kişinin üslubu diyebiliriz. Üslup, kelimadan kastedilen amaca ulaşmaya en yakın biçimde ve gönüllere en etkili biçimde uyumlu bir şekilde bir araya getirilmiş, lafızlara dökülmüş mânadır.³³² Edebi üslubun en bariz özelliği güzelliştir. Üsluptaki güzelliğin kaynağı bundaki üstün hayal, ince tasvir ve nesneler arasındaki uzak benzeme yönlerine dokunmasıdır. Bir de manevi şeyleri algılanabilir biçimde, algılanan şeyleri de manevi biçimde ortaya koymasıdır.³³³

Hârûnürreşid'in şiirlerinde kullandığı dili incelediğimizde, gramer kurallarına dikkat ettiğini ve edebi sanatları bolca kullandığını görmekteyiz. Şiirlerinin dili, dönemin Arap şiirine uygun ifade biçimlerini yansıtan bir dil olarak karşımıza çıkmaktadır. Hârûnürreşid genellikle herkesin kolayca anlayabileceği sözcükler kullanmıştır. Sözcüklerde duyguları olması gerektiği gibi aksettirmiştir.

2.3.1. Kelime ve Cümle Tercihleri

Arap Edebiyatı'nda lafzın mı yoksa mâna mı daha önemli olduğu tartışılmış bu konuda net bir görüş oluşturulamamıştır. Ancak bunlardan herhangi birinin eksikliği kusur sayılmıştır. Edebiyatta şair ve yazarlar fesâhate de önem vermişlerdir. Belâgat âlimlerinin ıstılahında fesâhat; kelimedede, cümlede ve konuşanda

³³¹ Hârûnürreşid, *Dîvân*, 36.

³³² Ali el-Cârim, Mustafa Emîn, *el-Belâğatü'l-Vâdîha* (İstanbul: Dâru'ş-Şifâ, 2020), 33.

³³³ el-Cârim, Emîn, *el-Belâğatü'l-Vâdîha*, 34.

bir vasıf olarak aranır.³³⁴ Eleştirmenler edebi bir eserde kullanılan kelimelerin niteliği konusunda bazı kaideler ortaya koymuşlardır.

Edebiyat kaynaklarında bir kelimenin fasîh olabilmesi için, kelimenin fesâhatini ortadan kaldıran dört ayıptan uzak olması gerektiği belirtilmiştir. Sözü edilen kelime kusurları şunlardır:

1. Tenâfur (التنافر): Dile ağır gelip söylenmesi zor olan kelimedir. Mahreç olarak birbirine yakınlığı sebebiyle söylenişi zor olan kelimelerdir.

رَجُلٌ صَهْلٌ الصَّوْتُ “Sesi gür olan adam” cümlesinde geçen صَهْلٌ kelimesinde tenâfur vardır.³³⁵

Cahiliye devri Arap şairi İmruülkays’ın (ö. 545) aşağıdaki beyitinde مُرْتَفَعَاتٍ yerine مُسْتَشْزَرَاتٍ kelimesini kullanması bu kusura örnektir:³³⁶

عَدَائِهِ مُسْتَشْزَرَاتٌ إِلَى الْعُلَى تَضِلُّ الْعَقَاصَ فِي مُثْنَى وَ مُرْسَلٍ

“Onun (gür) tutam tutam saçları yukarı doğru toplanmış kabarıktı, saç bağları örgülü ve örgüsüz (salıverilmiş) saçları arasında kaybolmaktaydı.”

2. Garâbet (الغرابة): Manası herkes tarafından bilinemeyen ve Arap edebiyatçıları tarafından nesir ve şiirlerinde kullanımı alışkanlık haline gelmemiş kelimelere denir. Mesela İsâ b. Ömer en-Nahvî’nin (ö. 149/766) eşeğinden düşmüş, onu görenler etrafında toplanınca, onlara şöyle demiştir:³³⁷ مَا لَكُمْ تَكَاكُتُمْ عَلَيَّ كَتَاكُتْكُمْ عَلَى ذِي جَنَّةٍ “Size ne oluyor cin çarpmış kişinin başına toplandığınız gibi başıma toplandınız? Benden uzaklaşın!” Toplanma anlamını ifade etmek için تَكَاكُ kelimesi, uzaklaşmak anlamını ifade etmek içinde اِفْرَنْقَع kelimesi kullanılmıştır. Rü’be b. Accâc’ın (ö. 145/762)³³⁸ aşağıdaki beyitinde kullandığı “Süreyc kılıcı gibi zarif burun” veya “parıltıda kandil gibi burun” anlamlarına gelen مُسَرَّجٌ kelimesinde de garâbet vardır.³³⁹

³³⁴ Abdurrahmân Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye Üsüsühâ ve 'Ulûmuha ve Fünûnuha* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1996), 1: 111

³³⁵ Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 1: 111

³³⁶ es-Seyyid Ahmed Hâşimî, *Cevârihu'l-Belâğa fi'l Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, thk. Yûsuf es-Şameylî, (Beyrût: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, 1999), 20; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 1: 11.

³³⁷ Haîb el-Kazvînî, *el-İdâh fi 'Ulûmi'l-Belâğa* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 2003), 14.

³³⁸ Hâşimî, *Cevârihu'l-Belâğa*, 21.

³³⁹ Hâşimî, *Cevârihu'l-Belâğa*, 21.

و مُثْلَةٌ وَ حَاجِبًا مُزَجَّجًا وَ فَاحِمًا وَ مَرَسِنًا مُسْرَجًا

“Ve siyah gözü, ince ve uzun kaşı, kömür (gibi siyah) saçını ve Süreyc kılıcı gibi zarif burnunu (gösterdiği vakti hatırla).”

3. Kıyasa aykırılık (مخالفة القياس): Kelimenin dilbilgisi kurallarına aykırı olmasıdır. Mesela Ebu'n-Necm b. Kudâme'nin (ö. 130/747)³⁴⁰ aşağıdaki beyitinde kullandığı الاجَلّ kelimesi الاجَلّ olarak idğamla gelmesi gerekirken kıyasa aykırı gelmiştir:³⁴¹

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْاجَلِّ الْوَاحِدِ الْقَرْدِ الْقَدِيمِ الْأَوَّلِ

“Hamd ulu, yüceler yücesi, tek, eşsiz, başlangıcı olmayan ve evvel olan Allah'a mahsustur.”

4. Çirkinlik (الكرهية في السمع): Kelimenin, dinleyenlerin kulağına hoş gelmemesidir. Mütenebbi'nin (ö. 354/965)³⁴² aşağıdaki beyitinde kulağa hoş gelen النفس kelimesi yerine الجرشي kelimesini kullanması buna örnek olarak gösterilebilir:³⁴³

مُبَارَكُ الْأَسْمِ أَغْرُ الْقَلْبِ كَرِيمُ الْجَرَشِيِّ شَرِيفُ النَّسَبِ

“İsmi mübârek, lakabı meşhur, kişiliği kerîm, nesebi şerefli dir.”

Hârûnürreşîd şiirlerinde seçtiği kelimelerde yukarıda belirtilen fesâhat kusurlarının bulunmamasına özellikle dikkat etmiştir.

Kelimenin fesâhati yanında kelâmın fesâhatı da çok önemlidir. Kelâm, za‘f-ı te‘lîf, tenâfur-i kelimât, ta‘kîd gibi kusurlardan arınmış olmalıdır.³⁴⁴ Tartışmalı olmakla birlikte bunlara ilaveten kesret-i tekrâr ve tetâbu-i izâfât’ı da kelâmın fesâhati için gerekli görmüşlerdir. Sözü edilen kusurlar şunlardır:

³⁴⁰ Hâşimî, *Cevârihu'l-Belâğ*, 23.

³⁴¹ Hâşimî, *Cevârihu'l-Belâğ*, 23.

³⁴² Hâşimî, *Cevârihu'l-Belâğ*, 24.

³⁴³ Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 1: 115.

³⁴⁴ el-Ğazvînî, *el-İdâh*, 15.

1. Za‘fu’t-te‘lif: Söz dizimindeki kuralsızlıktır. Şu örnekte olduğu gibi: ضَرَبَ
عَلَامُهُ زَيْدَا “Kölesi Zeyd’i dövdü.” Bu örnekteki zamirin kendinden sonraki isme işâret
etmiş olması cumhura göre caiz değildir.³⁴⁵

Hassân b. Sâbit’in (ö.54/674) şu beyitinde (مَجْدُهُ) ibaresinde zamir Mut‘im
isminden önce gelmesinden dolayı za‘fu’t-te‘life örnektir:³⁴⁶

وَلَوْ أَنَّ مَجْدًا أَخْلَدَ الدَّهْرَ وَاحِدًا مِّنَ النَّاسِ أَبْقَى مَجْدُهُ الدَّهْرَ مُطْعِمًا

“Şayet şeref insanlardan birini (bu dünyada) ebedi kılsaydı Mut‘im’in şerefi onu
ebedi kılardı.”

2. Tenâfur-i kelimât: Söz dizimindeki söyleyiş güçlüğüdür. Câhız’ın (ö.
255/869) Ebu Süfyân’ın babası Harb b. Ümeyye b. Abdişems’in kabrinin durumu
hakkında örnek verdiği şu şiirde³⁴⁷ söz diziminden kaynaklı telaffuz güçlüğü vardır:³⁴⁸

وَقَبْرٌ حَرْبٍ مِّمَّكَانٍ قَفْرٌ وَلَيْسَ قُورٍ قَبْرِ حَرْبٍ قَبْرٌ

“Harb’in kabri تنها yerdedir. Harb’in kabrinin yakınında hiçbir kabir yoktur.”

3. Ta’kîd: Söz dizimindeki anlaşılma güçlüğüdür. İki sebepten meydana
gelmektedir.

Birincisi: Lafızların dizilişinden kaynaklı anlaşılma güçlüğüdür. Mütenebbi’nin
şu şiiri lafızların dizilişinden kaynaklı anlaşılma güçlüğüne örnektir:³⁴⁹

أَنَّى يَكُونُ أَبَا الْبَرِّيَّةِ آدَمَ وَأَبُوكَ وَالتَّقْلَانِ أَنْتَ مُحَمَّدٌ؟

“Âdem nasıl mahlûkatın babası olabilir? Senin baban Muhammed ve sen de
sakalân iken.”

Yukarıdaki beyitin lafız dizilişi şöyle olmalıydı:

كَيْفَ يَكُونُ آدَمُ أَبَا الْبَرِّيَّةِ وَأَبُوكَ مُحَمَّدٌ وَأَنْتَ التَّقْلَانِ؟

³⁴⁵ el-Kazvînî, *el-Îdâh*, 15.

³⁴⁶ el-Kazvînî, *el-Îdâh*, 26; Hâşimî, *Cevârihu’l-Belâğa*, 33; ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 2: 175.

³⁴⁷ el-Kazvînî’nin *el-Îdâh* adlı eserinde bu şiiri Câhiz’in söylediği, Mustafa Emîn ve Ali el-Cârim’in *el-Belâğatü’l-Vâdîha* isimli eser de ise bu şiiri söyleyenin belli olmadığı bilgisi verilmiştir.

³⁴⁸ el-Kazvînî, *el-Îdâh*, 16; Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü’l-Arabiyye*, 1: 116; Hâşimî, *Cevârihu’l-Belâğa*, 32.

³⁴⁹ el-Cârim, Emîn, *el-Belâğatü’l-Vâdîha*, 27.

İkincisi: Lafzın manaya delaletindeki kapalılıktan dolayı anlamda oluşan güçlüktür. Abbâs b. Ahnef'in (ö. 192/808)³⁵⁰ şu beyiti buna örnektir:³⁵¹

سَأَطْلُبُ بُعْدَ الدَّارِ عَنْكُمْ لِتَقْرُبُوا وَتَسْكُبُ عَيْنَايَ الدُّمُوعَ لِتَجْمَدَا

“Yakın olasınız diye evimin sizden uzak olmasını isteyeceğim ve gözlerim kurumak (sevinçten yaş akıtmamak) için yaş akıtacak.”

Bu şiirde gözün kuruması sevinçten yaş akıtmaması, kuruması anlamında kullanılmış. Normalde gözün kurumasından, üzüldüğü halde ağlayamamak kastedilir.

4. Kelâmda isim, fiil veya harfin gereksiz yere çok tekrar edilmesi. Mütenebbî'nin aşağıdaki beyitinde zamir çok tekrar edildiği için kelâmda kusura örnek verilmiştir:³⁵²

وَتُسْعِدُنِي فِي عَمْرَةٍ بَعْدَ عَمْرَةٍ سَبُوحٌ لَهَا مِنْهَا عَلَيْهَا شَوَاهِدُ

“Sıkıntılar üst üste geldiğinde hızlı koşan ve üzerinde soylu olduğuna dâir birtakım alâmetler taşıyan atım bana yardımcı olur.”

5. Zincirleme isim tamlaması kullanılması. İbn. Bâbek'in (Abdussamed b. Mansûr el-Bağdâdî) aşağıdaki beyitinde ilk dört kelime izâfet terkibi halinde olması sebebiyle kelâmda kusura örnek gösterilmiştir:³⁵³

حَمَامَةٌ جَرَعَى حَوْمَةَ الْجُنْدَلِ اسْجَعِي فَأَنْتِ بِمَرَأَى مِنْ سَعَادٍ وَمَسْمَعٍ

“Ey Havmetü'l-cendel'in kumsalının güvercini öt!(sevgimi anlat) Çünkü sen Suâd tarafından görülebilen ve duyulabilen bir yerdesin.”

Hârûnürreşîd'in şiirlerindeki kelimeler arası fonetik uyumsuzluğu, söz dizim kuralsızlığı ve söz diziminde anlaşılma güçlüğüne pek rastlanmaz. Haber ve inşa cümlelerini ifade etmek istediği anlama uygun olarak vermiştir. Bununla birlikte sözü durumun gereğine (mukteda-i hal) uygun olarak başarılı bir şekilde kullanmıştır.

³⁵⁰ Hâşimî, *Cevârihu'l-Belâğa*, 34.

³⁵¹ el-Ğazvînî, *el-İdâh*, 17.

³⁵² el-Ğazvînî, *el-İdâh*, 18; Ĥabenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, 1: 119-120.

³⁵³ Hâşimî, *Cevârihu'l-Belâğa*, 36; Ĥabenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, 1: 120.

2.3.2. Edebi Sanatlar

Hârûnürreşîd'in şiir üslubunda genel olarak şu edebi sanatların kullandığını görmekteyiz.

2.3.2.1. Teşbîh (التشبيه)

Teşbîh, beyân ilminin ilk sıradaki temel konularındandır. Sözlük anlamı olarak شَبَّه fiilinin mastarı olup, “bir şeyi başka bir şeye benzetmek” anlamındadır.³⁵⁴ Terim olarak teşbîh; bir şeyin(benzeyenin) başka bir şeye (benzetilene) bir manada (benzetme yönünde)müşterek olduğuna yol gösterilmesidir.³⁵⁵ Farklı bir tanımlamayla; belli bir gaye doğrultusunda, bir şeyin başka bir şeye, bir veya birden çok özellikte uyuşması veya birbirlerine yakın olması sonucu, aralarında bir benzerliğin kurulmasına denir. Bu bağlamda temel olarak teşbîh, benzeyen (المشبه), kendisine benzetilen (المشبه به), benzetme edatı (أداة التشبيه) ve benzetme yönü (وجه الشبه) olmak üzere dört temel unsur üzerine kurgulanır.³⁵⁶

Hârûnürreşîd'in cariyesi Heylâne'ye yazdığı şu beyiti teşbîh sanatına örnek gösterebiliriz.³⁵⁷

كَأَنْتَ هِيَ الدُّنْيَا فَلَمَّا ثَوَتْ فِي قَبْرِهَا فَارَقْتُ دُنْيَانَا

“O dünya idi, kabre yerleştiğinde dünyadan ayrıldım.”

Bu beyitte Hârûnürreşîd, Heylâne'yi dünyaya benzetererek teşbîh sanatı kullanmıştır. Bu örnekte benzetme edatı ve benzetme yönü belirtilmediğinden teşbîh-i belîğ yapılmıştır.

2.3.2.2. Mecâz (المجاز)

Mecâz kelimesi hakikat kelimesinin zıddı olarak kullanılmıştır. Lugavî anlamın kastedilmesine engel olacak bir karînenin yanında, bir alâka sebebiyle sözün asıl anlamı

³⁵⁴ el-Fîrûzâbâdî, *el-Ğâmûsü'l-Muĥîṭ*, 1344; Ĥabenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, 2: 161.

³⁵⁵ Ĥaṭîb el-Ğazvînî, *et-Telĥîş fî 'Ulûmî'l-Belâğa* (Dâru'l-Fikrî'l-'Arabî, 1904),238.

³⁵⁶ Ĥabenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, 2: 162,163.

³⁵⁷ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 46.

dışında farklı mânâda kullanılmasıdır. Mecâz; mecâz-ı aklî ve mecâz-ı lugavî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.³⁵⁸

2.3.2.2.1. Mecâz-ı aklî (المجاز العقلي)

Bir alâka sebebiyle bir işin asıl failinden başkasına isnat edilmesiyle oluşan mecâza “aklî veya isnâdî mecâz” adı verilir.

Mecâz-ı aklî’de birçok alâka (bağ) kullanılmakta olup bunların en çok bilinenleri; fâili mef’ul yerine kullanma (mef’ûliyye), mef’ulü fâil yerine kullanma (fâiliyye), yapılan işin gerçek fâiline değil masdara isnad etme (masdariyye), işi zamana isnad etme (zamâniyye), işi mekâna isnad etme (mekâniyye) ve işi yapılmasına sebep olana isnad etme (sebebiyye) gibi alâkalarlardır.³⁵⁹

Hârûnürreşîd şiiirlerinde mecâz sanatını da kullanmıştır. Hârûnürreşîd’in Ca’fer b. Yahyâ’nın ölümünden sonra söylediği şu şiiri mecâz-ı aklî sanatına örnektir:³⁶⁰

تَقَاضَاكَ دَهْرُكَ مَا أَسْلَفَا وَكَدَّرَ عَيْشَكَ بَعْدَ الصَّفَا
فَلَا تَعْجَبَنَّ فَإِنَّ الزَّمَانَ رَهِيْنٌ بِتَفْرِيقِي مَا أَلْفَا

“Zaman sana verdiği geri aldı ve sefadadan sonra hayatına sıkıntı verdi.

O halde şaşırmayın, çünkü zaman bir araya getirdiği şeyleri ayırır.”

Ca’fer yaptığı bir takım yanlış davranışlar neticesinde Hârûnürreşîd’in emriyle öldürülmüştür. Fakat bu şiirde Cafer’in çektiği sıkıntılar ve öldürülme işi zamana atfedilmiştir.

2.3.2.2.2. Mecâz-ı lugavî (المجاز اللغوي)

Lafzı asıl anlamı dışında kullanmak olup mecâz-ı mürsel ve istiâre olmak üzere ikiye ayrılmıştır.³⁶¹

³⁵⁸ Aḥmed Maṭlûb, *Mu‘cemu’l- Muṣṭalahâti’l-Belâğhiyye ve Teṭavvurihâ* (Beyrût: ed-Dâru’l- ‘Arabiyyetü li’l-Mevsû’ati, 2002), 3: 197-198; Vehbe, el-Mühendis, *Mu‘cemü’l-Muṣṭalehâti’l- ‘Arabiyye*, 333.

³⁵⁹ Maṭlûb, *Mu‘cemu’l- Muṣṭalahâti’l-Belâğhiyye*, 3: 204-205; Vehbe, el-Mühendis, *Mu‘cemü’l-Muṣṭalehâti’l- ‘Arabiyye*, 334.

³⁶⁰ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 36.

³⁶¹ Ḥabenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü’l-‘Arabiyye*, 2: 224.

2.3.2.2.1. Mecâz-ı Mürsel (المجاز المرسل)

Mecâz-ı ifrâdî de denilen mecâz-ı mürsel, hakiki anlamında kullanılmayan ve alâkası benzerlik dışında bir şey olan lafızdır.³⁶² Mecâz-ı mürsel sanatında da birçok alâka kullanılmakta olup bunların en çok bilinenleri; parçayı söyleyip bütünü kastetmek (cüz'iyye), bütünü söyleyip parçayı kastetme (külliyye), sebebi söyleyip müsebbebi kastetme (sebebiyye), müsebbebi söyleyip sebebi kastetme (müsebbebiyye), bir şeyin geçmişteki durumunu söyleme (itibâr-ı mâ kâne), bir şeyin gelecekteki durumunu söyleme (itibâr-ı mâ seyekûnu), yer söyleyip içindekini kastetme (mahalliyye), bir durumu söyleyip bulunduğu yeri kastetme (haliyye), aletin ismini söyleyip eseri kastetme (âliyye) ve bir şeyi yakınına isnat etme (mücâvere) gibi alâkalar.³⁶³

Hârûnürreşîd'in söylediği şu beyit mecâz-ı mürsel sanatına örnektir:³⁶⁴

مَا يَعْجَبُ الْعَالَمُ مِنْ جَعْفَرٍ مَا عَايَنُوهُ فَبِنَا كَانَا

“Dünya Ca’fer den dolayı neye şaşırıyor, onda gördükleri bizimle var oldu.”

Bu beyitte kullanılan dünya kelimesiyle içindekiler kastedilmiş olup alâkası mahalliyyettir.

Hârûnürreşîd'in sevdiği kadından ayrı düşmesinden kaynaklanan aşk acısını dile getirdiği şu beyitlerde yine mecâz-ı mürsel sanatına örnektir:³⁶⁵

يَا كِتَابِي فَافْرِ السَّلَامَ عَلَى مَنْ لَا أُسَمِّي وَقُلْ لَهُ يَا كِتَابِي
إِنَّ كَمًّا إِلَيْكَ قَدْ بَعَثْتَنِي فِي شَقَاءٍ مُوَاصِلٍ وَعَذَابٍ

“Ey mektubum, adını vermediğim kişiye selam söyle. Ona de ki:

Beni sürekli eziyet içinde yaşayan bir el gönderdi.”

Beni sürekli eziyet içinde yaşayan bir el gönderdi cümlesindeki el kelimesinden kasıt Hârûnürreşîd'in kendisi olup burada ki alâka cüziyyettir.

³⁶² el-Ğazvînî, *el-İdâh*, 298; Maṭlûb, *Mu‘cemu’l- Muṣṭalahâti’l-Belâğiyye*, 3: 205.

³⁶³ Maṭlûb, *Mu‘cemu’l- Muṣṭalahâti’l-Belâğiyye*, 3: 207-209.

³⁶⁴ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 45.

³⁶⁵ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 24.

2.3.2.2.2. İsti'âre (الاستعارة)

İsti'âre kelimesi sözlükte; ödünç almak, karşılık olmaksızın bir şeyi bir süreliğine faydalanmak için istemektir.³⁶⁶ Beyân sanatı olarak isti'âre ıstılahta, alâkası müşâbehet olmak üzere, lafzın hakîkî anlama gelmesine engel olan bir karîneyle, bir lafzın hakîkî anlamı yerine mecâzî anlamında kullanılması sanatıdır. Müşebbehün bih veya müşebbehten birinin söylenmediği teşbihtir³⁶⁷

Yaygın görüşe göre ise ifadede müşebbehün bih'in açıkça zikredilip müşebbeh hazfedilen isti'âreye tasrîhî isti'âre denir. Müşebbehün bih hafzedilmekle beraber kendisi ile ilgili bir hususla ona işaret edilmesine ise meknî isti'âre denilmektedir.³⁶⁸

İsti'âre sanatına Hârûnürreşîd'in âşık olduğu bir cariye için söylediği şu beyit örnek verilebilir:³⁶⁹

أَرَى مَاءً وَبِي عَطَشٌ شَدِيدٌ وَلَكِنْ لَا سَبِيلَ إِلَى الْوُرُودِ

“Su görüyorum ve ben çok susuzum, fakat ona ulaşmaya yol yok.”

Hârûnürreşîd'in sevdiği kişiyi suya benzettiği bu beyitte müşebbeh bih olan suyu cümlede verip, müşebbehi cümlede vermemesi ile isti'âreyi tasrîhîyye sanatı yapmıştır.

2.3.2.4. Kinâye (الكناية)

كى fiilinden mastar olan kinayenin sözlük anlamı; açıkça söylememe, konuştuğumuz şeyin dışında bir şey kasetmekdir.³⁷⁰ İstılahta kinâye, sözü gerçek mânâsına da gelebilecek şekilde başka bir mânâ kastederek kullanmaya denilmektedir.³⁷¹

Hârûnürreşîd'in Ebû Yûsuf için söylediği aşağıdaki beyit kinâye sanatına örnektir:³⁷²

³⁶⁶ el-Fîrûzâbâdî, *el-Ğâmûsü'l-Muĥîṭ*, 477; Ħabenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, 2: 229.

³⁶⁷ Ħabenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, 2: 229, 230; Vehbe, el-Mühendis, *Mu'cemü'l-Muşṭaleĥâtü'l-'Arabiyye*, 27.

³⁶⁸ el-Cârim, Emîn, *el-Belâğatü'l- Vâdîḥa*, 143.

³⁶⁹ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 30.

³⁷⁰ el-Fîrûzâbâdî, *el-Ğâmûsü'l-Muĥîṭ*, 1433; Ħabenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, 2: 135.

³⁷¹ Ħabenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, 2: 135; el-Ğazvînî, *et-Telĥîṣ* 337; el-Cârim, Emîn, *el-Belâğatü'l- Vâdîḥa*, 242.

³⁷² Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 30.

جَاءَتْ بِهِ مُعْتَجِرًا بِرُدِّهِ سَفَوَاءَ تَرْضَى بَسِيحٍ وَخَدِهِ

“Bineği onu elbisesine bürünmüş olarak getirdi onun eşsiz kişiliğinden memnun olarak.”

Bu beyitte eşsiz dokuma sözüyle eşsiz kişilik kastedilmiştir.

2.3.2.5. Cinâs (الجناس)

Cinâs, tecnîs, mücânese, tecânüs lafızları cins kelimesinden türetilmiştir ve cânese fiilinin mastarıdır.³⁷³ Telaffuzları benzer olup anlamları birbirinden farklı olan kelimelerin şiir veya nesirde bir arada kullanılmasına denir. Cinâs türlerinin sayısı çok olmakla birlikte temelde cinâs Tam Cinâs ve Nâkıs (Ġayru Tam) Cinâs olmak üzere ikiye ayrılır. İki kelime arasında dört unsur (cinası meydana getiren kelimelerin harfleri, sıraları, sayıları ve harekeleri) bakımından mutabakat varsa söz konusu cinâsa Tam Cinâs denir. Bu unsurların bir ya da birkaçı eksik ise bu türe de Ġayru Tam Cinâs denir.³⁷⁴

Cinâs sanatına Hârûnürreşîd’in, isimleri Sihir, Ziyâ ve Hunus olan cariyeleri için söylediği şu beyiti örnek olarak verebiliriz:³⁷⁵

إِنَّ سِحْرًا وَضِيَاءً وَخُنُثَ هُنَّ سِحْرٌ وَضِيَاءٌ وَخُنُثُ

“Sihir, Ziyâ ve Hunus, onlar sihirdir, ışıktır ve nazdır.”

Bu beyitin sadr kısmındaki (خُنُثٌ, ضِيَاءٌ, سِحْرٌ) kelimeleri cariyelere ait özel isim olarak kullanılmıştır. Beyitin acuz kısmında ise (سِحْرٌ / ışıktır) (ضِيَاءٌ / naz) (خُنُثٌ / cariyelere ait sıfat olarak kullanılmıştır.

Yine Hârûnürreşîd’in cariyesi Heylâne’ye mersiye türünde söylediği şiirinin şu beyitini de örnek verebiliriz:³⁷⁶

إِذْ حَثَا التُّرْبَ عَلَى هَيْلَا نَ فَيَا الْحُفْرَةَ حَاثِ

“Kabirci, mezara konan Heylâne ‘ye toprak saçtığında”

³⁷³ Maṭlûb, *Mu‘cemu’l- Muṣṭalahâti’l-Belâġiyye*, 3: 51.

³⁷⁴ Maṭlûb, *Mu‘cemu’l-Muṣṭalahâti’l-Belâġiyye*, 3: 51- 108; el-Cârim, Emîn, *el-Belâġatü’l-Vâdîha*, 478.

³⁷⁵ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 27.

³⁷⁶ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 28.

Bu beyitte (حَثًا - حَثًا) kelimeleri kullanılarak cinâs-ı iştikâk sanatı yapılmıştır.

2.3.2.6. Reddû'l-'Acuz 'ale's-Sadr (رد العجز على الصدر)

Reddû'l-'acuz 'ale's-sadr, bedî ilminin muhassinât-ı lafziyye sanatlarından olup hem şiir hem de nesirde bulunur. Nesirde; mükerrer, mütecânis veya bunlara mülhak iki lafızdan biri cümlelerin veya ibarenin başında diğeri de sonunda gelmesiyle gerçekleşir. Nazımda ise mükerrer, mütecânis veya bunlara mülhak lafızlardan birinin beyitin ikinci şatırı olan 'acûz bölümünde diğeri beyitin birinci şatırının başında, ortasında, sonunda ya da ikinci mısranın (ikinci şatr) başında kullanılmasıyla gerçekleşir.³⁷⁷

Hârûnürreşîd'in yine Heylâne için söylediği başka bir şiirinde de reddû'l-'acuz 'ale's-sadr sanatını görmekteyiz:³⁷⁸

كَانَتْ هِيَ الدُّنْيَا فَلَمَّا ثَوَتْ فِي قَبْرِهَا فَارْقَتْ دُنْيَانَا
قَدْ كَثُرَ النَّاسُ وَلَكِنِّي لَسْتُ أَرَى بِعَدِكَ إِنْسَانَا

“O dünya idi, kabre yerleştiğinde dünyadan ayrıldım.

İnsanlar çoğaldı ama ben senden sonra herhangi bir insan göremez oldum.”

Bu şiirde reddû'l-'acuz 'ale's- sadr sanatı (الناس) ve (الدُّنْيَا) kelimelerinde uygulanmıştır.

Hârûnürreşîd'in sevdiği kişiye karşı duygularını gizlemeye çalıştığı ancak gözyaşları nedeniyle bunun imkânsızlaştığını ifade ettiği şu beyitinde yine bu sanata rastlamaktayız:³⁷⁹

فَلَوْلَا دُمُوعِي كَتَمْتُ الْهَوَى وَلَوْلَا الْهَوَى لَمْ يَكُنْ لِي دُمُوعٌ

“Gözyaşlarım olmasa aşkımı gizledim, aşkım da olmasa gözyaşlarım olmazdı.”

Bu beyitte ise reddû'l-'acuz 'ale's- sadr sanatı (دموع) kelimesinde uygulanmıştır.

2.3.2.7. Teştîr (التشطير)

Teştîr, beyitin her iki şatırının kendi içinde diğer şatırdan farklı olarak secili gelmesine denir.³⁸⁰

³⁷⁷ el-Ğazvînî, *et-Telhîş*, 393; Ĥabenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2: 514-515.

³⁷⁸ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 46.

³⁷⁹ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 34.

Hârûnürreşîd'in, veziri Fazl b. Rebî' nin şikâyeti üzerine yazdığı şiirdeki şu beyitinde teşfîr sanatı vardır.³⁸¹

هَذَا أَخْ لَكَ يَشْتَكِي إِذْ تَشْتَكِي وَكَذَا الْخَلِيلُ إِذَا أَحَبَّ خَلِيلًا

“Bu, rahatsızlandığında rahatsızlanan kardeşindir ki, sevdiği kişi rahatsız olursa sevende rahatsız olur.”

Bu beyitin birinci satrında (يَشْتَكِي - تَشْتَكِي) kelimeleri, ikinci satrında ise (خَلِيلًا - الْخَلِيلُ) kelimelerinin birlikte gelmesi teşfîr sanatına örnek oluşturmuştur.

2.3.2.8. Tasrî (التصريح)

Şiirde uygulanan seciye tasrî denir. Bedî'îlminin muhassinât-ı lafziyye bölümünün sanatlarından biridir. Bir beyitin sadrı ile acûzunun uyuşması, daha açık bir ifadeyle bir beyitin birinci şatırının son kelimesiyle ikinci şatırın son kelimesi aynı kafiye üzere olması demektir.³⁸²

Tasrî sanatına Hârûnürreşîd'in, isimleri Sihir, Ziyâ ve Hunus olan cariyeleri için söylediği şu beyiti örnek olarak verebiliriz:³⁸³

ثَلَاثٌ قَدْ حَلَّلْنَ جَمِيَّ فَوَادِي وَيُعْطَيْنَ الرِّغَائِبَ مِنْ وَدَادِي

“Üçü kalbimin kilidini çözdü ve sevgime cevap veriyorlar.”

Bu beyitte tasrî sanatı (فَوَادِي) ve (وَدَادِي) kelimelerinin aynı mısranın sonlarında gelmesiyle oluşmuştur.

2.3.2.9. Lüzûmu mâ lâ yelzem (لزوم ما لا يلزم)

Secide revî harfinden (kafiye'nin son harfi) önceki harf veya harekenin ya da her ikisinin aynı olmasıdır.³⁸⁴

Lüzûmu mâ lâ yelzem sanatına Hârûnürreşîd'in, söylediği şu şiir örnektir:³⁸⁵

³⁸⁰ el-Kazvîni, *el-İdâh*, 298.

³⁸¹ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 40.

³⁸² el-Kazvîni, *el-İdâh*, 298; Vehbe, el-Mühendis, *Mu'cemü'l-Muştelehâtü'l-'Arabiyye*, 105; Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2: 507.

³⁸³ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 31.

³⁸⁴ el-Kazvîni, *el-İdâh*, 300; Ali Bulut, *Belâgat* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 322.

³⁸⁵ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 26.

إِنَّ الَّتِي عَذَّبْتُ نَفْسِي بِمَا قَدَرْتُ كُلَّ الْعَذَابِ فَمَا أَبْقَيْتُ وَلَا تَرَكْتُ
 مَا زَحْنُهَا فَبَكْتُ وَاسْتَعْبَرْتُ جَزَعًا عَنِّي فَلَمَّا رَأَيْتَنِي بَاكِيًا ضَحِكْتُ
 فَعُدْتُ أَضْحَكُ مَسْرُورًا بِضُحْكِيهِ حَتَّى إِذَا مَا رَأَيْتَنِي ضَاكِكًا فَبَكْتُ
 تَبْغِي خِلَافِي كَمَا حَبَّتْ بِرَاكِبِهَا يَوْمًا قَلُوصٌ فَلَمَّا حَثَّهَا بَرَكْتُ
 أَلَيْسَ مِنْ عَجَبٍ بَلْ زَادَنِي عَجَبًا مَمْلُوكَةٌ مَلَكَتْ مِنْ بَعْدَمَا مُلِكَتْ
 كَأَنَّهَا دُرَّةٌ قَدْ كُنْتُ أَذْخَرُهَا لِيَوْمٍ عُسْرٍ فَلَمَّا زُمْتُهَا هَلَكَتْ

“Elinden geldiğince bana her türlü eziyeti eden ne bıraktı ne de terk etti.

Onunla şaka yaptım, benden kaygılanarak ağladı ne zaman ki benim ağladığımı görünce güldü.

Gülüştüğüne ben de sevinçten gülmüştüm ki, benim güldüğümü görünce ağladı.

Benim aksime iş yapıyor, ne zaman onu teşvik etse dizüstü çöküp kalan binicisinin aksine davranan ters deve gibi.

Bu hayret verici değil mi bilakis benim hayretimi artırdı, köle edinildikten sonra köle eden bir köle.

Sanki o zor bir gün için sakladığım bir inciymiş gibiydi, ona ihtiyacım olunca yok oldu.”

Bu şiirde lüzûmu mâ lâ yelzem sanatı (تَرَكَتْ), (ضَحِكْتُ), (فَبَكْتُ), (بَرَكْتُ), (مَلَكَتْ) ve (هَلَكَتْ) kelimelerindeki revî harfinden önceki harf veya harekenin ya da her ikisinin aynı olmasından kaynaklanmaktadır.

2.3.2.10. İktibâs (الاقتباس)

İktibâs'ın sözlük anlamı “ateşten köz almak, ilim almak, faydalanmak” şeklindedir.³⁸⁶ Bedî‘ kavramı olarak iktibâs, şair veya nesir yazarının, âyet veya hadîsin bir kısmını ya da tamamını, ifadenin ayet ya da hadis olduğunu belirtmeksizin, aynı kelimelerle ya da lafızlarında bazı değişiklikler yaparak kullanması sanatıdır.³⁸⁷

³⁸⁶ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muḥîṭ*, 606; Maṭlûb, *Mu‘cemu’l- Muṣṭalaḥâtî’l-Belâğîyye*, 1: 270

³⁸⁷ el-Kazvînî, *et-Telḥîṣ*, 422; Ḥabenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü’l-‘Arabîyye*, 2: 536; Maṭlûb, *Mu‘cemu’l- Muṣṭalaḥâtî’l-Belâğîyye*, 1: 271; Ebû Bekr b. ‘Alî b. ‘Abdillâh b. Ḥicce el-Ḥamevî, *Ḥizânetü’l-Edeb ve Ġâyetü’l-Ereb* (Beyrût: Dâru Sadr, 2001),4: 357.

Hârûnürreşîd'in, veziri Fazl b. Rebî' nin şikâyeti üzerine yazdığı bir şiirdeki şu beyiti iktibâs sanatına örnektir.³⁸⁸

فَوَدِدْتُ أَنِّي مَالِكٌ لِسَلَامَتِي فَأَعِيرَكَهَا بِكُرَّةٍ وَأَصِيلًا

“Ben sağlığımın sahibi olsaydım onu sabah akşam sana ödünç verirdim.”

Bu beyitteki (بُكْرَةً وَأَصِيلًا) ifadesi Ahzâb sûresi 42. âyetinden (وَسَيَجُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا) iktibâs yapılmıştır.

2.3.2.11. Telmîh (التلميح)

Telmîh, birinin sözüne işaret anlamındadır. Bu işaret atasözüne, kıymetli bir şiire veya meşhur bir kıssaya işaret olabilir.³⁸⁹

Telmîh sanatına ise Hârûnürreşîd'in, söylediği şu beyit örnektir:³⁹⁰

لَكِنَّهُ لَمَّا تَقَارَبَ وَقْتُهِ لَمْ يَدْفَعْ الْحَدَّثَانَ عَنْهُ مُنْجِمٌ
فَلْيُبْطِلِ الْعُلَمَاءُ عِلْمَ نُجُومِهِمْ بَعْدَ ابْنِ يَحْيَى الْبَرْمَكِيِّ لِيَعْلَمُوا

“Fakat vakti yaklaştığında, müneccimde ondan felaketleri önleyemedi.

Öyleyse, İbn Yahya el-Bermekî'den sonra âlimler nücûm ilmini geçersiz kılsın.”

Bu beyitte müneccimlerin dahi bu felaketi önleyememesi ifadesi ile Nemrud ile İbrâhim ve Firavun ile Mûsa kıssalarına telmih yapılmıştır. Bu dönemlerde yaşamış olan müneccimler onların saltanatlarının yıkılacağını nücûm ilmine dayanarak haber vermelerine rağmen Allah'ın İbrâhim eliyle Nemrud'un, Mûsâ eliyle de Firavun'un saltanatlarını yok etmesine engel olamayışlarına işaret edilmiştir.

2.3.2.12. Tıbâk (الطباق)

Tıbâk kelimesinin sözlük anlamı, bir şeyi diğerine uygun hale getirmektir.³⁹¹ Manayı güzelleştiren bedi'î sanatlardan biri olan ve tezâd, mutâbaka, tatbîk, tekâfu' ve

³⁸⁸ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 40.

³⁸⁹ Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2: 542; Maṭlûb, *Mu'cemu'l- Muṣṭalahâti'l-Belâğîyye*, 2: 344.

³⁹⁰ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 45.

³⁹¹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muḥîṭ*, 969.

mukâseme gibi adlarla da bilinen tıbâk, aralarında zıtlık bulunan iki kavramın bir arada kullanılmasına verilen addır.³⁹²

Tıbâk kendi içinde bazı kategorilere ayrılır. Aynı cinsten kelimelerin oluşturduğu tıbâk, iki kelimenin de fiil olarak gelmesi veya ikisinin de isim veya ikisinin de harf-i cer olarak gelmesiyle oluşur. Ayrıca biri isim diğeri fiil farklı cinsten kelimelerin oluşturduğu tıbâkdan da bahsedebiliriz. Karşıt anlamlı kelimelerin bir arada zikredilmesiyle de tıbâku'l-îcâb meydana gelmektedir. Aynı kelimenin veya aynı cinsten iki kelimenin olumlu ve olumsuz hallerinin kullanılmasına ise tıbâku's-selb denilmektedir. Başka bir tür olan mecazî tıbâk ise aralarında tıbâk bulunan kelimelerin gerçek değil mecazî anlamları arasındaki zıtlıktan meydana gelen bir tıbâk türüdür.³⁹³

Tıbâk sanatına ise Hârûnürreşîd'in, veziri Cafer'i öldürtüp başını köprüden sallandırdıktan sonra söylediği şu şiir örnektir:³⁹⁴

تَقَاضَاكَ دَهْرُكَ مَا أَشْلَفَا وَكَدَّرَ عَيْشَكَ بَعْدَ الصَّفَا
فَلَا تَعْجَبَنَّ فَإِنَّ الزَّمَانَ رَهِيْنٌ بِتَفْرِيقِي مَا أَلْفَا

“Zaman sana verdiği geri aldı ve sefadan sonra hayatına sıkıntı verdi.

O halde şaşırmanın, çünkü zaman bir araya getirdiği şeyleri ayırır.”

Bu şiirdeki(الصفا ve كدَّر) kelimelerinde tıbâk sanatı yapılmıştır.

Örnek:³⁹⁵

إِنَّ الَّتِي عَذَّبْتَ نَفْسِي بِمَا قَدَّرْتَ كُلَّ الْعَذَابِ فَمَا أَبْقَيْتَ وَلَا تَرَكْتَ
مَارَحْتُهَا فَبَكَتْ وَاسْتَعْبَرَتْ جَزَعًا عَنِّي فَلَمَّا رَأَيْتَ بَاكِئًا ضَحِكْتَ

“Elinden geldiğince bana her türlü eziyeti eden ne bıraktı ne de terketti.

Onunla şaka yaptım, benden kaygılanarak ağladı ne zaman ki benim ağladığımı görünce güldü.”

³⁹² el-Kazvîni, *et-Telhîş* 349; Maṭlûb, *Mu‘cemu’l- Muṣṭalahâti’l-Belâğîyye*, 352;

³⁹³ el-Kazvîni, *et-Telhîş* 348, 349, 350; el-Cârim, Emîn, *el-Belâğatü’l- Vâdiha*, 509; Maṭlûb, *Mu‘cemu’l- Muṣṭalahâti’l-Belâğîyye*, 2: 257-258.

³⁹⁴ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 36.

³⁹⁵ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 26.

Bu şiirde ise (فَمَا أَبْقَتْ وَلَا تَرَكَتْ) ve (بَاكِياً ضَجَّكَتْ) kelimelerinde tıbâk sanatı yapılmıştır.

2.3.2.13. Mukâbele (المقابلة)

Mukâbele sözlükte; karşılaştırma, yüz yüze getirme anlamlarına gelmektedir.³⁹⁶ Terim olarak mukâbele, anlam bakımından iki ya da daha fazla manayı bir araya getirip, ardından da sıralanış tertibinde aynı olmak kaydıyla zikredilen lafızların anlamca zıt olanlarının söylenmesi yoluyla yapılan bedî‘ sanatıdır.³⁹⁷ Mukâbele sanatı bedî ilminin manevî güzelleştiricilerindendir. Bu sanatı tıbâk sanatının içine dâhil eden âlimler olmuşsa da çoğunluk ayrı tutmuştur.

Hârûnürreşîd’in şu şiiri Mukâbele sanatına örnek olarak gösterilebilir:³⁹⁸

تُبْدِي صُدُوداً وَتُخْفِي حَتَّةً مَقَّةً فَالْنَفْسُ رَاضِيَةٌ وَالطَّرْفُ غَضْبَانُ
يَا مَنْ وَضَعْتَ لَهُ حَدِّي فَذَلَّلَهُ وَلَيْسَ فَوْقِي سِوَى الرَّحْمَنِ سُلْطَانُ

“Altında sevgi gizli tepki gösteriyor, Nefis razı bakışlar kızgın.

Ey kendisi için kendimi küçülttüğüm, benim üzerimde Rahmân'dan başka bir hükümdar yoktur.”

Bu beyitte (تُبْدِي صُدُوداً وَتُخْفِي حَتَّةً مَقَّةً) cümlesinde sırasıyla (تُبْدِي) kelimesine karşılık (تُخْفِي) kelimesi gelmiş, (صُدُود) kelimesine karşılıkta (مَقَّةً) kelimesi getirilerek mukâbele sanatı yapılmıştır.

2.3.2.14. Mürâât-ı Nazîr (مراعات نظير)

Bedî‘ ilminin mânevî güzelleştiricilerinden olan mürâât-ı nazîr sanatı, birbiriyle anlamca uyum bulunan kelimeleri bir araya getirme sanatıdır.³⁹⁹

Mürâât-ı nazîr: Tenâsüb, tevfiq, i’tilâf, telfik olarak da adlandırılır. Tezâd olmayarak manâ yönüyle mütenâsib olan iki veya daha ziyâde şeyi ibârede cem etmektir.⁴⁰⁰

³⁹⁶ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muḥîṭ*, 1125; Maṭlûb, *Mu‘cemu’l-Muṣṭalahâtî’l-Belâğîyye*, 3: 284.

³⁹⁷ Ebû Ya‘kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm* (Beyrût: Dâru’l-Kütübü’l-‘İlmiyye, 1987), 424; el-Cârim, Emîn, *el-Belâğatü’l- Vâḍiḥa*, 517.

³⁹⁸ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 47.

³⁹⁹ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, 424.

⁴⁰⁰ Muallim Naci, *İstılâhât-ı Edebiyye* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1307), 253-257.

Hârûnürreşîd'in bir şiirindeki şu beyit mürâât-ı nazîr sanatına örnektir:⁴⁰¹

وَلَا وَاللَّهِ لَا أُعْطِي لَكَ إِلَّا الصَّدَّ وَاللَّوْمَ

“Hayır, vallahi sana sadece yüz çevirme ve kınama var.”

Bu beyitte (الصَّدَّ) ve (اللَّوْمَ) kelimelerinde mürâât-ı nazîr sanatı yapılmıştır.

2.3.2.15. İhâm-ı tenâsüb (إيهام التناسب)

İhâm-ı tenâsüb sanatı anlam bakımından aralarında ilişki bulunan kelimelerden birini farklı anlamda kullanılmasıyla meydana gelir. Belâgat âlimleri bu sanatı mürâât-ı nazîr sanatı içerisine dâhil etmişlerdir.⁴⁰²

İhâm-ı tenâsüb sanatına Hârûnürreşîd'in Ebû Yûsuf'a söylediği şu beyit örnek oluşturmaktadır:⁴⁰³

جَاءَتْ بِهِ مُعْجِزاً بِرُدِّهِ سَفَوَاءَ تَرْضَى بِنَسِيجِ وَخْدِهِ

“Bineği onu elbisesine bürünmüş olarak getirdi onun eşsiz kişiliğinden memnun olarak.”

Hârûnürreşîd'in bu şiirinde (رُدِّ) kelimesinden sonra (نَسِيج) kelimesinin gelmesiyle ilk akla gelen anlam dokuma olması gerekirken kelimenin kişilik anlamında kullanılması ihâm-ı tenâsüb sanatı yapıldığını göstermektedir.

2.3.2.16. İrsâd (الارصاد)

Manevi güzelliklerdendir. Teshîm diye isimlendirenler de olmuştur. Revî (kelimenin son harfi) bilindiğinde nesir veya beyitte acûz yani son kelimeye işaret eden şeyin acûzden önce getirilmesidir.⁴⁰⁴ Söz içinde geçen bir kelime ile sözün sonunun nasıl geleceğine delâlet eder.

Hârûnürreşîd'in Sırf isimli cariyesi için söylediği şiir bu sanata örnektir.⁴⁰⁵

قُلْ لِمَنْ يَمْلِكُ الْمَلُو لَكَ وَإِنْ كَانَ قَدْ مُلِكَ

⁴⁰¹ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 43.

⁴⁰² el-Ğazvînî, *el-İdâh*, 262; Ħabenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2: 384.

⁴⁰³ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 31.

⁴⁰⁴ el-Ğazvînî, *el-İdâh*, 263.

⁴⁰⁵ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 38.

قَدْ شَرَبْنَاكَ مُدَّةً وَبَعَثْنَا إِلَيْكَ بِكَ

Hârûnürreşîd'in bu şiirinde ilk cümledeki (بِمَلِكٍ) kelimesi ikinci cümledeki (مُلْكٌ) kelimesiyle biteceğine işaret etmektedir.

2.3.2.17. Tevriye (التورية)

Bedî' ilminin manevî güzelleştiricilerinden olan tevriye, sözlükte bir haberi gizleyip başka birini ortaya atmak anlamlarına gelmektedir.⁴⁰⁶ Tevriye biri uzak, gizli fakat murat edilen, diğeri ise ifadeden ilk bakışta anlaşılan açık ve yakın fakat murat edilmeyen şekilde iki mânâlı bir lafzı, gizli ve uzak olan anlamında kullanma sanatıdır. Bu sanat kaynaklarda tahyîl (التخييل), müğâlata (المغالطة), tevcîh (التوجيه) ve ihâm (الايهام) olarak da isimlendirilmiştir.⁴⁰⁷

Hârûnürreşîd'in Sihir, Ziya ve Hunus'un kalbinde yer edindiğini belirttiği şu şiiri tevriye sanatına örnektir.⁴⁰⁸

ثَلَاثٌ قَدْ حَلَّلْنَ جِمَى فَوَادِي وَيُعْطَيْنَ الرغائبَ مِنْ وَدَادِي
نَظْمْتُ خِيوطَهُنَّ بِخَيْطِ قَلْبِي فَهَنْ قَرَابَتِي حَتَّى التَّوَادِي
فَمَنْ يَكُ حَلٍّ مِنْ قَلْبٍ مَحَلًّا فَهَنْ مَعَ النُّوَاطِرِ وَالسَّوَادِ

“Üçü kalbimin kilidini çözdü ve sevgime cevap veriyorlar.

Kalplerini kalbimle bağladım onlar kıyamete kadar yakınlarım.

O halde kim bir kalpte yer edinirse, onlar gözbebeğidir.”

Bu şiirde (التنادي) kelimesinin yakın anlamı seslenmek, uzak anlamı ise kıyamet olup burada uzak anlamı kastedilmiştir.

2.3.2.18. Cem' (الجمع)

Birden fazla şeyin bir hüküm içerisinde toplanmasına cem'denir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, 1448.

⁴⁰⁷ el-Kazvînî, *el-İdâh*, 266; Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, 2: 373; Maṭlûb, *Mu'cemu'l-Muṣṭalahâtü'l-Belâğîyye*, 2: 383.

⁴⁰⁸ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 31.

⁴⁰⁹ el-Kazvînî, *el-İdâh*, 269.

Hârûnürreşîd'in, Heylâne vefat ettiğinde söylediği mersiye türündeki şiirinin şu beyiti cem' sanatına örnektir:⁴¹⁰

أَفِّ لِلدُّنْيَا وَلِلْزِي نَةً فِيهِ وَالْإِنَاثِ

“Of!(olsun) Dünya, onun süsü ve kadınlara.”

Hârûnürreşîd bu beyitte dünya, süsü ve kadınlar gibi birden fazla şeyi “of olsun” kelimesiyle sıkıldığını, onlara karşı zaafî olup baş edemediği hükmüne varmıştır.

2.3.2.19. Taksîm (التقسيم)

Birçok şeyi zikrettikten sonra onlardan herbirine ait olan özelliği belirtmektir.⁴¹¹

Hârûnürreşîd'in şu beyiti taksim sanatına örnektir:⁴¹²

إِنَّ سِحْرًا وَضِيَاءً وَخُنُثَ هُنَّ سِحْرٌ وَضِيَاءٌ وَخُنُثَ

“Sihir, Diyâ ve Hunus, onlar sihirdir, ışıktır ve nazdır.”

Bu beyitte Sihir, Diyâ ve Hunus isimleri verildikten sonra onlara ait özellikler arkasından getirilerek taksîm sanatı yapılmıştır.

2.3.2.20. Makbûl Mübâlağa (المبالغة المقبول)

Mübâlağa, bir vasfî imkânsız veya uzak ihtimal derecesine çıkararak ifade etmektir.⁴¹³

Hârûnürreşîd'in şu şiiri mübâlağa sanatına örnektir:⁴¹⁴

مَا الْفَخْرُ أَتَى إِمَامَ النَّاسِ كُلِّهِمْ فَخَرِي بِنَفْسِي وَأَبَائِي مِنَ الْقَفْرِ
وَالْعَقْلُ وَالْفَضْلُ فِي جَدِّي وَفِي نُطْقِي وَمَا تَكَامَلَ فِي خُلُقِي مِنَ الشَّرَفِ

“Övünme değil, ben bütün insanların imamıyım. Kendim ve atalarımın gurur duyuyorum.

Akıl ile fazilet, şan ve konuşmamdadır ve tamamlanmış olan ahlakımdadır gururum.”

⁴¹⁰ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 28.

⁴¹¹ el-Ğazvînî, *el-İdâh*, 270.

⁴¹² Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 27.

⁴¹³ el-Ğazvînî, *el-İdâh*, 27.

⁴¹⁴ Hârûnürreşîd, *Dîvân*, 37.

Bu şiirde kendisini bütün insanların imamı gibi göstererek mübâlağa yapmıştır.

2.4. Hârûnürreşîd'in Çevresindeki Şairler

Hârûnürreşîd dönemi meşhur şairlerin yaşadıkları şehirlere bakınca Hârûnürreşîd'in sarayının bulunduğu Bağdat ve Rakka şehirlerinde toplanmışlardır. Bu şehirler dışında Basra, Kufe, Hims gibi şehirlerde de yaşamış bazı şairler vardır. Hârûnürreşîd sarayda ilim, mûsîkî meclisleri kurduğu gibi şiir meclisleri de kurmaktaydı. Özellikle güzel şiir söyleyen şairler cömertçe ödüllendirilmiş ve büyük servet sahibi olmuşlardı. Bu durum doğal olarak Abbâsî sınırlarındaki şairlerin saray çevresinde toplanmasına ya da fırsat buldukları zamanlarda saraya gelmelerine sebep olmuştur. Elbette ki Hârûnürreşîd'in şiire ve şairlere ilgisi şiirin gelişimine aynı zamanda yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Usta şairlerin etkileyici ve hayranlık veren şiirleri de Hârûnürreşîd'in bu sanattan zevk almasına ve daha çok ilgi duymasına sebep olmuştur. Çalışmamızda bu şairler üç bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde, hayatlarını şiir sanatına adanmış meşhur şairler. İkinci bölümde, asıl şöhretleri başka alanlarda olmakla birlikte güzel şiir yazan kişiler ve üçüncü bölümde ise bayan şairler verilmiştir.

2.4.1. Şiir Sanatıyla Meşhur Şairler

Hârûnürreşîd döneminde edebiyat dünyasına ismini altın harflerle yazdırmış birçok şair yetişmiştir. Bu konuda bahsedeceğimiz kişiler özellikle şiir sanatını kendilerine yol edinmiş meşhur şairlerdir.

Seyyid el-Himyerî (سید الحمیری)

Seyyid el-Himyerî olarak tanınan İsmâil b. Muhammed 105 (173) yılında Şam'da doğmuştur.⁴¹⁵ Seyyid el-Himyerî, esmer, uzun boylu, güzel sözlü, iyi hitabeden biriydi. Seyyid el-Himyerî, kendi dönemine kadar en çok şiir nazmeden üç şairden biri olup, diğerleri ise Beşşâr b. Bürd⁴¹⁶ ve Ebü'l-Atâhiye'dir. Seyyid el-Himyerî çok kolay şiir söyleyebilen, belâgatli, usta bir şairdir. Hadiseleri, haberleri, menkıbeleri şiire yansıtan en usta şairlerdendir. Ali b. Ebû Talib'in bilinen faziletlerini şiirlerinde sıkça

⁴¹⁵ ez-Zirikî, *el-A 'lâm*, 1: 322.

⁴¹⁶ Hârûnürreşîd'in halife olmasından iki sene önce vefat etmiştir. Hârûnürreşîd'in gençlik yıllarında tanıdığı şairlerdendir. Şiirleriyle istişhad edilen son şair kabul edilmiştir. Çalışmamıza Hârûnürreşîd'in halife olmasından önce vefat eden şairler alınmadığı için kendisinin hayatına yer vermedik..

kullandığından rafizilikle itham edilmiştir.⁴¹⁷ Hârûnürreşîd onun Râfizî olduğu yolundaki söylentiler üzerine onu yanına çağırmış, Himyerî halifenin huzurunda, Râfizî'nin “Eğer Hâşimoğullarını sevmek, onları diğer insanlardan üstün tutmaksa bundan dolayı özür dilemeyeceğim ve vazgeçmeyeceğim, Râfizîlik bu anlamda değilse o konuda bir şey söylemeyeceğim.” demiştir. Seyyid el-Himyerî şiirlerinde çoğunlukla Hâşimoğullarını övmüş onlara muhalif olan herkesi aşağılamıştır. ⁴¹⁸ Onun Hârûnürreşîd'i öven iki kasidesi olduğu da rivayet edilmiştir.⁴¹⁹

Seyyid el-Himyerî'nin Hz. Âişe, ilk üç halife ve ashabın ileri gelenleri hakkında hoş olmayan sözler söylemesi, Abbasi yönetiminin ise bu gibi düşüncelerin yayılmasını engelleyici sıkı takip uygulaması dolayısıyla insanlar korkup ondan ve onun şiirlerinden uzaklaşmıştır.⁴²⁰ Seyyid el-Himyerî Hârûnürreşîd'in halifeliğinin ilk dönemlerinde Bağdat şehrinde 173 (789) yılında vefat etmiştir.⁴²¹

Mervân b. Ebî Hafsa (مروان بن أبي حفصة)

Mervân b. Ebî Hafsa 105 (182) yılında doğmuştur. Ebü'l-Heyzâm veya Ebü's-Sımt olarak da isimlendirilmektedir.⁴²² Mervan'ın büyük dedesi Ebu Hafsa'nın Yahudi bir doktor olduğu ve Osman b. Affan'ın eliyle müslüman olduğu söylenir. Bazı tarihçilere göre Mervan b. Hakem eliyle Müslüman olduğu nakledilmiştir.⁴²³ Hz. Osman'ın evi sarılıp şehid edildiğinde gösterdiği kahramanlıktan dolayı Ebû Hafsa'yı âzat eden Mervân, Medine valisi olunca onu Yemâme haracını toplamakla görevlendirmişti.⁴²⁴

Mervân b. Süleyman şiirde iyi ve usta bir şairdir. Yemame ehliendir. Yemen ve Sicistan valiliklerinde bulunan Ma'n b. Zâide eş-Şeybânî'yi övdüğü kasidesiyle kendisinden çok büyük ölçüde mal almıştır. Bağdat'a gelerek Mehdi ve Hârûnürreşîd'i

⁴¹⁷ Ebu'l-'Abbâs 'Abdullah b. Muhammed el-Mu'tez Billâh el-'Abbâsî, *Tabakâtu's-Su'arâ*, thk. 'Abdüssettâr Ahmed Ferrâc (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 32-35.

⁴¹⁸ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 7: 177; Şalâhuddîn Halîl b. Aybeg eş-Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* (Beyrût: Daru İhyâit Turâsîl 'Arabî, 2000), 9: 120.

⁴¹⁹ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 7: 211.

⁴²⁰ Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn el-İşfehânî, *el-Eğânî*, thk. İhsan Abbas, İbrahim es-Sa'âfîn, Bekir Abbas (Beyrût: Dâru Şadr, 2008), 7: 177.

⁴²¹ el-Kütübî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, 1973, 1: 189; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1: 322.

⁴²² el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 15: 182; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7: 208.

⁴²³ İbn Hallikân, *Vefeyâtul-'Ayân*, 5: 189.

⁴²⁴ Süleyman Tülüccü, “Mervân b. Ebî Hafsa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 229-230.

övmüş farklı görüş ve guruplara karşı onları şiirleriyle desteklemiştir. Mervân b. Ebî Hafsa Bağdat'ta 182 (798) yılında vefat etmiştir.⁴²⁵

Mervân b. Ebî Hafsa'nın Hârûnürreşîd'i övdüğü şiirinden bazı beyitler şöyledir:⁴²⁶

وَسُدَّتْ بِهَارُونَ الثُّغُورَ فَأُحْكِمَتْ بِهِ مِنْ أُمُورِ الْمُسْلِمِينَ الْمُرَائِرُ
وَمَا أَنْفَكَ مَعْقُوداً بِنَصْرِ لَوَاؤُهُ لَهُ عَسْكَرٌ عَنْهُ تَشَطَّى الْعَسَاكِرُ
وَكُلُّ مُلُوكِ الرُّومِ أَعْطَاهُ جِزْيَةً عَلَى الرَّغْمِ قَسْرًا عَنْ يَدٍ وَهَوٍ صَاغِرُ

“Hârûn ile sınır boyları tehlikelere karşı güvence altına alındı. Müslümanların işlerindeki azimleri sağlamlaştı.

Onun sancağı daima zaferden zafere koşar. Onun öyle bir ordusu vardır ki diğer ordular onun karşısında dağılır.

Rum krallarının tümü kendi elleriyle ona cizye vermesine rağmen o alçak gönüllüdür.”

Selm el-Hâsir (سلم الخاسر)

Selm el-Hâsir Basralıdır. Abbâsî devleti şairlerinden olup zorlanmadan kolay şiir söylerdi. Beşşar b. Bürd'ün râvi ve öğrencilerindendir. Gerek üslup gerekse konu bakımından hocasından etkilenmiş, bazen de onu taklit etmiştir.⁴²⁷ Şiirinde kelimeleri bir harf üzere söyleme gücüne sahipti.⁴²⁸ Bununla birlikte hâsir diye lakaplandırıldı. Selm b. Ömer b. Hammâd b. Ata', Selm el-Hâsir'e çevresindeki insanlar tarafından hâsir (kaybeden) diye lakap verilmesinin sebebini onun ibadete düşkün biriyken sonradan günah işler hale gelmesi ve babasından kalan mushafı satarak bir tanbur veya bir şiir defteri almasından kaynaklandığını söylemiştir.⁴²⁹ Bazı rivayetlere göre ise babasından ona yüz bin dirhem para kalmış, o ise bu paranın tamamını edebiyat için harcamıştı. Bunun üzerine komşuları ve onu tanıyanlar “Selm malını kendisine fayda vermeyen şeye harcadı.” demişlerdir. Daha sonra Mehdi veya Reşîd'i medheden şiirler

⁴²⁵ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 15: 182-185; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-'Ayân*, 5: 190.

⁴²⁶ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 8: 347-348.

⁴²⁷ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 19: 187.

⁴²⁸ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10: 188.

⁴²⁹ İbnü'l- Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, 99.

söylemiş, bu lakab takıldığı halifeye söylenince halife ona yüz bin dirhem verilmesini emretmiş ve bu malla komşularını yalanlamasını istemiştir. Selm komşularına gelerek, “Bu edebiyattan kazandığım yüz bin dirhem, ben Selm râbih'im (kazançlı çıkan) Selm hâsir (kaybeden) değilim.” demiştir. Selm el-Hâsir 186 (802) yılında vefat etmiştir.⁴³⁰

en-Nemerî (النمري)

Mansûr b. Seleme b. ez-Zibrikan en-Nemerî yaklaşık 130 (747) yılında Fırat'ın el-Cezîre bölgesindeki Re'sül'ayn'da doğmuştur. Künyesi Ebü'l-Fazl' olup, Rebîa b. Nizâr'ın kolu Nemir b. Kâsıt kabilesine mensuptur. Çocukluğunu ve gençlik yıllarının önemli bir kısmını burada geçirmiştir. Muallaka şairlerinden Amr b. Külsûm'un soyundandır. Nemerî dönemin meşhur şair ve kâtiplerinden Külsûm b. Amr el-Attâbî ile de burada tanışmış şiirde onun öğrencisi, şiirlerinin râvisi ve yakın dostu olmuştur. Attâbî, Vezir Fadl b. Yahyâ el-Bermekî vasıtasıyla Nemerî'nin el-Cezîre'den Bağdat'a getirtilip Hârûnürreşîd'e takdim edilmesini sağlamıştır. Bu sayede Nemerî sunduğu methiyelerle Hârûnürreşîd'in teveccühünü kazanmış, kendisinden birçok hediyeler almış ve saray şairleri arasında yer almıştır. Hârûnürreşîd bir keresinde Rakka'da uzun süre kalınca eşi Zübeyde şairlere Bağdat'ı övmelerini Emîrû'l-müminîn'i buraya teşvik etmelerini istemiş. Bu şairler arasında Nemerî'de Bağdat'ı övmüş Hârûnürreşîd'in Bağdat'a gelmesine vesile olmuş Zübeyde bundan dolayı onu ödüllendirmiştir.⁴³¹ Nemerî'nin gizliden Şîa'nın imâmet görüşünü benimsediğini öğrenen Hârûnürreşîd onun öldürülmesini emretmiş fakat gönderdiği adam Nemerî'nin vefat ettiğini öğrenir ve bu durumu halifeye bildirir.⁴³² Nemerî 190 (805) yılında Re'sül'ayn'da vefat etmiştir.⁴³³

İbnü'l-Ahnef (ابن الأحنف)

Meşhûr şair olan Ebu'l-Fazl el-Abbâs b. el-Ahnef b. el Esved, 133 (750) yılı civarında Bağdat'ta doğmuş ve bu şehirde yaşamıştır. Kaynaklarda İbnü'l-Ahnef'in ince ruhlu bir kişiliğe sahip olduğu⁴³⁴ ve Hârûnürreşîd'in nedimleri arasında bulunduğu

⁴³⁰ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 19: 188; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l- 'Ayân*, 2: 352.

⁴³¹ İbnü'l- Mu'tez, *Tabakâtu's-Su'arâ*, 246.

⁴³² İbnü'l- Mu'tez, *Tabakâtu's-Su'arâ*, 244.

⁴³³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7: 299; Süleyman Tülücü, “Mansûr en-Nemerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 550-551.

⁴³⁴ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10: 209; Süleyman Tülücü, “İbnü'l-Ahnef”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 481.

nakledilir.⁴³⁵ İbnü'l-Ahnef, zorlanmadan ve iyi gazel yazan bir şair olup Abbâsî devleti şairlerindendir. Düzgün bir yaşantısı olan İbnü'l-Ahnef'in şiirlerinin manaları hoş ve tatlı olup giriş kısımları ise çekicidir.⁴³⁶ Hârûnürreşîd'in şiirde Ebu'l- Atâhiye'yi önde tuttuğu, İshak b. İbrahim el-Mevsîlî'nin ise Abbâs b. Ahnef'i önde tuttuğu söylenir.⁴³⁷ Ebu'l- Atâhiye, Abbâs b. Ahnef'in şiirindeki bir beyiti hariç kimseye haset etmediğini söyleyerek onu övmüştür.⁴³⁸ Birkaç medih ve hiciv dışında İbnü'l-Ahnef'in şiirlerinin tümü gazel türündedir.⁴³⁹

Dil âlimi Riyâşî, tarihçi Zübeyr b. Bekkâr ve İbrâhim es-Sûlî gibi önemli şahsiyetlerin, Câhiz, İbn Kuteybe ve Mes'ûdî gibi edip ve tarihçilerin, Halife Vâsık gibi bir mûsikî severin, Ebû Bekir es-Sûlî gibi bir edibin ve Seleme b. Âsım gibi titiz bir âlimin onun şiirlerine ilgi duyması, İbnü'l-Ahnef'in şiirlerinin geniş bir halk kitlesi tarafından beğenildiğini göstermektedir. İbnü'l-Ahnef 192 (808) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁴⁴⁰

Bekir b. en-Nettâh (بكر بن النطاح)

Künyesi Ebû Vâil olan Bekir b. en-Nettâh,⁴⁴¹ Basra'lı meşhur bir şairdir. Hârûnürreşîd zamanında Bağdat'a yerleşmiştir.⁴⁴² Bekir b. en-Nettâh daha önceleri yol kesiciyken sonraları bundan vazgeçmiştir. Ebû Dülef onu orduda asker yapmış ve geçimliğini temin etmiştir. Cesur, kahraman, iyi bir at binicisi ve iyi bir şairdir. Bütün bu güzel hasletlerinin yanında onun çok cimri biri olduğu söylenir.⁴⁴³ Ebû Dülef'in vefatından sonra Bekir b. en-Nettâh'ın çok övdüğü kişilerden biri de Hulvân emiri aynı zamanda Horasan yolundan sorumlu olan Mâlik b. Ali el-Huzâî'dir. O, Mâlik b. Ali el-Huzâî'nin ordusunda da askerlik yapmıştır.⁴⁴⁴ Bekir b. en-Nettâh 192 (808) yılında vefat etmiştir.⁴⁴⁵

⁴³⁵ Dayf, *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî*, 3: 376.

⁴³⁶ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 8:253.

⁴³⁷ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 8:267.

⁴³⁸ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 8:259.

⁴³⁹ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14: 8.

⁴⁴⁰ Dayf, *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî*, 3: 379; Tülücü, "İbnü'l-Ahnef", *DİA*, 20: 481.

⁴⁴¹ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 19:79.

⁴⁴² İbn Keşîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, 10: 208.

⁴⁴³ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 19: 84.

⁴⁴⁴ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 19: 85.

⁴⁴⁵ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 19: 79; ez-Ziriklî, *el-A 'lâm*, 2: 71.

(أبو الشيص) Ebu's-Şîs

Yaşadığı dönemde şairlerin üstadı sayılan Muhammed b. Rezîn b. Süleyman (Ebu's-Şîs) için şiir söylemenin su içmek kadar kolay olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Ebu's-Şîs lakabı isminin önüne geçmiştir. O, dönemin usta şairlerinden olan Di'bil'in amcaoğludur. Ebu's-Şîs, Sarî'ul- Ğavânî olarak lakablandırılan Müslim b. el-Velîd, Ebû Nûvâs ve Di'bil bir araya gelir karşılıklı şiir söylerlerdi. Ebu's-Şîs ömrünün sonuna doğru gözlerini kaybetmiş bundan dolayıda çok üzölmüş hatta gözleri için mersiye türü şiir söylemiştir. Ebu's-Şîs Hârûnürreşîd'e çokça medih söyleyen şairlerden biri olup Hârûnürreşîd vefat ettiğinde ona mersiyeler söylemiş, yerine geçen oğlu Emin için de medih türü şiirler söylemiştir. Hârûnürreşîd ve Emin için şu beyitlerle duygularını ifade etmiştir:⁴⁴⁶

يُضَحِّكُنَا الْقَائِمُ الْأَمِينُ وَيُؤْيِبُ كِينَا وَفَاةُ الْإِمَامِ بِالْأَمْسِ
بَدْرَانِ بَدْرٌ أَضْحَى بِبَغْدَادَ فِي الْ خُلْدِ وَبَدْرٌ بِطُوسَ فِي الرَّمْسِ

“Emîn'in hilafet makamına geçmesi yüzümüzü güldürüyor, önderimiz Hârûn'un dün vefatı ise bizi ağlatıyor.

İki ay: Bir ay Bağdât Huld sarayında halife oldu, bir ay ise Tus'da kabire girdi.”

Gazel ve içkiyi vassfeden şiirleriyle de ön plana çıkan Ebu's-Şîs 196 (812) yılında vefat etmiştir.⁴⁴⁷

(أشجع السلمي) Eşca' es-Sülemi

Eşca' es-Sülemi'nin künyesi Ebu Velîd'dir. Babası Şerîd b. Matrüd, Yemâme'li bir kadınla evlenmiş, Eşca' es-Sülemi de Yemâme'de doğmuştur. Babası ölünce ondan kalan mirası almak için annesiyle birlikte Basra'ya gitmiş ve orada yetişmiştir. Halife Mansûr'un döneminin sonlarına doğru Bağdat'a gelmiştir. Daha sonra Hârûnürreşîd Rakka'da iken oraya gitmiştir.⁴⁴⁸

⁴⁴⁶ İbnü'l- Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, 75.

⁴⁴⁷ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10: 238; İbnü'l- Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, 74-75; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 3: 346.

⁴⁴⁸ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 18: 153.

Hârûnürreşîd, Eşca‘ es-Sülemi’nin kendisini öven bir şiirini beğenmiş, “Yanıma insanların en sevimsizi olarak girdin şimdi ise insanların en sevimlisi olarak ayrılıyorsun.” demiştir.⁴⁴⁹ Medih şiiri güzel olduğu gibi resâ şiirleri de güzeldir. Gazelleri duygusaldır ve az sayıda da hamriyat türü şiirleri vardır. Eşca‘ es-Sülemi’nin 195 (811) yılında vefat ettiği rivayet edilmekle birlikte Hârûnürreşîd’in oğlu Emin’in 198 (813) yılı katline kadar yaşadığı da söylenmiştir.⁴⁵⁰

Ebû Nüvâs (أبو نواس)

Ebû Nüvâs’ın ismi Hasan b. el-Hânî’dir. Künyesi Ebu Ali’dir. Bir rivayete göre hicri 139 (756-757) yılında Ahvaz’da doğmuş ve hicri 195 yılında Bağdat’ta ölmüştür.⁴⁵¹ Emin’in vefatında sağ olup ona risa söylemiş olması dolayısıyla 198 (813) yılı vefat etmiş olduğu da söylenir.⁴⁵²

Annesinin ismi Cülban olup Ahvaz’lıdır. Babası ise Mervan b. Hakem’in askerlerinden olup Dımeşklıdır. Babası Hânî, Ahvaz’da Cülbanla evlenmiştir. Ebû Nüvâs, babasını küçük yaşta kaybedince annesi onu Basra’ya götürmüştür. Ebû Nüvâs büyüdüğünde Ahvaz’a gelmiş ve şair Valibe b. Hubab’ın eğitiminden geçmiş ve kısa sürede herkes tarafından tanınır olmuştur. Ebû Nüvâs, Vâlibe’nin ölümünden sonra zamanının en büyük şairi Halef el-Ahmar’ın öğrencisi olmuş, ondan da birçok bilgi öğrenmiştir. Böylece zamanının tek kişisi olmuştur.⁴⁵³

Hârûnürreşîd, Ebû Nüvâs’ı içkiye düşkünlüğü ve bazı bozuk fikirlerinden dolayı hapse attırmıştır. Hârûnürreşîd’in vefatından sonra halife olan Emin, Ebû Nüvâs’ı hapisten çıkarmış, ona para vermiş ve nedimleri (sohbet arkadaşları) arasına katmıştır. Bununla birlikte içki içmesinden dolayı Emin tarafından da hapse atılmış ve içki içmeyeceğine dair söz vermesi üzerine serbest bırakılmıştır.⁴⁵⁴ Kendisinin bu zaafı olması yanında, fıkıh bildiği, fetva ve hükümlere vâkıf olduğu aynı zamanda hadis alanında söz sahibi olduğu, Kur’an’ın, nasih, mensuh, muhkem ve müteşabihini bildiği de gelen rivayetler arasındadır.⁴⁵⁵

⁴⁴⁹ İbnü’l- Mu‘tez, *Tabakâtu’s-Şu‘arâ*, 250-251.

⁴⁵⁰ ez-Zirikli, *el-A‘lâm*, 1: 331; Dayf, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, 3: 339-340.

⁴⁵¹ İbnü’l- Mu‘tez, *Tabakâtu’s-Şu‘arâ*, 193.

⁴⁵² İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-‘Ayân*, 2: 103.

⁴⁵³ İbnü’l- Mu‘tez, *Tabakâtu’s-Şu‘arâ*, 193-194.

⁴⁵⁴ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 10: 242.

⁴⁵⁵ İbnü’l- Mu‘tez, *Tabakâtu’s-Şu‘arâ*, 201.

Ebû Nüvâs, mucun (ahlaksız) şiirlerine rağmen, şiirde zamanının harikası sayılmaktaydı. Harika şiirsel yetenekleri olduğu nakledilir. Yeteneklerini, bozulmamış saf Arap dili ve eski şiir eğitimleriyle daha da geliştirmiştir. Câhiz onun hakkında “Arap dilini Ebû Nüvas’dan daha iyi bilen birini görmedim.” demiştir.⁴⁵⁶

Ebü’l-Atâhiye, Ebû Nüvas’ın şu beyitini Hârûnürreşîd’e keşke önce ben söylemiş olsaydım demiştir:⁴⁵⁷

قَد كُنْتَ خَفْتُكَ ثُمَّ أَمْنِي مَنْ أَنْ أَخَافُكَ خَوْفَكَ اللَّهُ

“Ben senden korkmuştum, Senin Allah korkun ise beni sana olan korkumdan emin kıldı.”

Ebû Nüvas içkili geçen ömrüne ve günahlarına karşı affedilme umuduyla Rabb’ine şöyle yakarmıştır:⁴⁵⁸

يَا رَبِّ إِنْ عَظُمَتْ ذُنُوبِي كَثْرَةً فَلَقَدْ عَلِمْتُ بِأَنَّ عَفْوَكَ أَعْظَمُ
إِنْ كَانَ لَا يَرْجُوكَ إِلَّا مُحْسِنٌ فَبِمَنْ يَلُودُ وَيَسْتَجِيرُ الْمَجْرِمُ
أَدْعُوكَ رَبِّ كَمَا أَمَرْتَ تَضَرُّعًا فَإِذَا رَدَدْتَ يَدَيَّ فَمَنْ ذَا يَرْحَمُ
مَا لِي إِلَيْكَ وَسِيلَةٌ إِلَّا الرَّجَا وَجَمِيلُ عَفْوَكَ ثُمَّ أَتَى مُسْلِمٌ

“Ey Rabbim günahlarım ne kadar çok olsa da, bildim ki senin affın daha büyük.

Senden sadece iyiler umut beslerse, Günahkârlar kimden yardım umsun kime sığarsın?

Rabbim sana emrettiğin şekilde boyun bükerek dua ediyorum, eğer ellerimi geri çevirirsen bana kim merhamet eder.

Sana vesilem, umudum ve affının güzelliğidir. Sonuçta ben de Müslümanım.”

Rebî’a er-Rakkî (ربيعة الرقي)

Rebî’a b. Sâbit, Rakka’da doğmuş ve orada yetişmiştir. Âmâ olan Rebî’a b. Sâbit erken yaşta şairliğe başlamıştır. Zamanla yazdığı şiirler yayılmaya başlamış hatta

⁴⁵⁶ Dayf, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, 3: 227.

⁴⁵⁷ es-Süyûtî, *Târîhu’l-Hulefa*, 470.

⁴⁵⁸ Ebû Nüvâs, *Dîvân*, 618.

Mehdi'ye kadar ulaşmış, Mehdi de onu yanına getirtmiştir. Rebî'a, Mehdi'ye birçok medhiye türü şiir söylemiş, bu sebeble onun tarafından çokça ödüllendirmiştir.⁴⁵⁹

Rivayet edildiğine göre Rebî'a birgün Abbas b. Muhammed b. Abdullâh b. Abbas ibn Abdu'l-Muttalib'i bir şiirinde metheder. Cimri biri olan Abbas ona sadece iki dinar gönderince çılgına döner ve hem parasını geri gönderir hemde ona iki beyit yazar. Abbas bu beyitleri görünce kızar ve Hârûnürreşîd'e giderek haber verir. Hârûnürreşîd de bu duruma çok sinirlenir ve Rebî'a'yı yanına getirterek onun boynunu vurmakla tehdit eder. Bunun üzerine Rebî'a Abbas'a yazdığı şiiri okur ve Hârûnürreşîd'e görüşünü sorar. Hârûnürreşîd de halifelerin bile bu güzellikte methedilmediğini ifade eder. Ardından Rebî'a'ya otuz bin dinar verilmesini emrederek onu nedimleri arasına alır ve ona elbise hediye eder. Hârûnürreşîd Rebî'a yanından ayrılırken kendisine seslenir ve "Bundan sonra şiirlerinde Abbâs'tan bahsetme." der.⁴⁶⁰ Rebî'a b. Sâbit 198 (813) yılında vefat etmiştir.⁴⁶¹

Muhammed b. Münâzir (محمد بن منذر)

Aden ehlinden olan Muhammed bin Münâzir, âlimlerin ve ediplerin çokluğu sebebiyle Basra'ya gitmiştir. Birçok fıkıh, hadis ve edebiyat âlimiyle beraber olmuştur.⁴⁶² Yerbu' oğullarının mevlası olup⁴⁶³ dönemin birçok şairi gibi Hârûnürreşîd'i öven şiirleri vardır.⁴⁶⁴

Muhammed bin Münâzir edebiyat ve dil bilginlerindendir. Hadis öğrenmiş ve rivayet etmiştir. Dinin bazı prensipleri hakkında yanlış görüşleri nedeniyle zındıklıkla itham edilmiştir daha çok eğlence ve ahlaksızlık kendine galebe çalmıştır. Bermekiler ile bir araya gelmiş ve onları övmüştür. Hârûnürreşîd, Bermeki felaketinden sonra onu görmüş, dövülmesi ve sürülmesini emretmiştir. Basra halkını hicvettiği için de Basra'dan kovulmuştur. Mekke'ye, giderek kendini ibadete verse de daha sonra ahlaken bozulan Muhammed bin Münâzir yaşadığı Mekke'de 198 (813) yılında vefat etmiştir.⁴⁶⁵

⁴⁵⁹ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 3: 379-380.

⁴⁶⁰ İbnü'l- Mu'tez, *Tabakâtu's-Su'arâ*, 157-159.

⁴⁶¹ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 3: 382.

⁴⁶² İbnü'l- Mu'tez, *Tabakâtu's-Su'arâ*, 119.

⁴⁶³ İbnü'l- Mu'tez, *Tabakâtu's-Su'arâ*, 120.

⁴⁶⁴ İbnü'l- Mu'tez, *Tabakâtu's-Su'arâ*, 121.

⁴⁶⁵ ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 7: 111.

Rakkâşî (الرقاشي)

Fazl b. Abdussamed er-Rakkâşî kolay şiir söyleme kabiliyeti yanında kelamı da saf ve duru olan birisi olarak bilinir. Aslen İranlı olmakla birlikte Basra ahalisindendir. Bağdat'a taşınmış burada Hârûnürreşîd'i övmüş ve ondan ödül almıştır. Ancak daha çok Bermeki ailesine yakınlaşmış, Bermeki felaketi öncesi ve sonrası onları ifrat dercesinde övmüştür. Rakkâşî'nin medih şiirleri yanında ahlak dışı şiirleri de mevcuttur. Rakkâşî, Bermeki felaketinden sonra Horasana gitmiş 200 (815) vefatına kadar orada kalmıştır.⁴⁶⁶

Ebân b. Abdulhamîd (ابان بن عبد الحميد)

Ebân b. Abdulhamîd b. Lâhik b. Ufeyr, Beni Rekâş'ın mevlasıdır. Basralı olup 135 (752) yılında Basra'da doğduğu tahmin edilmektedir. Ebân b. Abdulhamîd şiirde akranları arasında seçkin bir yere sahiptir. Bağdat'a gelerek Bermekilerle bağlantı kurmuştur. Bermekiler için Kelile ve Dimne kitabını şiir haline getirmiş ve onların yanında itibarını artırmıştır. Rivayet edildiğine göre Kelile ve Dimne kitabını on dört bin beyit olarak şiire çevirmiştir. Ayrıca yaratılışa, dünyaya ve bazı mantık konularına dair “Zâtü'l-halel” adlı meşhur bir kasidesi vardır. Bununla birlikte Hârûnürreşîd ve Fazl İbn Yahya b. Hâlid'e dair medih türü şiirleri bulunmaktadır.⁴⁶⁷ Ebân b. Abdulhamîd'in Bermekîler tarafından şair seçme işiyle görevlendirilmesi üzerine, dönemin meşhur şairi Ebû Nüvâs onun bu göreve getirilmesine razı olmayıp Ebân b. Abdulhamîd'i hicvetmiş Ebân b. Abdulhamîd de Ebû Nüvâs'a ağır bir dille karşılık vermiştir.⁴⁶⁸

Ebân b. Abdulhamîd, oruç ve zekât, Fars tarihi, kâinatın yaratılışı ve mantık bilimiyle ilgili şiirler de yazmıştır. Böylece ta'limî şiirin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bermekilerden sonra da vefatına kadar ta'limî şiirle meşgul olduğu tahmin edilmektedir. Ebân b. Abdulhamîd 200 (815) yılında vefat etmiştir.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 16:164; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 5: 150.

⁴⁶⁷ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7: 510; Necati Kara, “Ebân b. Abdülhamîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 65.

⁴⁶⁸ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 23:139.

⁴⁶⁹ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 3: 334.

Ebu's-Şemakmak (أبو الشَّمَقِّق)

Asıl adı Mervân b. Muhammed olup, Ebû's-Şemakmak olarak lakablandırılmıştır. Horasanlı olan Ebû's-Şemakmak bir hiciv şairidir. Buharalı olduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır. Mevaliden olan Ebû's Şemakmak Hârûnürreşîd döneminde daha çok Basra'da yaşamıştır. Geçimini zor temin eden, fakir bir hayat süren Ebû's-Şemakmak insanlar arasına çok karışmayan daha çok kendi içinde yaşayan birisiydi. Şiirlerinde de fakirliği çok güzel tasvir etmiştir. Beşşâr b. Bürd, Ebû'l Atâhiye, Ebû Nûvâs ve İbn Ebî Hafsa gibi meşhur şairlerle birlikte aynı dönemde yaşamış ve onlarla olan haberleri aktarılmıştır. Yahyâ b. Hâlid el-Bermeki vd. hakkında hicivleri vardır. Abbâsî halifesi Hârûnürreşîd'in hilafetinin ilk yıllarında Bağdat'ı ziyaret etmiştir. Fakir olduğundan Beşşâr b. Bürd tarafından kendisine yıllık 200 dirhem yardım yapılmıştır.⁴⁷⁰ Ebû's-Şemakmak hilafet merkezi olması hasebiyle Bağdat'ta bir müddet kalmıştır.⁴⁷¹ İbn Mu'tez onun şiirlerinin hepsinin kıymetli olduğunu söylemiştir.⁴⁷² Bazı edebi kitaplarda da lafızlarının çoğunun zayıf bazılarının da güzel olduğu söylenmiştir. Ebû's-Şemakmak 200 (815) yılında vefat etmiştir.⁴⁷³

Muhammed b. Künâse (محمد بن كناسة)

Muhammed b. Künâse'nin künyesi Ebû Yahyâ'dır. Abbâsî devleti şairlerinden olup Kufe'de doğruluk ve takva üzere yaşanan bir evde doğup büyümüştür. Aynı zamanda hadis raviliği de yapmıştır. Dönemin meşhur zahidlerinden olan İbrâhim b. Ethem onun dayısıdır. Erken yaşlarda şiir söylemeye başlayan Muhammed b. Künâse medih ve hiciv içerikli şiirlerden kendini uzak tutmuştur. Edebiyat ehlinin şiir hakkında müzakere için yanına gittikleri Denânîr isminde şair ve şarkıcı bir cariyesi vardı.⁴⁷⁴ Muhammed b. Künâse şiirlerini daha çok nefsin isteklerini dizginleme, arzuları terketme gibi zühd üzerine yazmıştır. Ona göre Allah'a itaat yolunda arzularına karşı gelen, haramlardan ve günahlardan kaçınan kişi mutludur. Eğer söz kalbten çıkmıyorsa

⁴⁷⁰ ez-Zirikli, *el-A 'lâm*, 7: 209.

⁴⁷¹ Mervân b. Muhammed Ebû's- Şemakmak, *Divân 'u Ebi's-Şemakmak*, Hz. Vâdîh Muhammed eş-Şamed (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995), 14-15.

⁴⁷² İbnü'l- Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, 129.

⁴⁷³ Ebû 'Ubeydillâh Muhammed b. 'İmrân b. Mûsâ el-Merzübânî, *Mu'cemu's-Şu'arâ*, thk. Farûk Eslîm (Beyrût: Dâru Sâdr, 2005), 376; ez-Zirikli, *el-A 'lâm*, 7: 209.

⁴⁷⁴ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 13:237.

kalblere herhangi bir tesiri olamaz.⁴⁷⁵ Muhammed b. Künâse 207 (823) yılında Kufe’de vefat etmiştir.⁴⁷⁶

Müslim b. el-Velîd (مسلم بن الوليد)

Sarî‘ul- Ğavânî olarak lakablandırılan Müslim b. el-Velîd Abbâsî devletinin ileri gelen şairlerinden olup, Kûfe’de 140 (757) yılı dolaylarında doğup yine burada yetişmiştir. Onun bedi‘ olarak bilinen şiir türünü ilk kullanan şair olduğu iddia edilmiştir. Onu bu konuda birçok kişi takip etmiştir. Onların en meşhuru Ebu Temmam et-Tâî dir. Müslim, şiirde usta olmakla birlikte ifade gücü edebi ve etkilidir.⁴⁷⁷

Şiir yazmada usta ve kabiliyetli olan Müslim b. el-Velîd’in methiye türü şiiri çoktur. Ayrıca o şiirlerinde bedi‘ sanatını çokça kullanmıştır.

Müslim b. el-Velîd, Hârûnürreşîd’i övmüş ona şiirini okurken kullandığı bir ibareden dolayı Hârûnürreşîd kendisine sarî‘ul ğavânîsin (güzellerin kurbanı) demiş, bundan dolayı şair bu lakapla isimlendirilmiştir.⁴⁷⁸ Müslim b. el-Velîd 208 (823) yılında vefat etmiştir.⁴⁷⁹

Abdullah b. Eyyûb et-Teymî (عبد الله بن أيوب التيمي)

Kufeli olan Abdullah b. Eyyûb’un künyesi Ebû Muhammed’dir. Beni Teym mevlası, sonra da Beni Süleym mevlası olmuştur. Kendisi gibi şair olan bir erkek kardeşi de vardır. Abbâsî devleti şairlerinden olan Abdullah b. Eyyûb, ahlaksız ifadeler içeren ve içki tasvirleri bulunan şiirler söylemiştir. Abdullah b. Eyyûb, İbrahim Mevsîlî ve oğlu İshak ile sohbet arkadaşlığı yapmış sonra Bermekilerle birlikte olmuş ve onlara methiyeler söylemiş daha sonra da Yezid b. Mezyed’le ölünceye kadar beraber olmuştur.⁴⁸⁰ O, Bağdat’a Halifeler, vezirler ve komutanlardan ödül alma amacıyla gelmiştir.⁴⁸¹ Abdullah b. Eyyûb, Hârûnürreşîd’in beğendiği ve okumasını istediği bir

⁴⁷⁵ Dayf, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, 3: 406-407.

⁴⁷⁶ eş-Şafedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, 4: 266.

⁴⁷⁷ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 19:25; İsmail Durmuş, Nasuhi Ünal Karaarslan “Şarîu’l-ğavânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 156.

⁴⁷⁸ İbnü’l- Mu‘tez, *Tabakâtu’s-Şu‘arâ*, 235.

⁴⁷⁹ İsmail Durmuş, Nasuhi Ünal Karaarslan “Şarîu’l-ğavânî”, 36: 156.

⁴⁸⁰ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 20: 5.

⁴⁸¹ Dayf, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, 3: 348-351.

mersiyeyi okuduğunda Hârûnürreşîd duygulanmış ve çok gözyaşı dökmüştür.⁴⁸²
Abdullah b. Eyyûb 209 (824) yılında vefat etmiştir.⁴⁸³

(أبو العتاهية) Ebü'l-Atâhiye

İsmail b. Kasım b. Süveyd b. Keysan, Ebü'l-Atâhiye lakabı ile ön plana çıkmıştır. 130'da (748) senesi Enbâr yakınlarındaki Aynüttemr'de doğmuştur. Aneze kabilesinin mevlası olup, künyesi Ebû İshak'tır. Annesi Ümmü Zeyd bnt. Ziyâd el-Muhâribî, Zühreoğulları mevlasıdır. Babası Nabatîler'den olup hacamatla uğraşmıştır. Yaşadığı belde geçim sıkıntısı olunca ailesiyle birlikte yanlarında iki küçük oğlu Zeyd ve Ebü'l-Atâhiye olduğu halde Kûfeye göçmüştür.⁴⁸⁴ Mehdi halife olduğunda Ebü'l-Atâhiye'nin arkadaşı İbrahim Mevsilî'nin imkânları çoğalmış, Ebü'l-Atâhiye'ye yanına gelmesini istediği bir mektup göndermiştir. O da İbrâhim Mevsilî'nin yanına gitmiştir. Halife de onun medih şiirlerinden hoşlanmış kendisini bol hediyelerle ödüllendirmiştir.⁴⁸⁵

Ebü'l-Atâhiye, Hârûnürreşîd'i şu beyitlerle övmüştür:⁴⁸⁶

جَرَى لَكَ مِنْ هَارُونَ بِالسَّعْدِ طَائِرُهُ	إِمَامٌ اعْتَزَلَ لِاتِّخَافِ بَوَادِرِهِ
إِمَامٌ لَهُ رَأْيٌ حَمِيدٌ وَرَحْمَةٌ	مَوَارِدُهُ مَحْمُودَةٌ وَمَصَادِرُهُ
هُوَ الْمَلِكُ الْمَجْبُولُ نَفْسًا عَلَى التَّقَى	مُسَلَّمَةٌ مِنْ كُلِّ سَوْءٍ عَسَاكِرُهُ
لِيُغَمِّدَ سُيُوفَ الْحَرْبِ فَاللَّهُ وَحْدَهُ	وَلِيٌّ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَنَاصِرُهُ
وَهَارُونُ مَاءُ الْمِزْنِ يُشْفَى بِهِ الصَّدَى	إِذَا مَا الصَّدِيدِ بِالرِّيقِ عَصَّتْ حَنَاجِرُهُ
وَأَوْسَطُ بَيْتٍ فِي فُرَيْشٍ لَبِيئُهُ	وَأَوَّلُ عِزٍّ فِي فُرَيْشٍ وَآخِرُهُ
وَزَحْفٍ لَهُ تَحْكِي الْبُرُوقِ سُيُوفُهُ	وَتَحْكِي الرُّعُودِ الْقَاصِصَاتِ حَوَافِرُهُ
إِذَا حَمَيْتَ شَمْسُ النَّهَارِ تَضَاكَتْ	إِلَى الشَّمْسِ فِيهِ بَيْضُهُ وَمَغَافِرُهُ
إِذَا نَكَبَ الْإِسْلَامُ يَوْمًا بِنَكْبَةٍ	فَهَارُونُ مِنْ بَيْنِ الْبَرِّيَّةِ ثَائِرُهُ

⁴⁸² el-İsfehânî, *el-Eğânî*, 20:7-8.

⁴⁸³ ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 4: 73.

⁴⁸⁴ el-İsfehânî, *el-Eğânî*, 4:5-88; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 3: 237.

⁴⁸⁵ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 3: 239.

⁴⁸⁶ Ebu'l-Atâhiye, *Dîvânu Ebi'l-'Atâhiye*, 213.

وَمَنْ ذَا يَفُوتُ الْمَوْتَ وَالْمَوْتُ مُدْرِكٌ كَذَا لَمْ يَفُتْ هَارُونَ ضِدُّ يُفَاوُهُ

“Hârûn’dan sana hayır gelir. Azim imamıdır, öfkesinden korkulmaz.

Görüşü övgüye değer ve merhametli bir imamdır. Onun geleni ve gideni övülmüştür.

Nefsi doğuştan takva üzere olan bir hükümdardır. Askerleri her türlü kötülükten uzaktır.

Savaş kılıçları kınlarına sokulsun, Allah yalnızca Emîru’l-Mü’minîn’nin dostu ve yardımcısıdır.

Hârûn yağmur bulutunun suyudur. Şiddetli susuzluk çeken kimse tükürüğünü yutamadığında, susuzluğu onunla şifa bulur.

Kureyş içinde en soylu aile onundur. Onun ailesi Kureyş içinde ilk ve son izzet sahibidir.

Kılıçları şimşeklere benzer, ayak sesleri gürleyen yıldırımlara benzer, ilerleyen bir ordusu vardır.”

Güneşin sıcaklığı arttığında, kılıçları ve miğferleri güneşe güler.

Eğer bir gün İslâm felakete uğrarsa, Hârûn yaratılmışlar arasında onun intikamını alır

Herkesi yakalayacak ölümden kimse kaçamaz. Aynı şekilde Hârûn’dan da hiçbir düşman kaçamaz.”

Ebü’l-Atâhiye döneminde yaşamış diğer meşhur şairlerin de beğenisini almıştır. Dönemin büyük şairlerinden olan Selm Hâsir kendisine insanların en iyi şiir söyleyeni kim diye soran kişiye “dilersen sana insanların ve cinlerin en iyi şairini söyleyeyim” demiş ve Ebü’l-Atâhiye’den beyit okumuştur.⁴⁸⁷

Ebü’l-Atâhiye kendini ibadete verip, sofuların giydiği elbiseden giydiği zamanlarda Hârûnürreşîd, ondan gazel söylemesini emretmiş, fakat o söylemekten kaçınmıştır. Bunun üzerine kendisine altmış değnek sopa vurulmuştur. Hârûnürreşîd onu hapse attırmış ve gazel söyleyinceye kadar hapisten çıkarmayacağına yemin

⁴⁸⁷ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 4:12.

etmiştir. Ebü'l-Atâhiye ise yediği sopadan sonra “Şayet bir sene Kur'an'dan ya da Lâ ilâhe illallah Muhammedurresûlullah' tan başka bir söz söylersem kölelerim hür, hanımım boş olsun.” diye yemin etmiş, Hârûnürreşîd onun bu yaptığına üzülmüş ve bir evde hapsedilerek imkânlarının genişletilmesini ve yanına girenlerin engellenmemesini emretmiştir.⁴⁸⁸ Ebü'l-Atâhiye'ye bir sene geçtikten sonra bu durumundan kurtulacak bir şey yazdın mı diye sorulduğunda eşi için şu şiiri yazdığını söylemiştir:⁴⁸⁹

مَنْ لِقَلْبٍ مُتَمِّمٍ مُشْتَاقٍ شَقُّهُ شَوْفُهُ وَطَوْلُ الْفِرَاقِ
طَالَ شَوْقِي إِلَى قَعِيدَةِ بَيْتِي لَيْتَ شِعْرِي فَهَلْ لَنَا مِنْ تَلَاقٍ
هِيَ حَظِّي قَدْ اقْتَصَرْتُ عَلَيْهَا مِنْ دَوَاتِ الْعُقُودِ وَالْأَطْوَاقِ
جَمَعَ اللَّهُ عَاجِلًا بِكَ شَمْلِي عَنْ قَرِيبٍ وَفَكَّنِي مِنْ وَثَاقِي

“Kara sevdalı ve özlem içindeki kalbin sahibi için, uzun ayrılık ve özlem onu meşakkate düşürdü.

Evimin kadınına özlemim arttı. Acaba bizim kavuşmamız mümkün mü?

Gerdanlık ve kolyelilerden (kadınlardan) benim nasibim odur. Onunla yetindim.

Allah tez elden beni seninle bir araya getirsin, beni bağlarımdan çözsün.”

Mevsılî, bu gazeli besteleyerek Hârûnürreşîd'e götürüp sunmuştur. Hârûnürreşîd şiir ve şarkının kime ait olduğunu sorunca Mevsılî, “Şarkı bana ait, şiir ise esiriniz Ebü'l-Atâhiye'ye aittir.” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hârûnürreşîd Ebü'l-Atâhiye'yi çağırıp hizmetçisi Mesrûr'a kaç değnek vurulduğunu sormuş, hizmetçi, altmış değnek olduğunu söyleyince, Hârûnürreşîd altmış bin dirhem verilmesini ve salıverilmesini emretmiştir.⁴⁹⁰ Ebü'l-Atâhiye bu tarihten sonra zühd, ölüm, fanilik, sevap, ceza ve güzel ahlaka çağıran şiirler yazmayı çoğaltmıştır.⁴⁹¹

Ebü'l-Atâhiye'nin bahirleri bol, manaları hoş, lafızları kolay, uslubu zengin, zorluğu az olan şiirlerinin çoğu zühd ve ibretlik sözlerden oluşmaktadır.⁴⁹² Ebü'l-

⁴⁸⁸ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 4:25.

⁴⁸⁹ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 4: 26.

⁴⁹⁰ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 4: 26.

⁴⁹¹ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 3: 241.

⁴⁹² el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 4: 5.

Atâhiye 211 (826) yılında vefat etmiş ve Bağdat'a defnediştir.⁴⁹³ Ebü'l-Atâhiye'nin oğlu Muhammed'e göre ise 210 (825) yılında vefat etmiştir.⁴⁹⁴

Ebû Hafs eş-Şatrancî (أبو حفص الشطرنجي)

Ebû Hafs, Abbas oğullarının mevlâsıdır. Halife Mehdi'nin evinde mevâlî çocuklarıyla birlikte büyümüştür. İyi bir eğitim almış, satranç oyununa düşkünlüğü sebebiye eş-Şatrancî lakabını almıştır. Hoş sohbet bir kişiliğe sahip olan şair yakınlık kurduğu kişilerle eğlenceli vakit geçirir ciddiyetinde şaka, şakasında ciddiyet olurdu.⁴⁹⁵ Ebû Hafs, Mehdi'nin kızı Uleyye'nin şairi olup ona gönlünü kaptırmıştır. Kaynaklarda güzel gazel türü şiirler söylediği nakledilen Ebû Hafs 210 (825) yılında vefat etmiştir.⁴⁹⁶

Bişr b. Mu'temir (بشر بن معتمر)

Ebû Sehl Bişr b. el-Mu'temir el-Hilâlî el-Bağdâdî, münazaracı bir mutezile fakihidir.⁴⁹⁷ Mutezile Bağdat ekolünün kurucusu ve kendisine nisbet edilen Bişriyye'nin reisidir. Aslen Kufeli olan Bişr b. Mu'temir Mutezilenin vatanı olan Basra'ya gitmiş, daha sonra da Bağdat'ı yurt edinmiştir. Köle ticaretiyle uğraşan Bişr b. Mu'temir'in isminin Hârûnürreşîd ve Bermekiler döneminde parladığını görmekteyiz.⁴⁹⁸ Bişr b. Mu'temir 210(825) yılı Bağdat'ta vefatına kadar Mutezile hasımlarına reddiye şiirleri ve Rabbâni yaratıştaki harikalara dikkat çeken didaktik şiirleri yazmaya devam etmiştir.⁴⁹⁹

Ali b. Cebele (علي بن جبلة)

Künyesi Ebü'l-Hasan olan Ali b. Cebele, 'Akevvek (kısa şişman) lakabıyla meşhurdur. H. 160 senesinde Bağdat'ın Harbiyye mahallesinde doğmuştur. Doğuştan kördür. Zorlanmadan doğal olarak şiirlerini söyleyen Ali b. Cebele'nin medih türü şiirleri çoktur. Me'mûn'u öven şiiri olsada daha çok Humeyd et-Tûsî'yi ve Hârûnürreşîd'in genç yaşta Cibâl bölgesine vali tayin ettiği Ebû Dülef el 'İclî'yi şiirleriyle övmüştür hatta bu şiirlerinde aşırı gitmiş ve Me'mûn tarafından

⁴⁹³ İbnü'l-Eşîr, *el Kâmil*, 10: 266; el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 4: 88; ez-Zirikli, *el-A 'lâm*, 1: 321.

⁴⁹⁴ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 4: 88

⁴⁹⁵ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 22: 33.

⁴⁹⁶ ez-Zirikli, *el-A 'lâm*, 5: 50.

⁴⁹⁷ ez-Zirikli, *el-A 'lâm*, 5: 55.

⁴⁹⁸ Dayf, *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî*, 3: 426.

⁴⁹⁹ Dayf, *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî*, 3: 429.

cezalandırılmıştır.⁵⁰⁰ Kaynaklarda sözünün tatlı, ince ve güzel anlamlı olduğu nakledilir.⁵⁰¹ Ali b. Cebele 213 (828) yılında vefat etmiştir.⁵⁰²

el-Hureymî (الخريمي)

Ebû Ya'kûb İshâk b. Hassân el-Hureymî Türk'tür. Dil âlimi Müberred onun zorlanmaksızın güzel şiir yazan güçlü bir şair olduğunu söylemiştir. Cezâretü'l-Firâtiyye bölgesinde doğan el-Hureymî daha sonra Bağdat'a yerleşmiş, Hârûnürreşîd ve Bermekiler zamanında yıldızı parlamıştır. Halifeleri, vezirleri ve ileri gelen devlet adamlarını methetmiş ve çok kazanç temin etmiştir. Ona ait çok sayıda gazel türü şiir vardır. Hârûnürreşîd'in oğulları Emîn ve Me'mûn arsında geçen savaşlar neticesinde Bağdat'ın önceki muhteşem haliyle ve sonraki hüznü durumu 135 beyitlik mersiyesinde anlatmıştır.⁵⁰³

Arap ve müsteşrik bazı araştırmacılar onun şuubiyye görüşünü benimsediğini söyleseler de bu doğru değildir. O insanlar arasında Arap olanla olmayanları eşit kılan, Arab'ın aceme üstünlüğünün olmadığını, üstünlüğün ancak takva ile olabileceğini söyleyen İslâm görüşünü benimsemiştir. Şiirleri de onun güzel dini bir hayat sürdürdüğünü göstermektedir. O bazı muasırları gibi ahlaksızlığa ve zındıklığa dalmamıştır. İnsanları zühde, takvaya ve salih amele çağıran Hureymî 214 (829) yılında vefat etmiştir.⁵⁰⁴

Attâbî (العتابي)

Asıl adı Külsûm b. Amr olan Attâbî, Tağlib kabilesindendir. Muallakât-ı seb'a şairlerinden Amr b. Külsûm'un soyundandır. Hîre Hükümdarı Amr b. Hind'i öldürmüştür. Künyesi Ebu Amr'dır, Şam civarındaki Kinnesrîn kasabasında doğmuş ve büyümüştür. Rakka'ya yerleşmiş daha sonra oradan da Bağdat'a geçmiştir. Kelamcıların sohbet halkalarına katılan Attâbî Mutezili görüşü benimsemiştir.⁵⁰⁵

Hârûnürreşîd'in veziri Yahya b. Halid onun faziletlerini duymuş ve onu yanlarına almışlardır. Attâbî ona ve oğulları Fadl ile Ca'fer'e ve sonradan takdim edildiği Hârûnürreşîd'e methiyeler yazmış, böylece halife tarafından ödüllendirilmiştir.

⁵⁰⁰ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 3: 351.

⁵⁰¹ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 19: 233.

⁵⁰² Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 3: 353.

⁵⁰³ İbnü'l- Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, 293; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 3: 355; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 1: 294.

⁵⁰⁴ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 3: 357-359.

⁵⁰⁵ İbnü'l- Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, 261; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 3: 419.

Mutezileden de hoşlanmayan halife onun bu fikirlere meylini duyup huzuruna çağırınca, Bermekîler, korkarak onu gizlemişlerdir. Yahya b. Halid veya oğlu Cafer daha sonra onun bağışlanmasını sağlamışlardır.⁵⁰⁶

Attâbî, mektupları ve şiirlerinde i'tizâr içerikli konuları başarılı bir şekilde kullanmıştır. Edebiyatçı olup, kaleme aldığı bazı eserleri vardır. Şu eserler kendisine aittir: *Kitâbü'l-Elfâz*, *Kitâbü Fünûni'l-Hikem*, *Kitâbü'l-Âdâb*, *Kitâbü'l-Hayl*, *Kitâbü'l-Ecvâd*, *Kitâbü'l-Manîk*. Zâhid bir hayat yaşayan Attâbî, Hârûnürreşîd ve Me'mûn'u şiirlerinde methetmiştir.⁵⁰⁷ Tatlı sözlü, güzel şiir söyleyebilen ve maharetli mektuplar yazabilen bir kâtip olarak anlatılan Attâbî 220 (835) yılında vefat etmiştir.⁵⁰⁸

Muhammed b. Züeyb el-Umânî (محمد بن ذؤيب العماني)

Muhammed b. Züeyb Basra'lı olduğu halde kendisine Umânî denirdi. Kendisine bu lakabın verilmesinin sarı benizli olmasından kaynaklandığı ifade edilir. Çünkü kendisi de babası da Ummân halkından değildi. Umânî, Abbâsî saray şairlerinden olup recez türü şiir söyleyen bir şairdi. Şiirinde Bağdat'taki güzel hayatı ve geniş nimetleri de işlemiştir. Hârûnürreşîd, Umânî'nin kendisi için söylediği bir şiirden dolayı ona elli bin dinar ve elli elbise verdirmiştir.⁵⁰⁹ Umânî 228 (843) yılında vefat etmiştir.⁵¹⁰

Mahmûd el-Verrâk (محمود الوراق)

Şiirlerinin çoğunluğu öğüt ve hikmetlerden oluşan Mahmûd el-Verrâk köle tacirliği yapmıştır. Hayatının ilk yıllarında oyun ve eğlenceye düşkünken sonraları bunlardan uzaklaşarak ihlasla Rabbine yönelmiştir. Mahmûd el-Verrâk'ın Seken isminde bir cariyesi olup hem güzelliği hem de iyi şarkı söylemesi ve harika şiirleriyle onun aklını ve kalbini fethetmişti. Mahmûd el-Verrâk maddi olarak zor duruma düştüğünde yüz bin dirheme satmaya kalkışmış, Seken ağlayarak “ben seninle fakir yaşamayı tercih ederim” deyince onu azad etmiştir.⁵¹¹ Mahmûd el-Verrâk, Mu'tasım'ın hilafeti döneminde 230(844) yılında vefat etmiştir.⁵¹²

⁵⁰⁶ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 3: 420.

⁵⁰⁷ el-Kütübî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, 3: 219.

⁵⁰⁸ İbnü'l- Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, 262; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 5: 231.

⁵⁰⁹ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 18:226.

⁵¹⁰ ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 6: 123.

⁵¹¹ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 3: 413.

⁵¹² el-Kütübî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, 4: 79.

Muhammed b. Ümeyye (محمد بن أمية)

Kâtiplik mesleğini yapan Muhammed b. Ümeyye aynı zamanda gazel, nesîb, hicâ türü güzel şiirleri olan belîğ bir şairdir. Şiirlerinin çoğunda incelik bazısında da sertlik hâkimdir. Muhammed b. Ümeyye'nin şair Fadl er-Rakkâşî ile araları bozuk olup birbirlerine hiciv türü şiir söylediği nakledilmektedir. Halife Mu'tasım dönemine yetişen Muhammed b. Ümeyye 230 (845) yılında vefat etmiştir.⁵¹³

Ebû Uyeyne el-Mühellebî (أبو عيينة المهلبى)

Ebû Uyeyne b. Muhammed b. Ebi Uyeyne, Mühelleb b. Ebî Sufre soyundandır. Basra'da doğmuş ve yaşamıştır. Abdullah b. Muhammed ve Dâvud b. Muhammed isminde kendi gibi şair iki kardeşi vardır.⁵¹⁴

Cahiliye döneminde ve İslami dönemde zorlanmaksızın en kolay şiir söyleyen dört kişi vardır ki onlar; Beşşâr b. Bürd, Ebu'l-Atâhiye, Seyyid Himyerî ve Ebû Uyeyne'dir.⁵¹⁵ Hârûnürreşîd'e Ebû Uyeyne'nin bir şiiri okunmuş, o da yorum yapmıştır.⁵¹⁶ Ebû Uyeyne tekellüfsüz şiir söyleyebilen, gazel türü ve çoğunluğu hiciv içerikli şiirleri olan bir şairdir. Hicivlerinin çoğunu amcaoğlu Halid için söylemiştir.⁵¹⁷ Baktığımız kaynaklarda Ebû Uyeyne'nin vefat tarihine ulaşamadık.

Dikülcin (ديك الجن)

Abdüsselâm b. Rağbân b. Abdisselâm b. Habîb b. Abdullah b. Rağban b. Yezîd b. Temmîm, H. 161 yılında Hıms (Humus) şehrinde doğmuştur. Kendisi daha çok Dikülcin lakabıyla anılır olmuştur. Şuûbiyye görüşünde olup, Arap ırkçılığına karşıdır. Dikülcin "Arap'ın bize bir üstünlüğü yoktur. Biz de onlar da İbrâhim'in çocuklarıyız. Onların İslamiyeti kabul etmesi gibi biz de İslâmiyet'i kabul ettik." demiştir. Usta bir şair olan Dikülcin, Humus' ludur. O, ömrünü Humus'ta geçirmiş, Suriye bölgesinden ayrılmamıştır. Şiiri karşılığında kimseden bir talepte bulunmamış ve kimseyi hicvetmemiştir. Hüseyin b. Ali için yazdığı birçok mersiyesi vardır.⁵¹⁸ Onun eğlence

⁵¹³ Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 2: 243.

⁵¹⁴ İbnü'l- Mu'tez, *Tabakâtu's-Su'arâ*, 288; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 3: 361.

⁵¹⁵ İbnü'l- Mu'tez, *Tabakâtu's-Su'arâ*, 290.

⁵¹⁶ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 20: 56.

⁵¹⁷ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 20: 29.

⁵¹⁸ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 14: 33; Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 3: 324.

hayatı ve içkiye düşkünlüğü şiirlerinde görülür.⁵¹⁹ Sefih ve ahlaksız bir hayat sürmüştür. Göz rengi yeşil olduğundan kendisine dîkûlcin (cin horozu) lakabı verilmiştir. Dîkûlcin 235 (850) yılında Hıms şehrinde vefat etmiştir.⁵²⁰

Di‘bil (دعبل)

Ebû Alî Di‘bil b. Alî b. Rezîn b. Süleyman el-Huzâî 148 (765) Kûfe’de doğmuştur.⁵²¹ Karkısıyâ’lı olduğu da söylenen Di‘bil Bağdat’ta gelerek burada ikamet etmiştir. Lakabının Di‘bil, isminin ise Hasan, Abdurrahman veya Muhammed olduğu söylenmiştir. Künyesi Ebû Ali veya Ebu Cafer olarak nitelenen Di‘bil usta ve meşhur bir şairdir.⁵²² Di‘bil, mütekaddim şairlerden olup tekellüfsüz (zorlanmadan) şiir söyleme yeteneğine sahipti. Ancak ağzı bozuk ve hicve düşkün bir şairdi. Halifelerin kendileri, vezirleri ve çocukları, tanınmış kişiler, kendisine iyiliği dokunan veya dokunmayan ileri gelen kim varsa Di‘bil’in yermesinden kurtulamamıştır.⁵²³ Orta seviyede şair olan babasından başka amcası Abdullah ve kardeşleri Ali ve Rezîn, çocukları Hüseyin ve Ali, bunlarla birlikte amcaoğlu olan Ebu’s-Şîs ismiyle meşhur Muhammed b. Abdullah da şairdi.⁵²⁴ Bazı şarkıcılar onun beyitlerini Hârûnürreşîd’in önünde terennüm edince Hârûnürreşîd neşelenmiş, şiiri nazmeden kişiyi sorduğunda kendisine Di‘bil olduğu söylenmiştir. Hârûnürreşîd de ona on bin dirhem ve elbise hediye etmiştir. Daha sonra halifeye gelerek bazı şiirler okumuş, bu şiirlerden hoşlanan Hârûnürreşîd şairi maddi olarak desteklemiştir. Di‘bil Bağdat’tan uzak kaldığı dönemlerde vatan özlemi içeren meşhur şiirlerini yazmıştır. Di‘bil Horasan’a, Me’mûn’un ve Ali er-Rızâ’nın yanına gitmiş Hz. Ali soyunun özellikle Hz. Hüseyin’in başına gelen felâketleri dile getirdiği meşhur “Tâiyye” kasidesini sunmuştur. Me’mûn kendisine Ali er-Rızâ adına bastırdığı paralardan on bin dirhem vermiş, Ali er-Rızâ da elbiselerinden bir kısmını hediye etmiştir. Denilir ki Kum halkı bu elbiseyi otuz bin dirheme, Ali er-Rızâ adına bastırılan paraların her bir dirhemini de on bin dirheme ondan almıştır. İbnü’l-Mu‘tezz’in kaydettiğine göre Kum halkı kendisine her yıl 50.000 dirhem vermeyi de kararlaştırmıştır. Ali er-Rızâ 203 senesinde Tûs’ta vefat edince Hârûnürreşîd’in kabrinin

⁵¹⁹ Dayf, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, 3: 325.

⁵²⁰ ez-Zirikli, *el-A‘lâm*, 4: 5; Dayf, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, 3: 326.

⁵²¹ Dayf, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, 3: 318; ez-Zirikli, *el-A‘lâm*, 2: 339.

⁵²² İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-‘Ayân*, 2: 266.

⁵²³ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 14: 59.

⁵²⁴ Dayf, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, 3: 318.

yanına defnedilmiştir. Aşırı bir Şîî olan şair Hârûnürreşîd hakkında çok çirkin ifadeler de kullanmıştır.⁵²⁵ Di‘bil 246 (860) yılında vefat etmiştir.⁵²⁶

Hüseyin b. ed-Dahhâk (الحسين بن الضحّاك)

Ebû Ali Hüseyin b. ed-Dahhâk yaklaşık 155 (772) tarihinde Basra’da doğmuş ve burada yetişmiş daha sonra Bağdat’a yerleşmiş bir şairdir. Sahabe Selman b. Rabi‘a el-Bahilî’nin mevlâsı olup aslen Horasanlıdır. Medih, ‘itâb, mersiye, hiciv, içki içerikli şiirleri olmakla birlikte kendisi daha çok “mucûn” (ahkalsız) şiirler yazan bir şair olarak bilinir. Hârûnürreşîd vefat ettiğinde otuz yaşlarında olan Hüseyin b. ed-Dahhâk, ilki Hârûnürreşîd’in oğlu Emîn olmak üzere birçok halifeye nedimlik yapmıştır. Hüseyin b. ed-Dahhâk 250 (864) yılında vefat etmiştir.⁵²⁷

2.4.2. Asıl Şöhretleri Farklı Alanlarda Olmakla Beraber Kayda Değer Şiirleri Olan Kişiler

Bu başlık altında dil âlimi, muhaddis, zâhid, fakih, astronomi âlimi, şarkıcı gibi asıl şöhretleri başka alanlarda olmakla birlikte şiire de kabiliyeti olup güzel şiir yazan kişilere yer verilmiştir.

Halîl b. Ahmed (الخليل بن أحمد)

Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, el-Fürhûdî de denmiştir. Halîl b. Ahmed 100 (718)’de doğmuştur. Ünlü dil ve edebiyat âlimidir. Aruz’u beş daireye ayırmış, ondan da on beş bahr oluşturmuştur. Sonra Ahfeş ona bir bahr daha ilave etmiştir.⁵²⁸ Halîl b. Ahmed nahiv ve garib kelimeleri en iyi bilen kişi olarak bilinir. Kendisi aruz ilmini ilk kez oluşturmuş ve şiir için de ölçü yapmıştır. Yine çok kıvrak zekâlı, insanlara dair haber ve olayları iyi bilen biri olarak da ifade edilir. Bununla birlikte iyi bir şair, usta bir edebiyatçı olup, mûsikiye dair ilk ilmî araştırmaları vardır, buna dair bir de eser yazmıştır. O, Araplara ait kelimelerin asıllarını içeren, sözlük olarak kabul edilen *Kitâb ‘ül-Ayn* isimli kitabın da sahibidir.⁵²⁹ Halîl b. Ahmed,

⁵²⁵ Dayf, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, 3: 319-321.

⁵²⁶ ez-Zirikli, *el-A‘lâm*, 2: 339.

⁵²⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-‘Ayân*, 2: 162-168; Ferrûh, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, 2: 297.

⁵²⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-‘Ayân*, 2: 244.

⁵²⁹ İbnü’l- Mu‘tez, *Tabakâtu’ş-Şu‘arâ*, 95-96.

nahiv ilminin nihai şekliyle gerçek kurucusu sayılır. Onun nahve ait görüşlerini öğrencisi Sibeveyh *el-Kitab* adlı eserinde toplamıştır.⁵³⁰

Halîl b. Ahmed'in nahiv, musiki, aruz ve lugata dair eserleri vardır. *Kitâbü'n-Naḳṭ ve 'ş-Şekl* adlı kitabı ise Kur'ân-ı Kerîm'in harekelenmesi ve noktalanması üzerine bu sahada yazılmış ilk eserdir.⁵³¹

Rivayet edildiğine göre alışverişe giden bir hizmetlinin aldatılmasını önleyecek bir hesaplama üzerinde düşünürken girdiği caminin sütunlarından birine başını çarparak yere düşmüş ölmüştür. Farklı tarihler de verilmekle birlikte 175 (791) yılında Basra'da vefat etmiştir.⁵³² Onun, Ahtal'a ait olan şu beyiti çok tekrar ettiği söylenir:⁵³³

وَإِذَا افْتَقَرْتُ إِلَى الدَّخَائِرِ لَمْ يَجِدْ دُخْرًا يَكُونُ كَصَالِحِ الْأَعْمَالِ

“Eğer erzağa ihtiyaç duyarsan salih amel gibi hazine bulamazsın.”

Abdullah b. el- Mübârek (عبد الله بن المبارك)

Abdullâh b. el-Mübârek'in annesi Harizmli, babası Mübarek ise Türk'tür.⁵³⁴ 118 (736) yılında Horasan'da Merv şehrinde doğmuştur. Abdullâh b. el-Mübârek, Süfyân'ı-Sevri ve Mâlik b. Enes'den fıkıh öğrenmiş, ayrıca Malik b. Enes'den Muvatta'yı rivayet etmiştir. Yalnızlığı seven Abdullâh b. el-Mübârek'in kendisi de babası da vera' (takvânın ileri derecesi) sahibi olarak ifade edilir. Babası, mevlasının bahçesinde çalışırken, bir ara ondan tatlı nar getirmesini istemiş fakat onun getirdiği nar üç seferinde de ekşi çıkınca bahçe sahibi bunun neden olduğunu sormuştur. Bunun üzerine “Ben nar hiç yemedim nasıl oduğunu bilemiyorum.” demiş. Bahçe sahibi neden yemediğini sorunca “Çünkü bana yemem için izin vermediniz.” demiş. Bu durumdan etkilenen bahçe sahibi onu kızıyla evlendirmiş, bu evlilikten Abdullâh b. el-Mübârek dünyaya gelmiştir. Bu olay kitaplarda İbrahim b. Ethem Abdu's-Salih için de anlatılmıştır.⁵³⁵

⁵³⁰ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 3: 121-122.

⁵³¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-'Ayân*, 2: 246.

⁵³² İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-'Ayân*, 2: 248. ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 2: 314.

⁵³³ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-'Ayân*, 2: 248.

⁵³⁴ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 389.

⁵³⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-'Ayân*, 3: 32-34.

İbnü'l-Mübârek vaktini daha çok evde hadislerle meşgul olarak geçirmiştir. Ona, yalnızlık hissetmiyor musun?" diye sorulduğunda, "Hz. Peygamber ve ashabıyla beraber iken nasıl yalnızlık duyarım!" karşılığını vermiştir.⁵³⁶

Abdullâh b. el-Mübârek, hadis, fıkıh, Arap edebiyatını, eyyamu'n-nası (tarihi olayları) iyi bilmekle birlikte kahramanlık, ticaret, cömertlik gibi hasletleri de üzerinde toplamıştır.⁵³⁷ Aynı zamanda nahv, dil, şiir ve fesahat bilgisi de güçlüdür.⁵³⁸

Kûfe hadis ehli, bir hadis hakkında ihtilâfa düştüklerinde, "Geliniz, bu ilmin tabibine gidip soralım." derlerdi.⁵³⁹ İbnü'l-Mübârek vefat ettiğinde emiru'l-müminin Hârûnürreşîd, "âlimlerin seyyidi (efendisi, sultanı) vefat etti" demiştir.⁵⁴⁰

İbnü'l-Mübârek'in savaş alanlarındaki kahramanlığı ile alakalı rivayetler de vardır. O, ilimle uğraşmanın yanında cihada çıkmayı da severdi. Abdullah b. el-Mübârek'in de bulunduğu müslüman askerler Bizans ordusuna karşı koymak üzerine sefere çıkmışlardı, yolda düşmanla karşılaştıklarında düşman tarafından bir asker meydana çıkararak birebir dövüşmek istemişti. Bu kişi karşısına çıkan ilk rakibini hemen öldürmüş ve başka birisini istemiş, onu da öldürmüş ve yine birini istemiş onu da öldürmüş. Bu sırada müslümanlar arasından, zırhından dolayı kim olduğu bilinmeyen bir adam çıkmış ve uzun bir mücadeleden sonra onu yaralayarak öldürmeyi başarmış. İnsanlar yüzü yeniyile kapalı olan bu cesur kişiyi merak etmiş ve etrafında toplanmaya başlamışlar, yüzü açıldığında herkes onun Abdullah b. el-Mübârek olduğunu anlamış.⁵⁴¹

Başkalarına el açmamak düşüncesiyle ticaretle de uğraşmış, âlimleri, hadis talebelerini ve fakirleri himaye edererek her sene yüz bin dirhem dağıtmıştır. Mervli dostlarını hacca götürür, aldıkları hediyelere varıncaya kadar her türlü masraflarını kendisi karşıları. Ona göre kişi, daima Allah'ın murakabesinde olduğunu hatırlardan çıkarmamalıdır. Yüz şeyden sakınıp bir şeyden sakınmayan kişinin müttaki sayılamayacağını ifade eden İbnü'l-Mübârek, Nuaym b. Hammâd'ın bildirdiğine göre, *Kitâbü'z-Zühhd*'ü okurken öyle ağlardı ki yanına hiç kimse yaklaşamaz, o da hiçbir

⁵³⁶ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 390.

⁵³⁷ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 392.

⁵³⁸ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 3: 403.

⁵³⁹ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 392.

⁵⁴⁰ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 401.

⁵⁴¹ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 406.

şeyin farkında olmazdı. Duası makbul sayıldığı için pek çok kimse onun duasını almak ister, kendisine yakın olmayı Allah'a yakın olmanın vesilesi sayardı. Âlimler, zühd ve takvâsını övecekleri bir kişiyi ona benzetirlerdi.

İbnü'l-Mübârek, aynı zamanda devrinin önde gelen şairlerinden biridir. Şiirleri daha ziyade zühde, cihada, din büyüklerinin methine dairdir.⁵⁴² İbnü'l-Mübârek 181 (797) yılında bir gaza dönüşü Bağdad yakınlarında Fırat nehrinin iki yakasında yer alan Hît şehrinde vefat etmiştir.⁵⁴³

İbrâhîm el-Mevsîlî (إبراهيم الموصلي)

Asıl adı Ebû İshâk İbrâhîm b. Mâhân b. Behmen olan Mevsîlî 125 (743) yılında Kûfe'de doğmuştur.⁵⁴⁴ Hârûnürreşîd ve döneminde yaşadığı diğer halifelerin şair, muğanni ve nedimlerinden biridir. İran asıllı olup Kûfe doğumludur. Musikiyi burada öğrenmiştir. Musul'a gitmiş bir süre sonra Kufe'ye dönmesinden dolayı kendisine el-Mevsîlî denmiştir. Zelzelin ud çaldığı Mevsîlî'nin de şarkı söylediği meclisin mest olduğu anlatılır.⁵⁴⁵

İbrâhîm el Mevsîlî'nin oğlu olan İshâk b. İbrâhîm el-Mevsîlî de babası gibi ses sanatçısıdır. Şiire de yeteneği olduğu bilinmektedir. Asma'i'nin bildirdiğine göre kendisinin de bulunduğu bir ortamda İshâk b. İbrâhîm el Mevsîlî Hârûnürreşîd'e şu şiiri söylemiştir:⁵⁴⁶

وَأَمْرَةَ بِالْبُخْلِ قُلْتُ لَهَا أَفْصِرِي	فَلَيْسَ إِلَى مَا تَأْمُرِينَ سَبِيلُ
أَرَى النَّاسَ خِلَانَ الْجَوَادِ وَلَا أَرَى	بَخِيلًا لَهُ فِي الْعَالَمِينَ خَلِيلُ
وَإِنِّي رَأَيْتُ الْبَخْلَ يُزْرِي بِأَهْلِهِ	فَأَكْرَمْتُ نَفْسِي أَنْ لَا يُقَالَ بَخِيلُ
عَطَائِي عَطَاءُ الْمَكْثَرِينَ تَكْرُمًا	وَمَالِي كَمَا قَدْ تَعْلَمِينَ قَلِيلُ
وَكَيْفَ أَخَافُ الْفَقْرَ أَوْ أَحْرَمُ الْغِنَى	وَرَأَيْتُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ جَمِيلُ

⁵⁴² Raşit Küçük "Abdullâh b. Mübârek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 123.

⁵⁴³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-'Ayân*, 3: 34.

⁵⁴⁴ ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 1: 58.

⁵⁴⁵ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10: 200-201.

⁵⁴⁶ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 5:208.

“Sevdiğim kadın bana cimri olmamı emretmekteydi. Ben de kendisine, “vaz geç, senin bana emrettiğin doğru bir yol değildir” dedim.

İnsanların, cömertleri dost edindiklerini gördüm, fakat dünyada hiçbir cimrinin dost edinildiğini görmedim.

Ve ben, cimri insanın, ailesini bile küçük düşürdüğünü gördüğümünden, bana cimri denilmemesi için cömertliği kendime âdet edindim.

Benim bağışım, zenginlerin bağışı gibi cömertçedir. Gerçi biliyorsun malım azdır.

Müminlerin emirinin güzel düşüncesi ortadayken; ben fakirlikten nasıl korkarım veya kendime zenginliği nasıl haram sayarım?”

Hârûnürreşîd onun okuduğu şiiri övmüş ve elli bin dirhem verilmesini emretmiştir. İshâk b. İbrâhîm el Mevsilî ise ondan bir dirhem dahi almayacağını söylemiştir. Hârûnürreşîd nedenini sorduğunda, “Ey müminlerin emiri şiirime yaptığınız övgü benim şiirimden daha kıymetlidir.” der. Hârûnürreşîd bu söz üzerine ona yüz bin dirhem verilmesini söylemiş, Asma‘i bu olay üzerine, “Anladım ki o meliklerin dirhemlerini almada benden daha avcıdır.” diyerek ona hayranlığını belirtmiştir.⁵⁴⁷ İshâk 235 (850) yılında vefat etmiş,⁵⁴⁸ babası İbrâhîm el Mevsilî ise 188 (804) yılında Bağdat’ta vefat etmiştir.⁵⁴⁹

Muhammed b. İbrâhîm el-Fezârî (محمد بن إبراهيم الفزاري)

Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm b. Habîb b. Semüre b. Cündeb el-Fezârî el-Kûfî İslâm dünyasında ilk usturlabı yaparak kullandığı kaydedilen astronomi âlimidir.⁵⁵⁰ Düz (musattah) ve üstüvânî (mubattah) usturlaplarında yapmıştır. Onun *Kitâbü’z-Zîc ‘alâ Sini’l-‘Arab, Kitâbü’l-Mikyâs li’z-Zevâl*”, “*Kitâbü’l-‘Amel bi’l-Uşurlâb*”, “*Kitâbü’l-‘Amel bi’l-Uşurlâbi’l-Müsattah*” ve didaktik müzdevice olarak yazdığı “*el-Kaşîde fî ‘İlmi’n-Nücûm*” astronomi ile ilgili önemli eserleridir.⁵⁵¹ Fezârî

⁵⁴⁷ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 5:209.

⁵⁴⁸ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 5:282.

⁵⁴⁹ ez-Zirikli, *el-A‘lâm*, 1: 58-59.

⁵⁵⁰ ez-Zirikli, *el-A‘lâm*, 5: 293; Cevat İzgi, “FEZÂRÎ, Muhammed b. İbrâhîm”, 12: 540.

⁵⁵¹ Ebû’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya‘kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrût: Dârü’l-Ma‘rife, ts.), 381.

yazmış olduğu eserleriyle kendinden sonra gelen ve bu alanda çalışmış olan bir çok astronomi âlimine ışık tutmuştur

Fezârî nahiv âlimiydi aynı zamanda yazısının güzelliğiyle de bilinirdi. Asma‘i’nin *Kitâbü’l-Emşâl*’ini bizzat Asma‘i’den okuduğunu kendisinin söylediği rivayet edilir. Arap edebiyatı ve tarih âlimi Merzûbânî, Muhammed b. İbrâhîm el-Fezârî el-Kûfî’nin astronomi âlimi olduğunu söylemiştir. Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî’de Halîl b. Ahmed, İbnü’l-Mukaffa‘, Ebû Hanîfe ve Fezârî’nin alanlarında kendileri gibisi görülmemiş dört kişi olarak bahsetmiştir. Ca‘fer b. Yahyâ’da, nahivde Kisâî’den, şiirde Asmaî’den, astronomide Fezârî’den ve ud çalmada Zelzele’den daha ustasının görülmediğini söylemiştir. Fezârî 190 (806) yılında vefat etmiştir.⁵⁵²

Şâfiî (الشافعي)

Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs b. el-Abbâs b. Osmân b. Şâfiî⁵⁵³ 150 (767) yılında Gazze’de doğmuştur. Yemen’de doğduğu da söylenir. Askalân’da doğduğu da söylenmekle birlikte en doğru görüş Gazze’de doğduğudur. Baba tarafından soyu Abd-i Menâf b. Kusay’da Hz. Peygamber’le birleşir. Saib b. Ubeyd Bedir günü Müslüman olmuştur. Annesi Yemen’deki Ezd kabilesindendir. Babası Şâfiî daha küçükken vefat etmiştir. Annesi onu, iki yaşında iken akrabalarının bulunduğu Mekke’ye götürmüş ve orada yetiştirmiştir. Yedi yaşında Kur’ân’ı ezberlemiş, on yaşında ise Muvatta’yı ezberlemiştir. Hocası Müslim b. Hâlid ez-Zencî’nin izni ile on beş yaşında fetva vermeye başlamıştır. Daha sonra dile ve şiire yönelen Şâfiî, Hüzeyl kabilesinde on veya yirmi yıl bir arada bulunarak onlardan Arap dilini ve fesahatini öğrenmiştir.⁵⁵⁴ Ebu Ubeyde, “Şâfiî’den dili daha fasih olanı, daha akıllısını ve ondan daha takvalısını görmedim” demiştir

Şâfiî’nin çeşitli bilgiler hakkında şöyle dediği nakledilir: “Kur’an öğrenenin kıymeti artar, fıkıhla meşgul olanın değeri yükselir, dil ve nahv öğrenenin tabiatı incelik, hadis yazanın delilleri kuvvetlenir, matematik öğrenenin muhakemesi güçlenir, kendini (nefsini) korumayana ise ilmi fayda etmez.”⁵⁵⁵

⁵⁵² el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Udebâ*, 5: 2294-2295; İzgi, “FEZÂRÎ, Muhammed b. İbrâhîm”, 12: 540.

⁵⁵³ İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 294.

⁵⁵⁴ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 10: 251-253.

⁵⁵⁵ eş-Şafedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, 123.

Şâfiî'nin, el Üm ve er-Risale başta olmak üzere birçok eseri vardır. Şiirleri *Dîvânü 'ş-Şâfi 'î* adı altında toplanmıştır. Şâfiî böyle bir eser telif etmiş değildir fakat Arap dili ve şiirinde mahir olduğundan çeşitli vesilelerle söylediği şiir ve hikmetli sözleri; şiir, lugat, tarih, tabakat ve terâcim başta olmak üzere çeşitli eserlerde dağınık olarak yer almıştır. Bunları ilk defa Ahmed el-Acemî *Netîcetü 'l-efkâr fî mâ yü 'zâ ile 'l-İmâm eş-Şâfi 'î min eş 'âr* adlı eserinde toplamıştır.⁵⁵⁶ Şâfiî 204 (820) yılı Recep ayının son gününde elli dört yaşında iken Mısır'da vefat etmiştir.⁵⁵⁷

Asmaî (الأصمعي)

Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî meşhur bir Arap ravisidir. Dil, şiir ve ülkeler hakkında bilgi sahibidir. 122 (740) yılı Basra'da doğmuştur. Dedesi Asma'dan dolayı bu lakabı almıştır. Badiyelerde çok gezer oraların ilimlerini ve haberlerini alarak halifelere iletirdi. Bundan dolayı bolca mükâfatlandırılırdı. Hârûnürreşîd onu şiirin şeytanı olarak isimlendirmiştir. Dil âlimi Ahfeş ise “şiiri Asmaî'den daha iyi bilen birini bilmiyorum.” demiştir. Yine başka bir dil âlimi olan Ebu't-Tîb, Asmaî hakkında kavminin dilde en yeteneklisi, şiiri en iyi bilen olduğunu, ezberinin kuvvetli olduğunu ve on bin urcuzeyi ezbere bildiğini söylemiştir.⁵⁵⁸

Hârûnürreşîd zamanında Bağdat'a giderek halifenin yakın ilgisini kazanmış ve oğlu Emîn'in eğitimiyle meşgul olmuştur. Daha sonra Halife Me'mûn tarafından Bağdat'a davet edildiyse de sağlık durumu ve yaşlılığı sebebiyle bu davete icabet edemedi.

Arap dil ve lugat âlimleri şiir, dil ve lugat konularında bilgilerinin büyük bir kısmını Ebû Ubeyde ve Ebû Zeyd'in yanında Asmaî'ye borçludurlar. Asmaî'nin birçok eserleri olmakla birlikte en meşhur eseri, çoğunluğu câhiliye devri şairlerinin şiirleri olmak üzere bazı muhadramûn ve İslâmî devir şairlerinin şiirlerinden derlenen bir antoloji olan *el-Asma 'iyyât'* tır. Asmaî 216 (831) yılında ikamet etmekte olduğu Basra'da vefat etmiştir.⁵⁵⁹

⁵⁵⁶ Bilal Aybakan, “Şâfiî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 231.

⁵⁵⁷ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, 10: 254.

⁵⁵⁸ ez-Zirikli, *el-A 'lâm*, 4: 162.

⁵⁵⁹ Süleyman Tülüçü, “Asmaî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 499-500.

Nazzâm (النَّظَام)

Nazzâm'ın asıl ismi İbrâhîm b. Seyyâr b. Hâni' dir. Basra'da doğup yetişmiştir. Doğumu tahmini olarak H. 160 yıllarına rastlar, H. 175 yılında vefat eden Halil b. Ahmed'e öğrencilik yaptığı rivayet olunmuştur. Hayatının ilk dönemlerinde Basra çarşısında boncuk dizdiği için bu lakap verilmiş. Amr b. Ubeyd' den sonra mutezilenin Basra'daki reisi Huzeyl el-Allâf, Nazzâm'ın dayısıdır. Belki de bu durum onun Mutezileye yönelmesini sağlamıştır. Nazzâm kendini mutezili görüşler, felsefe, tefsir, hadis, fıkıh, kimya, astronomi, dil, şiir, edebiyat, İslâmi milel ve nihâl kitaplarını kavramaya vermiştir. Nazzâm'ın dayısı rakibini net delillerle susturmada usta idi, kendisi de bu özelliğini ondan almış hatta dayısını geçmiştir. Câhiz, Hayavân adlı eserinde, “Kelâmcılar olmasaydı bütün dinler, Mu‘tezile olmasaydı bütün mezhepler, İbrâhîm ve arkadaşları olmasaydı bütününüyle Mu‘tezile helâk olurdu.” demiştir. Nazzâm'ın terâcim kitaplarında birçok şiiri vardır.⁵⁶⁰ Câhiz onun hakkında, “Eskiler, ‘Her bin yılda eşi ve benzeri bulunmayan bir insan dünyaya gelir’ demişler, eğer bu söz doğru ise şüphesiz ki o insan Ebû İshâk’dır (Nazzâm).” demiştir. *Lisânü’l-Mîzân* adlı eserde onun hakkında zındıklıkla suçlandığı söylenmiş aynı zamanda şair ve edip olduğu da belirtilmiştir. Felsefeye ve mutezili görüşlere ait birçok kitabı vardır. Nazzâm 231 (845) yılında vefat etmiştir.⁵⁶¹

2.4.3. Bayan Şairler

Arap Edebiyatı Tarihi kaynaklarında Hârûnürreşîd döneminde yaşamış bazı bayan şairlerden de bahsedilmiştir. Meşhur zâhîde Râbia el Adeviyye, Hârûnürreşîd'in kız kardeşi ‘Uleyye, Bağdat ahalisinden Nâtîfî'nin cariyesi ‘Înân, daha önce isimleri geçen şairlerden Mahmûd el-Verrâk 'ın câriyesi Seken, Künâse'nin cariyesi Denânir bu şairlerin önde gelen isimlerindendir.

Râbia el-Adeviyye (رابعة العدوية)

Râbia bint İsmâil el-Adeviyye, Ümmü'l-Hayr olarak da anılır, Âli Atîk mevlasıdır. Basra ahalisinden olup Basra doğumludur, tanınmış salih bir bayandır. İbadetlerine ve zahidane hayatına dair birçok haberler vardır. “Günahlarınızı gizlediğiniz gibi iyiliklerinizi de gizleyin” sözü Râbia'ya ait kendisinin tasavvufi

⁵⁶⁰ Dayf, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, 3: 430-431.

⁵⁶¹ ez-Zirikli, *el-A‘lâm*, 1: 43.

yönünü anlamamıza vesile olan güzel sözlerinden biridir.⁵⁶² Râbia'nın tasavvufi içerikli birçok şiiri de mevcuttur. Hârûnürreşîd döneminde bilimin, kültürün ve tasavvufi düşüncenin gelişmiş olması bu dönemde refah ve huzurun hâkim olduğunu gösterdiği gibi Hârûnürreşîd'in de devlet yönetiminde başarılı olduğunu işaret eden etkenler arasında görebiliriz.

Hayatını ilahi aşka adayan Râbia, Allah'a olan sevgisini bir şiirinde şöyle dile getirmiştir:⁵⁶³

أحبّك حُبِّين حبّ الهوى وحبّاً لأنك أهلٌ لَذَاكَ
فأما الذي هو حُبّ الهوى فشغلي بذكرِكَ عَمَّن سِوَاكَ
وأما الذي أَنْتَ أَهْلٌ لَهُ فكشفُكَ للحُجُبِ حتّى أَرَاكَ
فلا الحمد في ذا ولا ذاك لي ولكن لك الحمد في ذا وَذَاكَ

“(Rabbim) seni iki sevgi ile seviyorum. Biri sana olan aşkımdan kaynaklanan sevgi, diğeri de senin bu sevgiye layık olmandır.

Sana aşkımdan kaynaklanan sevgim, senden başkasını bırakıp senin zikrinle meşgul olmamdır.

Senin layık olduğun sevgiye gelince, perdeleri kaldırman ve cemalini görmemledir.

Her iki sevgimde de övülmeye layık olan ben değilim, Her ikisinde de hamd, yalnızca sana mahsustur.”

Kudüs'te vefat ettiği, kabrinde Kudüs'ün doğusunda Tur olarak isimlendirilen dağın tepesinde olduğu ve ziyaret edildiği söylenir.⁵⁶⁴ Margaret Smith'in İngilizce Râbia el-Adeviyye adına yazdığı kitapta vefatının 185 (801) yılı Basra'da olduğu bilgisini vermiştir.⁵⁶⁵

⁵⁶² ez-Zirikli, *el-A 'lâm*, 3: 10.

⁵⁶³ Ebû Hâmid Muḥammed b. Muḥammed Gazzâlî, *İḥyâu 'Ulûmiddîn*, (Beyrût: Dâru İbn Hâzm, 1426/2005), 1674.

⁵⁶⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l- 'Ayân*, 2: 287.

⁵⁶⁵ ez-Zirikli, *el-A 'lâm*, 3: 10.

Uleyye bint el-Mehdî (عَلِيَّةُ بِنْتُ الْمَهْدِي)

Uleyye'nin annesi Mekkûne, Mervâniye'nin cariyesi olup güzel şarkı söylerdi. Yüz bin dirheme Hârûnürreşîd'in babası Mehdi'ye satılmıştır. Uleyye, Mehdi ve Mekkûne'nin çocuğu olarak 160 (777) yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir.⁵⁶⁶ Uleyye bint Mehdi çok güzel ve zarıftı, iyi şiir söyler ve onları bestelerdi. Dini yaşantısı düzgün olup, namaz kılar, çokça Kur'an ve kitap okur aynı zamanda şiirden hoşlanırdı.⁵⁶⁷ Hârûnürreşîd ona ikram olsun diye kendi yanında tahtına oturtmak istemiş fakat Uleyye ona saygısından dolayı bundan kaçınmıştır. Musa b. İsa el Abbâsi ile evlenmiştir. Şiire yetenekli ve kabiliyetli olan Uleyye'nin kendisine ait şiir divanı vardır. Uleyye 210 (825) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁵⁶⁸

Înân (عنان)

Înân Yemen'de doğmuş ve yetişmiştir. Bağdat ahalisinden Nâtîfî'nin cariyesi olan İnân'ın güzel yüzlü ve ahlaklı, anlık doğal ve seri şiir söyleyebilen biri olduğu nakledilir. Meşhur şairlerle birlikte münakaşa yapabilecek edebiyat bilgisine sahip olduğu da rivayet edilmiştir.⁵⁶⁹

Înân, Bağdat'a geldiğinde meşhur olmuştur. İnân kadınlar arasında en zeki ve en iyi şiir söyleyen kişi olarak bilinirdi. Şair Abbâs b. Ahnef'in İnân'a âşık olduğu söylenmektedir. İnân'ın Abbâs b. Ahnef, Ebû Nüvas ve bunların dışındaki bazı kişilerle arasında geçen birçok haberi aktarılmıştır. İnân 226 (841) yılında Horasan' da vefat etmiştir. Mısır'da vefat ettiği de söylenmiştir.⁵⁷⁰

Seken (سكن)

Seken şair Mahmud el-Varrâk'ın câriyesidir. İnsanların en güzel yüzlüsü, en kibar ve en hoş şarkı söyleyeni olarak bilinmekle birlikte söylediği şiirleri de beğenilirdi.

Bir ara maddi durumu bozulan Mahmud el-Varrâk, câriyesi Seken'in de sıkıntı çekmemesi için onu satmak istemiş ve şöyle söylemiştir: "Kötü durumumu ve çektiğim zorlukları görüyorsun ey Seken, senin de benim çektiğim sıkıntıları çekmeni istemem.

⁵⁶⁶ ez-Zirikli, *el-A 'lâm*, 5: 35.

⁵⁶⁷ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 10: 129; ez-Zirikli, *el-A 'lâm*, 5: 35.

⁵⁶⁸ ez-Zirikli, *el-A 'lâm*, 5: 35.

⁵⁶⁹ el-İşfehânî, *el-Eğânî*, 23: 84; ez-Zirikli, *el-A 'lâm*, 5: 90.

⁵⁷⁰ ez-Zirikli, *el-A 'lâm*, 5: 90.

Senin bolluk ve rahat içinde olmanı isterim. Eğer kabul edersen, bu sıkıntıları çekmemen için seni satayım. Umulur ki Allah seni darlıktan genişliğe çıkarır ". O da, "Sen bilirsin" diye cevap vermiştir. Efendisi Mahmud el-Verrâk câriyesi Seken'i satışa çıkarınca, onu elde etmek için alıcıları yarışa girmişlerdir. Tâhirîlerden birisi yüz bin dirhem vermiş, Mahmud el-Verrâk, parayı hazırlayan adama Seken'i vermek için câriyesini yanına çağırdığında Seken, ağlayarak " Beni yüz bin dirheme mi satıyorsun?" diye serzenişte bulununca Mahmud el-Verrâk, "Öyleyse fakirlik ve zorluk içinde yaşarsın." cevabını verir. O da, "Evet, bu duruma sabrederim fakat sabrım senin hoşuna gitmez." der. Bu sözler karşısında Mahmud el-Verrâk topluluğa, "Şahit olun! O, Allah rızası için artık hürdür ve evimi de ona bağışlıyorum. Paranızı alın, hayrını görün." der. Tâhirî'li adam, " O zaman ben de senin yaptığını yapıyorum. Para sende kalsın, Allah'a yemin ederim ki onu geri almayacağım." der. Mahmud el-Verrâk, parayı alır ve Seken ile mutlu bir hayat yaşarlar.⁵⁷¹ Baktığımız kaynaklarda Seken'in vefat tarihine ulaşamadık.

Denânîr (دنانيير)

Denânîr şair İbn Künâse'nin cariyesi olup Kûfe ahalisindendir. Şair ve edebiyatçı olan Denânîr, fasih Arapça konuşurdu. Kûfe' de doğan Denânîr, İbn Künâse tarafından yetiştirildiğinden mûsiki bilgisi de üst düzeydeydi. İbn Künâse'nin zahid bir yaşantıya sahip olmasından yola çıkarak mûsiki icra etmediğini söyleyen de olmuştur. Dönemin edebiyatçıları ve mürûet (üstün ahlak, cömertlik, mertlik) sahibi kişileri, şiir hakkında görüş alışverişinde bulunmak, şiir bilgilerini ölçmek ve rekabet amaçlı Denânîr'in yanına uğramışlardır. Denânîr, İbn Künâse hayattayken 205 (820) yılında vefat etmiştir. İbn Künâse'nin, Denânîr'e iki beyitlik duygulu bir mersiyesi vardır.⁵⁷²

⁵⁷¹ İbnü'l- Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, 366-367.

⁵⁷² Ebü'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn el-İşfehânî, *el-İmâu's-Şevâ'ir*, thk. Celil 'Atiyye (Beyrût: Dâru'n-Niđâl, 1984), 53; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 2: 341.

SONUÇ

İnsanlık tarihine baktığımızda duygu ve düşüncelerimize en veciz ve en güzel şekilde tercüman olan şiirler, her zaman çeşitli kesimler tarafından beğeni ve yoğun bir ilgi görmüştür. Şiir söylemek önemli ölçüde ilgi ve kabiliyet gerektirdiği için şairler toplum içinde takdir görmüşlerdir. Aruz vezninde şiir söylemek ise kabiliyet yanında bâhir bilgisine sahip olmayı da gerekli kılmıştır. Bu sebeple vezinli, ölçülü, kafiyeli, duyguları coşturan, hisleri okşayan, zihinleri besleyen türde şiir söylemek kolay olmamıştır. Şiir her zaman şairlerin duygu, düşünce ve fikirlerini toplumda kalıcı olarak yaymanın önemli araçlarından biri olmuştur. Söylenmesi dilde kolay olan ve anlamca hoş şiirler her tabakadan kişiler arasında dilden dile dolaşmış, aynı zamanda hem söz hem de sözü söyleyen gönüllerde kalıcı bir yer edinmiştir.

Yıllarca savaş meydanlarında cenk yapan ve birçok seferde orduyu sevk ve idare eden Abbâsilerin en meşhur hükümdarı Hârûnürreşîd her alanda gelişmiş, refah ve huzur içerisinde yaşayan bir devletin halifesi olmuştur. Savaşçı ve idareci kimliği yanında çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Hârûnürreşîd, aynı zamanda dönemin en büyük âlimlerinden ders okumuş, ilim sahibi, edebiyatçı, şair ve ses sanatçılarıyla birlikte çokça vakit geçirmiştir. Onun bu kadar farklı alanlara meşru zeminler içerisinde ilgili olması, halkla kaynaşması ve iyi ilişkiler kurmasında etkili olmuştur.

Öncesinde olduğu gibi Hârûnürreşîd zamanında da şiir zaman içerisinde maddi gelir elde etme araçlarından biri haline dönüşmüş, bu sanattan servet kazanan sözü güçlü kişiler ortaya çıkmıştır. Elbette ki Hârûnürreşîd konumu gereği de anlaşılabilecek üzere şiirlerini para kazanmak, şöhret kazanmak gibi düşüncelerle yazmamış, şiirlerini sanat için yazmıştır. Şiirlerini genellikle kısa tutan Hârûnürreşîd, duygu ve düşüncelerini fazla laf dolambaçlığı yapmadan ortaya koymuştur. Şiirlerini kendi zamanında yaşamış ve aruz vezninin kurucusu olan Halil b. Ahmet el-Ferâhidî'nin oluşturduğu bahirler çerçevesinde söylemiştir. Şiirleri muhteva olarak; gazel, mersiye, medih, hicv, fahr, hikmet, firak, nefsinin kınama türlerini içermektedir. Hârûnürreşîd'in şiirleri vezin olarak; mütekârib, kâmil, basît, tavîl, hafif, vâfir, recez, remel, hezec ve serî' bahirlerinden oluşmaktadır. Şiirlerinde genel olarak; teşbîh, mecâz, mecâz-ı mürsel, isti'âre, kinâye, cinâs, raddu'l-'acuz 'ale's-sadr, teşâtir, tasrî', lüzûmu mâ lâ yelzem, iktibâs, tıbâk, mukâbele, murâ'âtu'n-nazîr, ihâm-ı tenâsüb, irsâd, tevriye, cem,

taksîm ve mübalağa sanatlarını başarılı bir şekilde kullanmıştır. Çevresindeki birçok meşhur ve usta şairin söylediği belîğ şiirler onun da bu sanata yönelmesinde etkili olmuştur.

Duygusal bir insan olarak bilinen Hârûnürreşîd, sevgi, özlem, hasret, övgü, doğruluk, hüzn, üzüntü, kızma ve yerme gibi duyguları şiirlerinde kullanmıştır. Bu duyguları şiirlerde belli ölçülere ve kalıplara dökmüştür. Aynı zamanda onun bu duygusal yönü halkın duygu, istek ve ihtiyaçlarını anlamasında kolaylık sağlamış onların sevgi ve güvenini kazanmıştır.

Hârûnürreşîd'in, şairleri manevi yönden onurlandırması ve maddi yönden de cömertçe ödüllendirmesi çok sayıda şairin yetişmesine ve bu dönemin şairlerinin hilafet merkezi olarak kullanılan Bağdât ve Rakka'da toplanmasına sebep olmuştur. Çalışmada bahsedilen şairlerin birçoğu ya Hârûnürreşîd'i şiirleriyle övmüş ya da çeşitli vesilelerle yanında bulunmuşlardır. Hârûnürreşîd'in yöneticiliği döneminde ilim adamları, edebiyatçılar, sanatkârlar ve şairler onun çevresinde yerleşmiş, her alanda güçlü bir devletin oluşumuna katkı sağlamışlardır. Bu güç, ihtişam ve refah sebebiyle Hârûnürreşîd'in hilafet günleri tarih kitaplarında düğün günlerine benzetilmiştir.

KAYNAKÇA

- ‘Abdunnûr, Cebbûr. *el-Mu‘cemü’l-Edebî*. Beyrût: Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, 1984.
- Ak, Coşkun. *Şair Padişahlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001.
- Bedevî, Ahmed Ahmed. *Üssüse’n- Nakdu’l-Edebi ‘İnde’l-‘Arab*. Kâhire: Dâru Nehdati Mısır, 1996.
- Belâzurî, Ebu’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Futûhu’l-Buldân*. Dimaşk: Vizâretu’s-Şekâfe, 1997.
- Beşşâr b. Bürd, Ebû Muâz. *Dîvânu Beşşâr b. Bürd Cilt III*, nşr. Muhammed Tâhir b. ‘Âşûr, Kâhire: Maṭba‘atu Lecneti’t-Te’lif ve’t-Terceme ve’n-Neşr, 1957.
- Bozkurt, Nahide. “Hârûnürreşîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16: 259. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- _____. *Abbâsiler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Bulut, Ali. *Belâgat*. İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi VakfıYayınları, 2013.
- Çetin, Nihat Mazlum. *Eski Arap Şiiri*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2021.
- _____. “Arap” (Edebiyat), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çıkman, Zeki vd. , *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*. İstanbul: İhlâs Matbaacılık ve Dağıtım A.Ş., ts.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî el-‘Aşru’l-‘Abbâsîyyu’l-Evvel*. Kâhire: Dâru’l-Ma‘ârif, 1995.
- Demirayak, Kenan. *Arap edebiyatı Tarihi-IV*, Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2021.
- Dervîş, Abdullah. *Dirâsât fi’l-Arûd ve’l-Kâfiye*. Mekke: Mektebetü’t-Tâlib el-Câmi’î, 1987.
- Durmuş, İsmail. “Şiir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39: 147-149. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ebu’l-‘Atâhiyye, İsmâ‘îl b. El-Kâsım b. Süved. *Dîvânu Ebi’l-‘Atâhiye*, Beyrût: Dâru Beyrût, 1986.
- _____. *Ebu’l-‘Atâhiye: Eş‘âruhu ve Ahbâruhu*, der: İbn ‘Abdi’l-Berr en-Nemerî el-Endelûsî, tah: Şukrî Fayşal, Dimeşk, Maṭba‘atu Câmi‘ati Dimeşk, 1965.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenu Ebî Dâvud* , “Edeb” 94, Beyrût: Müessesetü’r-Risâletü’n-Nâşirûn, 2013.
- Ebû Nüvâs, el-Hasen b. Hânî’ b. Abdilevvel el-Hakemî. *Dîvânu Ebî Nüvâs*, thk. Ahmed Abdulmecîd el-Gazâlî, Kâhire: Maṭba‘atu Mısır, 1953.
- Ebû Rahhâb, Hassân. *el-Gazel ‘İnde’l-‘Arab*. Kâhire: Maṭba‘atu Mısır, 1947.
- Ebû’s-Şemaḳmaḳ, Mervân b. Muhammed. *Divân’u Ebi’s-Şemaḳmaḳ*, hz. Vâdîh Muhammed eş-Şamed, Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1995.
- Ebû Yûsuf, Ya‘kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa’d el-Kûfî. *Kitabü’l-Harâç*, çev. Ali Özek, İstanbul: İst. Ün. Yayınları, 1973.
- Elmalı, Hüseyin. “Mufaddal ed-Dabbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30: 362. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- el- Bağdâdî, ‘Abdulkâdîr b. ‘Omer. *Hizânetu’l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni’l-‘Arab*, thk. ‘Abdusselâm M. Hârûn, Kâhire: el-Mektebetü’l-Hâncî, 1997.

- el İskenderî, Aḥmed vd. *el Mufaṣṣal fî Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî*. Beyrût: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 2004.
- el Kâzvinî, el-Ḥaṭîb Muḥammed b. 'Abdirrahmân b. 'Omer b. Aḥmed. *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 2003.
- _____. *et-Telhîş fî 'Ulûmi'l-Belâga*. Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1904.
- el-'Alevî, Muḥammed b. Aḥmed b. Ṭabataba. *el-Fahri*. Beyrût: Dâru'l-Ḳalem el-'Arabî, 1997.
- el-'Askerî, Ebu Hilal el-Ḥasen b. 'Abdillâh. *Kitâbu's-Şinâ'ateyn*, thk. 'Ali Muḥammed el-Becâvî-Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm. Beyrût: Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-'Arabiyye, 1419/1998.
- el-Buḥârî, Muḥammed b. İsmâ'il. *Saḥîhu'l-Buḥârî*, Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 2002.
- _____. *el-Edebu'l-Mufred*, Cübeyl: Dâru's-Şiddîk, 2000.
- el-Câhîz, Ebû 'Osmân 'Amr b. Baḥr. *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Ḳâhire: Mektebetü'l-Ḥâncî, 1998.
- el-Cârim, 'Ali, Muṣṭafa Emîn. *el-Belâğatü'l-Vâdiha*. İstanbul: Dâru's-Şifâ, 2020.
- el-Cevherî, İsmâ'il b. Hammâd. *eş-Şihâh Tâcü'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye*, thk Aḥmed 'Abdulğafûr 'Atṭâr. Beyrût: Dâru'l-'İlmi'l-Melâyîn, 1979.
- el-Ferâhîdî, el-Ḥalîl b. Aḥmed. *Kitâbu'l-'Ayn*, 3: 279. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 2003.
- el-Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecduddîn Muḥammed b. Ya'kûb. *el-Ḳâmûsü'l-Muḥîṭ*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî 2011.
- el-Ḥamevî, Yakût. *Mu'cemu'l-Udebâ*, thk. Dr. İhsân 'Abbâs, Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993.
- el-Ḥaṭîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Aḥmed b. 'Alî b. Şâbit. *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2001.
- el-Heysemî, Nureddîn. *Mecma'u'z-Zevâ'id ve menba'u'l-Fevâ'id*, thk. Muḥammed 'Abdulğâdir Aḥmed 'Atâ, Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 2001.
- el-Ḥusrî el Ḳayravânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. 'Alî. *Cem'ul-Cevâhir fî'l-Mulaḥ ve'n-Nevâdir*, thk. 'Ali Muḥammed el-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1953.
- el-İşfehânî, Ebû'l-Ferec 'Alî b. el-Ḥüseyn. *el-Eğânî*, thk. İhsân 'Abbâs, İbrâhîm es-Sa'âfîn, Bekir Abbâs, Beyrût: Dâru Şadr, 2008.
- _____. *el-İmâu's-Şevâ'ir*, thk. Celîl 'Atiyye, Beyrût: Dâru'n-Niḍâl, 1984.
- el-Kütübî, Muhammed b. Şâkîr. *Fevâtu'l-Vefeyât*, thk. İhsân 'Abbâs, Beyrût: Dâru Şâdır, 1973-1974.
- el-Merzübânî, Ebû 'Ubeydillâh Muḥammed b. 'İmrân b. Mûsâ. *Mu'cemu's-Şu'arâ*, thk. Fârûk Eslîm, Beyrût: Dâru Şâdır, 2005.
- el-Mes'ûdî, 'Alî b. el-Ḥüseyn b. 'Alî. *Mürücü'z-Zeheb*. Beyrût, el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2005.
- el-Meydânî, Abdurrahmân Ḥabenneke. *el-Belâğatü'l-'Arabiyye Üsûsühâ ve 'Ulûmuhâ ve Fünûnühâ*. Dimeşk: Dâru'l-Ḳalem, 1996.
- en-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muḥammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muḥammed b. İshâk. *el-Fihrist*. Beyrût: , Dârü'l-Ma'rife, ts.

- er-Râfi'î, Muştâfâ Şâdık. *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 2000.
- eş-Şafedî, Şalâhuddîn Halîl b. Aybeg. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. Beyrût: Daru İhyai't Turâsîl 'Arabî, 2000.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb. *Miftâhu'l-'Ulûm*. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 1987.
- es-Süyûtî, Celâluddîn. *Târîhu'l-Hulefa*. Beyrût: Dâru'l-Minhâç, 2013.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed Cerîr. *Târîhu't-Taberî*, thk. Muhammed ebu'l-Faḍl İbrâhîm Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- et-Tibrîzî, Ebû Zekerîyyâ Yaḥyâ b. 'Alî b. Muhammed el-Hâtîb. *Kitâbu'l-Kâfi fi'l-'Arûd ve'l-Kavâvâfi*, thk. el-Hassânî Hasan 'Abdullah, Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1994.
- ez-Ziriklî, Ḥayrûddîn b. Maḥmûd b. Muhammed b. 'Alî b. Fâris. *el-A'lâm*. Beyrût: Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, 2002.
- Ferrûh, 'Omer. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*. Beyrût: Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, 1981.
- Fettahoğlu, Selahattin. "Arap Aruzu, Genel Esasları ve Zorunlu Vezin Değişimleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/64 (2019): 57.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu 'Ulûmiddîn*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2005.
- Güleç, Hasan. "FEZÂRÎ, Ebû İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12: 539. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Hârûnurreşîd, *Dîvânu Hârûnurreşîd*, haz. Sa'dî Dânnâvî, Beyrût: Dâru Şâder, 1998.
- Harekât, Muştafa. *Evsanu's-Şi'r*. Kâhire: Dâru's-Şekâfiyye li'n-Neşr, 1998.
- Hasan, Ḥasan İbrâhîm. *Târîhu'l-İslâm*. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1996.
- Hâşimî, es-Seyyid Ahmed. *Mizânu'z-Zeheb fi Sînâ'ati Şi'ri'l-'Arab*, thk. 'Alâuddîn 'Aṭiyye, Beyrût: Mektebetü Dâru'l-Beyrûtî, 2006.
- _____. *Cevârihu'l-Belâğa fi'l Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, thk. Yusuf es-Sameylî, Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999.
- Heddâre, Muhammed Muştafa. *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî fi'l-Karnî's- Şâni'l-Hicrî*. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 1963.
- İbn 'Abdirabbihî, Ebû 'Omer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ḥabîb el-Endelüsî. *el-İkdü'l-Ferîd*, thk. Müfid Muhammed Kumeḡḡa, Beyrût: Dâru'l-Kutubî'l-'İlmiyye, 1983.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth 'Osmân. *el-Haşâiş*, thk. Muhammed Ali en-Neccar, Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, ts.
- İbnu'l-Esîr, Ebü'l-Ḥasen İzzüddîn Alî. *el Kâmil*, thk. Muhammed Yûsuf Dukak, Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 1987.
- İbn Fâris, Ebü'l-Ḥüseyn Ahmed b. Zekerîyâ. *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luġa*, thk. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Ḥabîb, Ebu'l-Kâsım el-Ḥasan b. Muhammed. *Uḡelâu'l-Mecânîn*. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1987.
- İbn Ḥallikân, Ebü'l-'Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Vefeyâtu'l-'Ayân*, thk. İhsân 'Abbâs, Beyrût: Dâru's-Şadr, ts.

- İbn Hicce el-Hamevî, Taqıyyüddîn Ebû Bekr b. ‘Alî b. ‘Abdillâh. *Hizânetü’l-Edeb ve Ğâyetü’l-Ereb*, Beyrût: Dâru Şadr, 2001.
- İbn Keşîr, Ebû’l-Fidâ İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve’n-Nihâye*. Beyrût: Mektebetü’l-Me‘arif, 1990.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ‘Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *el-İmâme ve’s-Siyâse*. Beyrût: Dâru’l-Eḡvâ, 1990.
- _____. *el-Me‘ârif*, thk. Servet ‘Ukkaşe, Kâhire: Dâru’l-Me‘arif, 1981.
- _____. *eş-Şi’ru ve’s-Şu‘arâu*, thk. Aḡmed Muhammed Şâkir, Kâhire: Dâru’l-Me‘arif, ts.
- İbn Manzûr. *Lisânu’l-‘Arab*. Beyrût: Dâru Sâdır, 1993.
- İbnu’l- Mu‘tez, Ebu’l-‘Abbâs Abdullah b. Muhammed. *Ṭabaḡâtü’s-Şu‘arâ*, thk. Abdüssettâr Aḡmed Ferrâc. Kâhire: Dâru’l-Me‘arif, ts.
- İbn Reşîk el-Ḳayrevânî, Ebû Alî el-Hasen el-Ezdî. *el-‘Umde fi Meḡasini’s-Şi’ri ve Âdâbihî ve Naḡdihî*, thk. M. Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrût: Dâru’l-Cîl, 1981.
- İbn Taḡrıberdî, Ebû’l-Meḡâsin Cemâlüddîn Yûsuf el-Atâbekî. *en-Nücûmü’z-Zâhire fi Mülûki Mısr ve’l-Ḳâhire*. Kâhire: Dâru’l-Kütübü’l-Mısrıyye, 1930.
- İbnu’t-Tıḡtakâ, Muhammed b. Ali b. Ṭabâtabâ. *el-Faḡrî fi Âdâbi’s-Sultâniyye ve’d-Düveli’l-İslâmiyye*. Beyrût: Dâru Sâdır, ts.
- İzgi, Cevat. “FEZÂRÎ, Muhammed b. İbrâhim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12: 540. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kara, Necati. “Ebân b. Abdülhamîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 10: 65. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. “Şarîu’l-ḡavânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36: 156. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kehḡhâle, ‘Omer Rıdâ. *A’lâmu’n-Nisâ’ fi ‘Âlemeyi’l-‘Arab ve’l-İslâm*, Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, ts.
- Köse, Feyza Betül. *Harun Reşîd*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.
- Ḳudâme b. Ca’fer, Ebu’l-Fereḡ. *Naḡdu’s-Şi’r*, thk. Muhammed Abdulmün‘im el-Ḥâfâcî. Beyrût: Dâru’l-Kütübü’l-‘İlmiyye, ts.
- Küçük, Raşit. “Abdullâh b. Mübârek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1: 123. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Macit, Muhittin. “Tercüme Hareketleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40: 499-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Maṡlûb, Aḡmed. *Mu‘cemu’l-Muṡtalaḡâtü’l-Belâḡiyye ve Teṡavvuriḡâ*. Beyrût: ed-Dâru’l-‘Arabiyyetü li’l-Mevsû‘ati, 2002.
- Muallim Naci. *Istılâḡât-ı Edebiyye*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1307.
- Muṡtafâ, İbraḡim vd. *el-Mu‘cemu’l-Vasîṡ*. Kâhire: Mektebetü’s-Şurûḡu’d-Düveliyye, 2004.
- Serinsu, Ahmet Nedim. “Ebû Dülef el-İclî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10: 123. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- eş-Şa’rânî, ‘Abdulvehhâb. *Ṭabaḡâtü’l-Kübrâ*. Kâhire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Diniyye, 2005.

- Şelebî, Aḥmed. *Mevsû'âtü't-Tarihi'l-İslâmî ve'l-Ḥaḍareti'l-İslâmiyye*. Kâhire, Mektebetü'n-Nehḍa, 1985.
- Şevkî Ebû Ḥalîl. *Hârûnürreşîd*. Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, 1996.
- Taş, Aydın. “ŞEYBÂNÎ, Muhammed b. Hasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 38-39. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ṭuleymât, Ğâzî, 'İrfân el-Eşkar. *el-Edebu'l-Câhilî*, Hımş: Dâru'l-İrşâd, 1992.
- Tural, Hüseyin. *Arap Edebiyatında Arûz*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- Turan, Muhammed Fatih. *Ebû Yûsuf*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.
- Tülücü, Süleyman. “Asmaî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 499-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- _____. “Züheyr b. Ebi Sülma ve Edebi Kişiliği.” Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1982.
- Uludağ, Süleyman. “Behlûl-i Dâna”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 352. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Vehbe, Mecdî, Kâmil el-Mühendis. *Mu'cemü'l-Muştaleḥâtî'l-'Arabîyye fî'l-Luğa ve'l-Edeb*. Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1984.
- Ya'kûb, Emil Bedî', Mîşâl 'Âşî. *Mu'cemu'l-Mufaşşal fî'l-Luğa ve'l-Edeb*. Beyrût: Dâru'l-'İlmi'l-Melâyîn, 1987.
- Yalar, Mehmet. “Arap Şiiri”, *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*, ed. İsmail Güler, İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Yemût, Ğâzî. *Buḥûru's-Şi'ri'l-'Arabî 'Arûzu'l-Ḥalîl*. Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Lubnânî, 1992.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad:Harun Reşit SEYYAH	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Selçuk Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	Temel İslam Bilimleri
Yüksek Lisans	
Üniversite	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Programı	Temel İslam Bilimleri
Makale ve Bildiriler (Varsa)	